Het woonpalazzo

The Residential Palazzo

Hans van der Heijden

Het woonpalazzo
in ontwerponderzoek, -onderwijs en -praktijk

The Residential Palazzo
in Design Research, Education and Practice

Hans van der Heijden

Met een nawoord door Fred Humblé
With a postscript by Fred Humblé

Beeld

p. 45 - Fatima Eloussari
p. 66, 69, 70, 77 - Nick den Engelsman
p. 94, 97, 98, 100, 102, 103, 107, 108, 112 - Stefan Müller
p. 166/171 - Johannes Büge
p. 172, 175/179 - Ceylan Kılıç
p. 180(l) - Luigi Vagnetti et al, *Genova, Strada Nuova*, Genua 1967
p. 184 - Sebastiaan van Drie, Yorick Yordaens
p. 189 - Jan Bijl

Tekst

p. 181/187 - Fred Humblé

Alle overige tekst, beeld, grafisch ontwerp, uitgave

HANS VAN DER HEIJDEN ARCHITECTEN

2e digitale editie 2026

Images

p. 45 - Fatima Eloussari
p. 66, 69, 70, 77 - Nick den Engelsman
p. 94, 97, 98, 100, 102, 103, 107, 108, 112 - Stefan Müller
p. 166/171 - Johannes Büge
p. 172, 175/179 - Ceylan Kılıç
p. 180(l) - Luigi Vagnetti et al, *Genova, Strada Nuova*, Genua 1967
p. 184 - Sebastiaan van Drie, Yorick Yordaens
p. 189 - Jan Bijl

Text

p. 181/187 - Fred Humblé

All other text, images, graphic design, publication

HANS VAN DER HEIJDEN ARCHITECTEN

2nd digital edition 2026

© 2026 Amsterdam

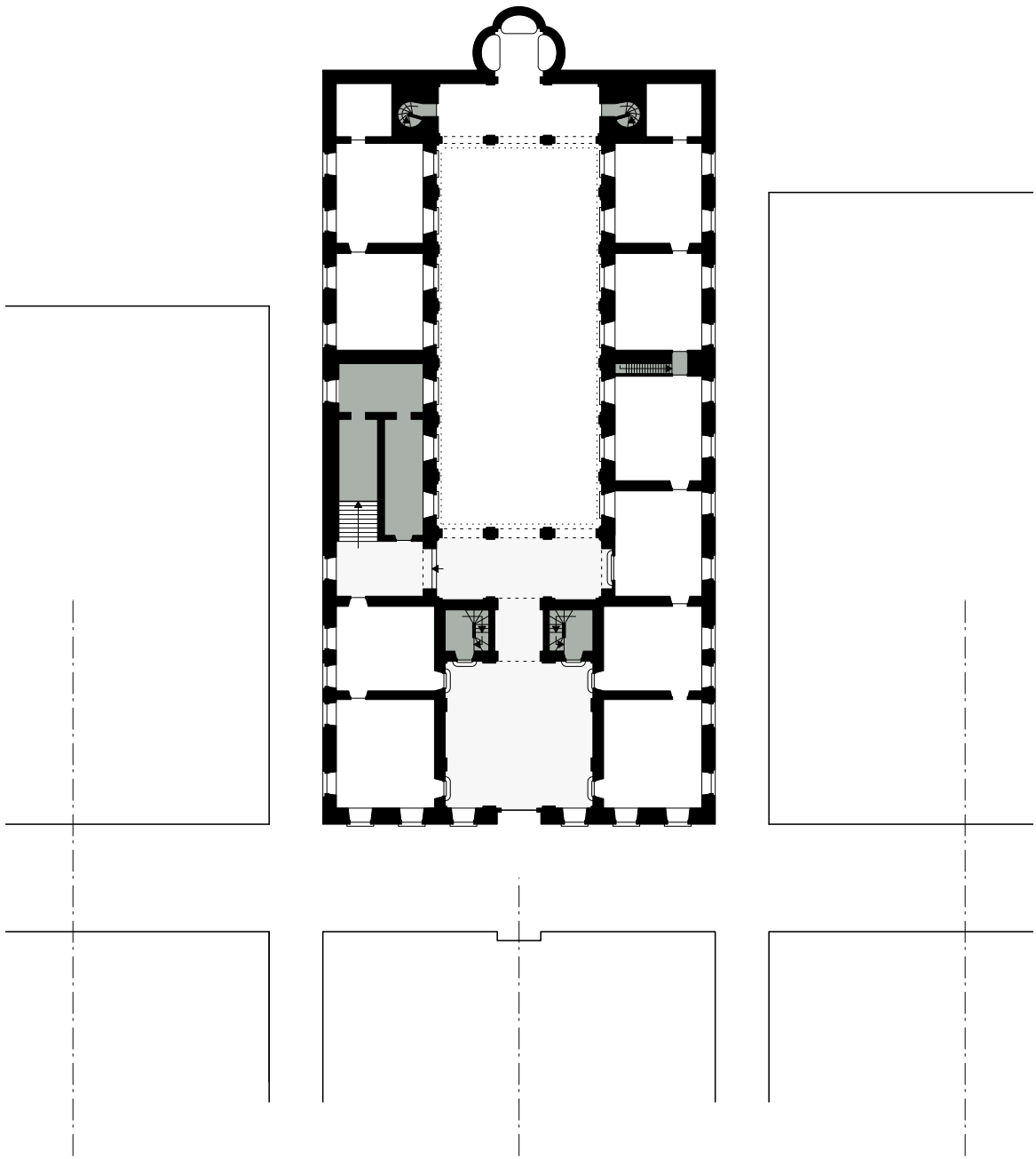
HANS VAN DER HEIJDEN ARCHITECTEN
HET BUREAU VOOR DUURZAAM STADSONTWERP B.V.

www.hvdha.com

Het woonpalazzo

The Residential Palazzo

Een stedelijk fenomeen	9	An Urban Phenomenon	9
. Typologie	12	. Typology	12
. Model en repertoire	17	. Model and Repertoire	17
. Nederlandse palazzi	25	. Dutch Palazzi	25
. De casus Hessenberg	28	. The Hessenberg Case	28
. Wending naar het triviale	31	. Turn to the Trivial	33
. Onderzoek en realisatie	36	. Research and Implementation	36
. Onderwijs	38	. Education	39
. Autoriteit zonder mandaat	44	. Authority without Mandate	43
. Verantwoording	48	. Credits	48
. Noten	48	. Notes	48
Palazzo Gondi	50	Palazzo Gondi	50
Palazzo Costantino alla Costigliola	58	Palazzo Costantino alla Costigliola	58
Lutherhof	66	Lutherhof	66
Fraterhuis	78	Brotherhouse	78
Hofhaus	86	Hofhaus	86
Studentenhuisvesting Hessenberg	94	Student Housing Hessenberg	94
Palazzo Churchillpark	104	Churchillpark Palazzo	104
Schinkelvariante	112	Schinkel’s Variant	112
Binsey Walk	122	Binsey Walk	122
Weigeliaplein	130	Weigeliaplein	130
Lexden Steyn	138	Lexden Steyn	138
Terwijde E	146	Terwijde E	146
Strandeiland	158	Beach Island	158
Palazzi per Rotterdam	166	Palazzi per Rotterdam	166
Ca’ Trochetto	172	Ca’ Trochetto	172
De aanwezigheid van het verleden	180	The Presence of the Past	180
Biografie	189	Biography	189

10 m

Een stedelijk fenomeen

An Urban Phenomenon

Naar goed gebruik onderneemt de jonge Hendrik Petrus Berlage in 1880 de Grand Tour, de studiereis naar Italië die illustere architecten zoals Karl Friedrich Schinkel voor hem hadden gemaakt. Berlage maakt notities en documenteert zijn reis met ansichtkaarten. Terug in Nederland rapporteert hij in lezingen over de verkregen inzichten. Berlage houdt een dagboek bij, waarin hij bijvoorbeeld de kenmerken van het Genuese palazzo en de stedebouwkundige toepassing ervan ontleedt: 'De patricische paleizen van Genua zijn aan de Via Nuova en de Via Balbi gelegen. (…) Het klassieke atrium werd hier in zijn grootste pracht en monumentaliteit ontwikkeld, wat de huisjes in de nauwe straatjes en steegjes reeds in het klein vertoonden. (…) In een voorvestibule voert direct

According to good custom, in 1880 the young Hendrik Petrus Berlage undertakes the Grand Tour, the study trip to Italy that illustrious architects the likes of Karl Friedrich Schinkel had made before him. Berlage takes notes and documents his trip with postcards. Back in the Netherlands, he reports on the insights gained in lectures. Berlage keeps a diary in which he dissects, for example, the characteristics of the Genoese palazzo and its urban planning application: 'The patrician palaces of Genoa are located on the Via Nuova and the Via Balbi. (…) The classical atrium was developed here in its greatest splendour and monumentality, which the houses in the narrow streets and alleys already displayed in miniature. (…) In a vestibule, a monumental staircase leads directly to the court

eene monumentale trap naar de eigenlijke hof die ingesloten is door eene dubbele galerij van gekoppelde zuilen. De tweelingtrap met telkens 2 bordessen ligt achter, en geeft een doorkijk te zien tegen eene helling die met bloemen en gewasschen is beplant. De blauwe lucht is altijd het gelukkigste dak'.[1] Berlage doelt op bouwwerken zoals het Palazzo Angelo Giovanni Spinola, in 1576 opgeleverd naar ontwerp van Giovanni Ponzello. Hij vergeet niet te vermelden dat de Strada Nuova het resultaat is van de nauwkeurige verkaveling en de daarop volgende stedebouwkundige regie[2]: 'Men was er zelfs zoo zeer op uit een grootsch geheel te verkrijgen, dat dikwijls de eigenaars van 2 over elkander liggende paleizen, hun porticus in dezelfde as plaatsten, zoodat de perspectief over de straat zich verdubbelde.'[3]

8, 183

180 (l)

Hier is een ontwerper aan het woord die stijlkwesties en historische details laat voor wat ze zijn. Berlage speculeert niet over wat het palazzo *is*. Hij beperkt zich tot de beschrijving van wat het ontwerp *doet* en verleent het ontwerp verder geen betekenis. Berlage ziet ervan af de ontwerpkracht van de klassieken te isoleren in het verleden. Daarentegen presenteert hij (of: benut hij) Italië als een levende bron van vakkennis. De invalshoek van de aankomende bouwmeester is uitgesproken performatief, alsof hij reflecteert op de mogelijke toepasbaarheid van het palazzofenomeen.

Het territorium van het palazzo is bij uitstek de stad. Ex negativo: het speelveld is niet het dorp, de stadsuitbreiding of het platteland. Het woonpalazzo ontstaat in de renaissance als stedelijke woonzetel voor de Italiaanse landadel. Leonardo Benevolo stelt dat in het toenmalige Florence 'de totale economische en demografische stagnatie grootschalige stedenbouwkundige ondernemingen in onze periode onmogelijk maakte hetgeen betekende dat kunstenaars werden geacht te werken aan de stad die in de

proper, enclosed by a double gallery of linked columns. The twin staircase with 2 landings each is behind, revealing a vista onto a slope planted with flowers and crops. The blue sky is always the happiest roof'.[1] Berlage refers to edifices like the Palazzo Angelo Giovanni Spinola, completed in 1576 to the design of Giovanni Ponzello. He does not forget to mention that the Via Nuova is the result of meticulous urban planning and subsequent supervision[2]: 'People were so keen to achieve a grandiose unity that often the owners of 2 superimposed palaces placed their porticos in the same axis, so that the perspective across the street doubled.'[3]

8, 183

180 (l)

This is the voice is of a designer who leaves stylistic issues and historical details for what they are. Berlage does not speculate about what the palazzo *is*. He limits himself to describing what the design *does*, and does not lend the design any further meaning. Berlage refrains from isolating the design strength of the classics in the past. Instead, he presents (or: exploits) Italy as a living source of professional knowledge. The upcoming master builder's perspective is distinctly performative, as if reflecting on the possible applicability of the palazzo phenomenon.

The palazzo's territory par excellence is the city. Ex negativo: the playfield is not the village, the urban extension or the countryside. The residential palazzo emerges in the Renaissance as an urban residential seat for the Italian landed gentry. Leonardo Benevolo argues that in the Florence ot that era 'general economic and demographic stagnation ruled out large-scale town planning undertakings throughout our period and meant that artists were asked to work upon the city created during the previous centuries, rather than to produce works of transformation or invention on an urban scale.'[4] Renaissance architecture is a practice of improvisation. One pole of it is the

voorgaande eeuwen was gecreëerd, in plaats van transformaties of innovaties op stedelijke schaal te produceren'.[4] De renaissance-architectuur is een improvisatiepraktijk. Een pool daarvan is de grillige structuur van de overerfde middeleeuwse stad en de praktijk om de bouwkundige substantie van de aanwezige gebouwen te hergebruiken. De andere pool is de geometrie, die goddelijke perfectie uitdrukt.

Veel later pas, bijvoorbeeld in het achttiende-eeuwse Napels ontwikkelt het palazzo zich tot het dragende type van de stadsuitbreiding van de grootstad. In de economie van de grootschalige speculatiebouw evolueert het type van een woonzetel voor grote samengestelde families tot een meergezinshuis. Met het toenemend belang van de verstedelijkte gebieden voor de woningbouw en de daarmee gepaard gaande herontwikkeling van haven- en industriegebieden neemt de interesse voor het woonpalazzo in de jaren 1990 in Nederland toe. Het palazzo is een bouwsteen van het Sphinx Ceramiqueterrein in Maastricht en de bebouwing van Prins Hendrikkade in Amsterdam. In de handen van o.a. Jo Jansen, bOb van Reeth, Christian Rapp en Cruz y Ortiz actualiseert het palazzo zich via de lijn van de door haast gedreven ontwerppraktijk.

Dit is een verslag van een brede studie naar het palazzo. Wat valt te leren van het type in een tijd waarin het architectonische perspectief op het gebouwde erfgoed en de geschiedenis van de bouwkunst verweekt lijkt? En hoe grijpt die typologie aan op het tegenwoordige woningbouwontwerp? Deze studie heeft, behalve analytische en beschouwende dimensies, ook experimentele, praktische en didactische dimensies in het ontwerpend onderzoek, in bouwprojecten en in het ontwerponderwijs. Net als bij Berlage is de inzet architectonisch en performatief. Beoogd is om het soort observaties dat Berlage deed te preciseren.

capricious structure of the inherited medieval city and the practice of reusing the architectural substance the existing buildings. The other pole is geometry, which expresses divine perfection.

Only much later, for example in eighteenth-century Naples, the palazzo develops into the supporting type of metropolitan expansion. In the economy of large-scale speculative construction, the type evolves from a residential seat for large composite families to a multi-family house. With the increasing importance of urbanised areas for housing construction and the associated redevelopment of port and industrial areas, interest in the residential palazzo increases in the 1990s in the Netherlands. The palazzo is a building stone of the Sphinx Ceramiqueterrein in Maastricht and the development of Prins Hendrikkade in Amsterdam. In the hands of Jo Jansen, bOb van Reeth, Christian Rapp and Cruz y Ortiz, among others, the palazzo updates itself along the lines of hasty design practice.

This is an account of a comprehensive study of the palazzo. What can we learn from the type at a time when the architectural perspective on built heritage and the history of architecture seems to be diluted? And how does that typology engage with contemporary housing design? Besides analytical and reflective dimensions, this study has experimental, practical and didactic dimensions in design research, in building projects and in design education. As with Berlage, the stakes are architectural and performative. The aim is to specify the kind of observations Berlage made.

One could argue that Berlage struggled with the balance between the principal nature of type and its architectural development. Initially, the type seems to be characterised without rhetoric by the mere presence of a 'classical atrium'. Berlage's description of what is hereafter called the repertoire associated with the type, the vestibule,

Je kunt stellen dat Berlage worstelt met de balans tussen het principiële karakter van het type en de architectonische uitwerking daarvan. In eerste instantie lijkt het type zonder retoriek, louter door de aanwezigheid van een 'klassiek atrium' gekenschetst te worden. Berlages beschrijving van het repertoire van voorvestibule, trappen, bordessen en zuilen is aanmerkelijk lyrischer. In deze studie wordt het palazzo uiteen gelegd in het type, het repertoire en de herhaalbare, genormaliseerde wooneenheid.

Typologie

Carlos Martí Arís schrijft: 'De term "renaissancistisch stadspaleis" staat voor veel meer dan de enorme residenties die werden gebouwd door de Italiaanse aristocratie van het Quattrocentro. In plaats daarvan verwijst het naar de specifieke opzet van een compact stedelijk gebouw met meerdere verdiepingen en een imposante gevel die uitkijkt op de straat, symmetrisch op een as die de straat doorkruist, georganiseerd rondom een centrale binnenplaats, waar de verkeersruimten van het gebouw samenkomen. De ongewone eigenschappen van deze opzet van dit type familiepaleis, de opvolger van het antieke hofhuis met binnenplaats, leiden naar het ontwerp dat gebruikt wordt voor de belangrijkste openbare gebouwen van Europese steden (regering, bestuur, justitie, enz.). Het is eenvoudig om de continuïteit van dit idee in deze eeuw te zien; we hoeven alleen maar te kijken naar de voorbeelden van de uitbreiding van het stadhuis van Göteborg of het Casa del Fascio in Como.'[5]
Inderdaad zorgde de 'continuïteit van het idee' voor de landing van de palazzotypologie in het domein van de institutionele publieke gebouwen in Nederland. Met enige goede wil is Berlages Gemeentemuseum in Den Haag als een palazzo te typeren. Daarnaast bezit de term palazzo ver-

stairs, landings, columns, is considerably more lyrical. This study breaks down the palazzo into the type, the repertoire and the repetitive, normalised residential unit.

Typology

Carlos Martí Arís writes: 'The name "Renaissance urban palace" signifies much more than the vast residences built by the Italian aristocracy of the Quattrocentro. Instead, it refers to a specific structure: a compact, multi-storey, urban building with an imposing facade looking out onto the street, symmetrical to an axis that crosses through the street, organized around a central courtyard, where the building's areas for circulation converge. The unusual properties of this structure make this type of family palace, the descendant of the courtyard house of Antiquity, the design used for European cities' most important public buildings (government, administration, justice, etc.). It is easy to spot the continuity of this idea into this century; we only need to look at the examples of the extension of Gothenburg City Hall or the Casa del Fascio in Como.'[5]
Indeed, the 'continuity of idea' ensured the landing of palazzo typology in the realm of institutional public buildings in the Netherlands. With some good will, Berlage's Municipal Museum in The Hague can be characterised as a palazzo. In parallel, the term palazzo confusingly possesses the connotation of an accommodation for royalty. To understand the residential palazzo clearly, it needs to be specified typologically. After all, not every residential building with a courtyard is a palazzo. There is, for instance, an essential distinction from courthousing and the perimeter block. For a sharper insight into this issue, a simple type matrix, focused on housing design, has been developed. The starting point is three types: the soft cell that

warrend genoeg de connotatie van een onderkomen voor vorsten. Voor een goed begrip van het woonpalazzo moet het typologisch gepreciseerd worden. Immers, niet elk woongebouw met een binnenplaats is een palazzo. Er bestaat bijvoorbeeld een wezenlijk onderscheid met het hofje en het gesloten bouwblok.

Voor een scherper inzicht in deze problematiek is een eenvoudige, op het woningbouwontwerp toegespitste, typematrix ontwikkeld. Uitgangspunt zijn drie types: de weke cel die slechts door de omhulling geconstitueerd is (hut, tent, stadswoning), de centrifugale cel, waarbij een kern binnen de omhulling constituerend is (villa) en de centripetale cel, waarbinnen juist binnen de omhulling een open ruimte, een plaats, met een eigen omhulling constituerend is (atriumhuis). In elk type zijn vervolgens repeterend patronen te vinden. De horizontale repetitie van cellen levert een rijtjesblok op, de stapeling daarvan het galerij- en middencorridor-flatgebouw. Door de horizontale rotatie van cellen rondom een kern ontstaat het paviljoen. De stapeling daarvan levert de stadsvilla en torenflatgebouw op. Tenslotte leveren horizontale rotaties rondom een binnenplaats het hofje op. De stapeling daar weer van levert het palazzo.

Dat resulteert in een typematrix met negen vakken, die demonstreert hoe een eigenaardigheid van het woningbouwontwerp, namelijk hoe de repetitie van genormaliseerde eenheden uiteindelijk uitmondt in consistente, navolgbare - maar op zichzelf beeldloze - ordeningsprincipes.

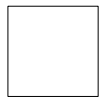
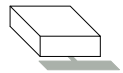
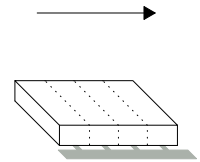
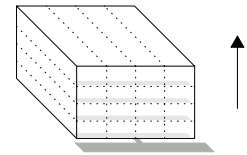
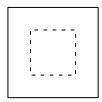
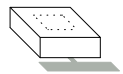
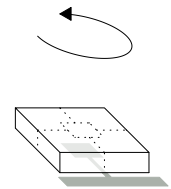
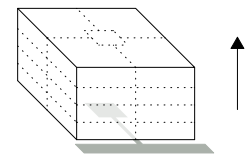
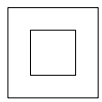
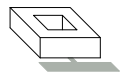
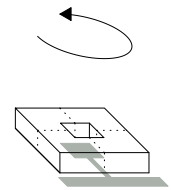
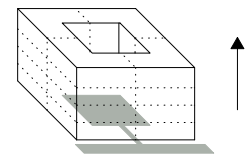
De matrix is in eerste instantie eerder didactisch dan classificerend, niets meer dan onderwijskundig gereedschap dat in de ontwerp-, analyse- en onderwijspraktijk verrassend robuust blijkt. Het type functioneert daarin als het volstrekt beeldloze fundament van het woningbouwontwerp. Het type is bij wijze van spreken een bouwwerk zonder eigenschappen.

is constituted merely by the enclosure (hut, tent, town house), the centrifugal cell, in which a core within the enclosure is constitutive (villa) and the centripetal cell, in which, in contrast within the enclosure, an open space, a place, with its own enclosure is constitutive (atrium house). Repeating patterns can then be found in each type. The horizontal repetition of cells produces a terraced block, its stacking the gallery and mid-corridor flat building. The horizontal rotation of cells around a core produces the pavilion. Stacking them produces the urban villa and tower block building. Finally, horizontal rotations around a courtyard yield the courtyard. Stacking these again yields the palazzo.

This results in a type matrix with nine boxes, demonstrating how a peculiarity of housing design, namely how the repetition of normalised units eventually results in consistent, amulative - but in itself image-free - ordering principles.

The matrix is initially didactic rather than classificatory, nothing more than an educational utensil that proves surprisingly robust in design, analysis and teaching practice. In that, the type functions as the fully image-free foundation of housing design. The type is, so to speak, an edifice without properties.

This is how Antoine-Chrysostome Quatremère de Quincy, one of the founders of type theory, defined type in the visual arts: ‘The word type stands not so much for something to be copied or fully imitated, but for the idea itself to serve as a rule for a model. So we cannot maintain (or at least it would be wrong to do so) that a sculpture, or a completed painted composition, served as a type for the copy that was made of it. But if a fragment, a sketch, the thought of a master, or a more or less vague description, in an artist’s imagination allowed a work to come into being, we will say that the type consisted of such and such an idea, by such and such a motif or by such and such an intention.’[6] And

Principe Principle	Solitair Solitary	Horizontale herhaling / rotatie Horizontal repetition / rotation	Stapeling Stacking
 Omhulling Enclosure	 Hut Cabin	 Rij Terrace	 Galerij- / middengangflat Deck / corridor accessed slab
 Kern Core	 Villa Villa	 Paviljoen Pavilion	 Woontoren Point block
 Plaats Place	 Pationwoning Patio house	 Hofje Court housing	 Palazzo Palazzo

Zó definieert Antoine-Chrysostome Quatremère de Quincy, een van de grondleggers van de typenleer, het type in de beeldende kunst: 'Het woord type staat niet zozeer voor iets dat moet worden gekopieerd of volledig moet worden nagebootst, maar voor het idee dat zèlf als regel voor een model moet dienen. We kunnen dus niet volhouden (of het zou in ieder geval verkeerd zijn om dat te doen) dat een sculptuur of een voltooide geschilderde compositie, diende als type voor de kopie die ervan gemaakt is. Maar indien een fragment, een schets, de gedachte van een meester of een min of meer vage beschrijving, in de verbeelding van een kunstenaar een werk liet ontstaan, zullen we zeggen dat het type dat bestond uit zo en zo'n idee, door zo en zo'n motief of door zo en zo'n intentie.'[6] En hij concludeert: 'In de kunstbeoefening is het model een object dat moet worden herhaald zoals het is. Daarentegen is het type een object waarmee iedereen dingen kan bedenken die niet op elkaar lijken. In het model is alles precies vastgelegd, in het type is alles is min of meer vaag.'[7] Quatremère de Quincy lijkt niet erg op de taal te vertrouwen. Een type is een basaal schema dat vooraf gaat aan velerlei uitdrukkingen, uitwerkingen en toepassingen. Maar omgekeerd leveren uitdrukkingen, uitwerkingen en toepassingen geen eenduidig begrip of inzicht op.

Pas na toekenning van concrete eigenschappen - dus nadat het ontwerp van de geometrie, proporties, constructies en materialen klaar is - is sprake van een ontwerp. Elk vak van de typematrix is te manipuleren, nader te detailleren en te verfijnen. Zo komen halve en kwart hofjes en dubbelhoven voor. Die zijn in typologisch opzicht wellicht *onzuiver*, maar het worden geen *andere* types, het gebouw blijft in dezelfde typologische categorie. Het terugbrengen van de woningtypologie tot een simpele matrix vertegenwoordigt tegelijkertijd de kern en het probleem van de typenleer. De architectonische typologie heeft immers nooit

he concludes: 'In the practice of art, the model is an object to be repeated as it is. In contrast, type is an object that allows anyone to think of things that are not similar. In the model everything is precisely defined, in type everything is more or less vague.'[7] Quatremère de Quincy does not seem to rely very much on language. A type is a basic schema that precedes many kinds of expressions, elaborations and applications. But conversely, expressions, elaborations and applications do not provide him with an unambiguous understanding or insight.

Only after assignment of concrete properties - in other words, after the design of geometry, proportions, constructions and materials is complete - is there a design. Each box of the type matrix can be manipulated, further detailed and refined. For example, half and quarter courts and double courts occur. These may be *impure* typologically, but they do not become *different* types, the phenomenon remains in the same typological category. Reducing housing typology to a simple matrix simultaneously represents the core and the problem of typology. After all, architectural typology has never produced anything as conclusive as a periodic table of chemical elements or a Darwinian classification of animal and plant species based on genealogy. The type matrix lacks the pretence of a comprehensive classification of architectural options.

The type matrix positions the palazzo and clarifies the complexity of the type in comparison with the closed building block, which, according to this logic, is composed of repeating cells that are accessed directly or with a staircase from the street or else via galleries or corridors per floor ('rues corridors'). The cell is virtually passive, at most, for example, manipulations at street corners are to be expected. Although the volumetrics may be similar in principle, there is a decisive difference with the palazzo, because in the palazzo the distribution system coincides with the courtyard formed by the

zoiets onomstotelijks als een periodiek systeem der scheikundige elementen of een Darwinistische classificatie van dieren- en platensoorten op basis van genealogie opgeleverd. In de typematrix ontbreekt de pretentie van een alomvattende classificatie van architectonische opties.

De typematrix positioneert het palazzo en verduidelijkt de complexiteit van het type in vergelijking met het gesloten bouwblok, dat volgens deze logica samengesteld is uit repeterende cellen die direct of met een trapportiek vanaf de straat ontsloten zijn of anders via galerijen of corridors per verdieping ('rues corridors') zijn ontsloten. De cel is vrijwel passief, hooguit zijn bijvoorbeeld verbijzonderingen bij straathoeken te verwachten. Hoewel de volumetrie in principe gelijk kan zijn, is er een beslissend verschil met het palazzo, omdat in het palazzo de ontsluiting samenvalt met de door de cellen gevormde binnenplaats. Behalve het essentiële aspect van de ontsluiting van de woningen is de binnenplaats de architecturale ruimte waaraan nadat de typologische arbeid klaar is, ceremoniële kwaliteiten kunnen worden toegekend. Zowel Berlage als Arís stippen dat aan. Het onderscheid met het hofje is belangrijk. Een hof met grondgebonden woningen, al of niet in meerdere lagen, verlangt geen expliciete ruimtelijke bewerking van de hof zolang elke woning maar ergens een voordeur heeft. Er bestaan talloze hofjes met een schilderachtige vormloosheid. Het palazzo is in de terminologie van de typematrix een gestapeld hofje. De horizontale repetitie en stapeling van eenheden rondom een binnenplaats dwingt rationalisatie af door de noodzakelijke aanwezigheid van stijgpunten en verkeerssystemen die vanwege de bouwbaarheid precies boven elkaar liggen.

Dit is te illustreren met het ontwerp van Philip Johnson voor St. Thomas University in Houston (1958). In eerste instantie lijkt dit op een hofje. Het

16 (b)

is een ambigu ensemble met een reeks paviljoens rondom een gazon als groene binnenplaats. Onmiskenbaar is Thomas Jeffersons Academical Village in Charlottesville (1826) het precedent. Een verschil met dat precedent is echter de stapeling van het programma. Een opgetilde buitengalerij maakte de introductie van trappen en liften nodig, die in het ontwerp tussen de paviljoens en de galerij terecht komen. Door de rationele galerij ontstaat een geometrisch begrensde buitenruimte. Alhoewel het voor de hand ligt om dit ensemble in het dagelijkse spraakgebruik een hofje te noemen, moet het in de context van de typematrix opgevat worden als een palazzo.

16 (o)

Model en repertoire

Als constituerend architectonisch motief is de binnenplaats van het palazzo blijkbaar essentieel. De binnenplaats is niet alleen de onderlegger voor de ordening van de vertrekken binnen de omhulling van het palazzo, zij is ook een ruimte met eigen karakteristieken, die bovendien op een meer of minder vernuftige manier met de buitenwereld is verbonden. Vanaf de renaissance evolueert een uitgebreid repertoire van architectonische middelen. Dat is steeds anders ingezet, heeft een dynamische verhouding met het type en is niet per sé in elk palazzo volledig aanwezig. Het systematiseren van het repertoire biedt inzicht in de historische ontwikkeling van het type en de regionale verschillen - en is van praktisch nut in het ontwerpproces.

Het repertoire is aanschouwelijk te maken aan de hand van Palazzo Gondi, dat in 1489 is opgeleverd naar ontwerp van Giuliano de Sangallo en in 1874 is uitgebreid naar plannen van Giuseppe Poggi.[7] Beseft moet worden dat Sangallo in het vijftiendeeeuwse Florence beperkte bevoegdheden had. Het waren de gilden die de verantwoordelijkheid

50-58

cells. Beyond the essential aspect of accessing the dwellings, the courtyard is the architectural space to which ceremonial qualities can be attributed after the typological work is finished. Both Berlage and Arís point this out. The distinction from court housing, say almshouses, is important. Court housing with level accessed ground units, whether or not in several storeys, does not require any explicit spatial arrangement of the court as long as each unit has a front door somewhere. There are countless courtyards with a picturesque shapelessness. In the terminology of the type matrix, the palazzo is a stacked courtyard. The horizontal repetition and stacking of units around a courtyard imposes rationalisation through the necessary presence of points of ascent and distribution systems that are precisely superimposed due to buildability.

This can be exemplified by Philip Johnson's design for St Thomas University in Houston (1958). At first this seems to resemble a courtyard. It is an ambiguous ensemble with a series of pavilions surrounding a lawn as a green courtyard. Obviously, Thomas Jefferson's Academical Village in Charlottesville (1826) is the precedent. A difference from that precedent, however, is the stacking of the programme. A raised exterior gallery necessitated the introduction of stairs and lifts, which end up in the design in-between the pavilions and the gallery. The rational gallery generates a geometrically delineated external space. Although it is natural to call this ensemble a courtyard in everyday speech, in the context of the type matrix it must be viewed as a palazzo.

16 (t)

16 (b)

Model and Repertoire

As the constituent architectural motif, the palazzo's courtyard is apparently essential. The courtyard is not only the substrate for the arrangement of the

droegen voor de bouwkundige kwaliteit, waarbij metselaars en timmerlieden doorgaans een coördinerende, ontwerpende of superviserende bijrol speelden. Het woord architect was zelfs nog niet in zwang: Sangallo was lid van het beeldhouwersgilde. Kortom, als ontwerper was Sangallo veroordeeld tot een spel van beïnvloeding zonder mandaat. Zijn autoriteit dankte hij aan een unieke persoonlijke eigenschap, namelijk zijn vermogen om de geïmproviseerde stadshuizen van de Gondi-familie met zijn verbouwingsvoorstel te voorzien van een goddelijk geometrisch stelsel: een vierkantraster dat min of meer voortkomt uit de gehandhaafde stadshuizen en de plek van de nieuwe muren rondom een binnenplaats vastlegt. Het raster toont de hand van God en is in performatieve termen de voorwaarde voor de synthese van de nieuwe constructies in het bestaande gebouw. Poggi zou vier eeuwen later zijn voordeel doen met deze rationele improvisatiepraktijk. Hij maakte een uitbreidingsontwerp dat Sangallo's raster in de plattegrond en gevel voortzet en geen conflicten of contrasten articuleert. Zeer waarschijnlijk ontwikkelde Sangallo wat wij nu de detaillering van de natuursteengevel zouden noemen samen met gildemeesters - in meer of minder goede harmonie. Zelf beeldhouwde hij de kapitelen rondom de binnenplaats, de balusters van de buitentrap naar de beletage en de reusachtige haard in de sala, niet toevallig de ornamenten langs de route van de entree naar de sala op de piano nobile.

Het terrein waarop het palazzo gebouwd is, is net zo veel deel van de stad als het palazzo zelf. Bijna per definitie is het een onregelmatig grondstuk in het stratenpatroon van de middeleeuwse stad. Omdat het kavel in zijn geheel architectonisch getermineerd wordt door het feitelijke gebouw (en in andere gevallen ook door een tuin met bijbehorende tuinmuren en poorten), heeft het kavel een zelfstandige architectonische dimensie. In de

20-21

rooms within the enclosure of the palazzo, it is also a space with its own characteristics, which, moreover, is more or less ingeniously connected to the outside world. From the Renaissance onwards, an extensive repertoire of architectural means evolves. This is always deployed differently, has a dynamic relationship with the type and is not necessarily fully present in each and every palazzo. Systematising the repertoire provides insight into the historical development of type and regional differences - and is of practical use in the design process.

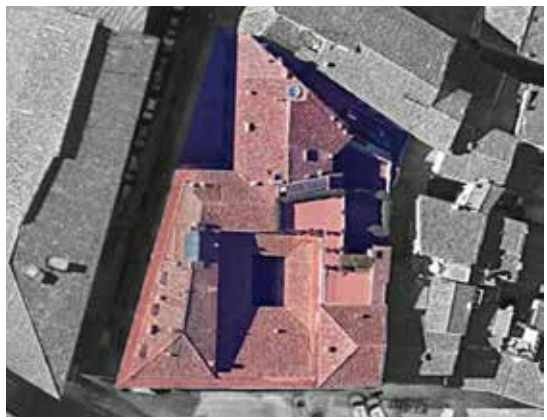
The repertoire is vividly illustrated by Palazzo Gondi, completed in 1489 to the design of Giuliano de Sangallo and extended in 1874 to plans by Giuseppe Poggi.[7] It should be appreciated that Sangallo had limited powers in 15th-century Florence. The guilds were accountable for the quality of construction, with masons and carpenters usually playing a coordinating, designing or supervising subsidiary role. The word architect was not even in vogue yet: Sangallo was a member of the sculptors' guild.

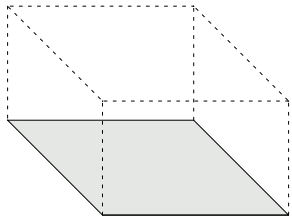
50-58

In short, as a designer Sangallo was condemned to a game of influence without a mandate. He owed his authority to a unique personal quality, namely his ability to infuse the improvised town houses of the Gondi family with a divine geometric system with his conversion proposal: a square grid that more or less emerges from the maintained town houses and stipulates the location of the new walls around a courtyard. The grid reveals the hand of God and, in performative terms, is the condition for the synthesis of the new constructions in the existing building. Poggi would take advantage of this rational improvisational practice four centuries later. He drew up an extension design that continued Sangallo's grid in the floor plan and facade and articulated no conflicts or contrasts. Very likely, Sangallo developed what we would now call the detailing of the natural stone facade

renaissance bestaat de paradoxale gewoonte om het kavel in afwijking van de werkelijkheid als zuiver geometrisch in tekening weer te geven.
De poort is de toegang naar het gebouw vanaf de straat. De poort aan de straat is aangezet met decoraties. Het komt vaak voor dat een palazzo meerdere poorten heeft. In die gevallen geven de decoraties en de maat van de deur vaak een hiërarchie aan. De maat en de decoratie van de poort onderscheiden zich van de voordeur in het rijhuis.
Bijna net zo cruciaal als de binnenplaats is de androne, in Berlages reisherinneringen de voorvestibule genoemd, de architectonische ruimte die tussen de poort en het hof ligt. Het is een zelfstandige ruimte die vaak benadrukt is door een eigen plafond. Bogen op muurdammen of kolommen scheiden de voorhal van het hof af. De voorhal heeft het karakter van een ontvangst. Soms liggen aan de voorhal deuren die naar nevenvertrekken of kleinere wooneenheden in het gebouw voeren.
Overdekte colonnades zorgen voor schaduw en bescherming tegen regen. De buitengangen worden gedragen door kolommenrijen die op het raster van het hof staan. De tendens is om het hof aan alle zijden van buitengangen te voorzien. De colonnade is in de stedelijke renaissancemaatschappij de plek waar de eigenaar zijn welvaart laat zien door er dure kunst- en gebruiksvoorwerpen te plaatsen. Het is de wachtruimte voor bezoekers tot zij belet krijgen voor hun visite aan de huiseigenaar.
De buitentrap, de scala aperto, voert naar de ontvangstvertrekken. Niet voor niets spreekt Berlage van een tweelingtrap. Vanaf de vroege renaissance ontwikkelt de trap zich tot een pronkstuk. In tegenstelling tot eventueel aanwezige secundaire trappen, is de buitentrap deel van de ceremoniële route die bezoekers afleggen van de straat naar de ontvangstvertrekken.

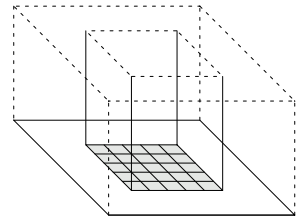
together with guild masters - in greater or lesser harmony. He himself sculpted the capitals around the courtyard, the balusters of the external staircase to the piano nobile and the giant fireplace in the sala, not coincidentally the ornaments along the route from the entrance to the sala on the piano nobile.
The plot on which the palazzo is built is as much a part of the city as the palazzo itself. Almost by definition, it is an irregular plot in the street pattern of the medieval city. Because the plot as a whole is architecturally terminated by the actual building (and in other cases also by a garden with associated garden walls and gates), the plot has its own distinct architectural dimension. In the Renaissance, there is a paradoxical habit of depicting the plot as purely geometric in deviation from reality. 20, 21
The gate is the entrance to the building from the street. The gate at the street is embellished with decorations. It often happens that a palazzo has several gates. In these cases, the decorations and size of the gate often indicate a hierarchy. The size and decoration of the gate distinguish it from the front door in the row house.
Almost as crucial as the courtyard is the androne, called the vestibule in Berlage's travel memories, the architectural space that sits between the gate and the court. It is an self-contained space often emphasised by its own ceiling. Arches on wall dams or columns separate the vestibule from the court. The front hall has the character of a reception area. Sometimes the front hall has doors leading to ancillary rooms or smaller living units in the building.
Covered colonnades provide shade and protection from rain. The outer amulatories are supported by rows of columns that stand on the grid of the court. The trend is to provide the court with exterior corridors on all sides. In urban Renaissance society, the colonnade is where the owner flaunts his wealth

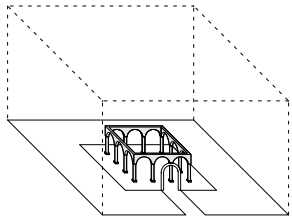
Sito

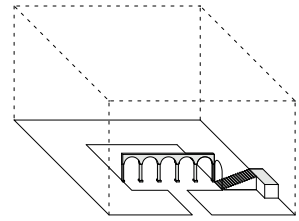
Cortile

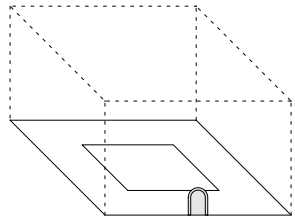
Colonnato

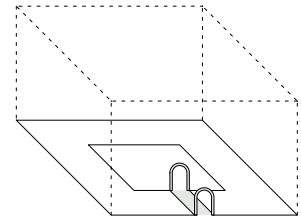
Scala aperta

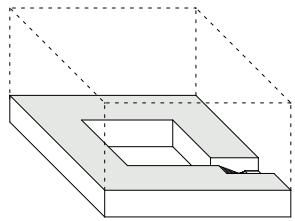
Portone

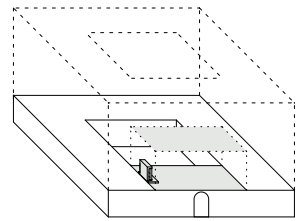
Androne

Piano nobile

Sala

De ontvangstvertrekken, vaak samenvallend met de hoofdwoonruimten van de eigenaar, liggen altijd aan de straatzijde op de beletetage. De beletage heeft doorgaans de grootste vrije hoogte en bevat het woonprogramma van de familie van de eigenaar. Deze dominantie toont zich in de gevel van het palazzo. Doorgaans tekent de begane grond zich af in een architectonisch afwijkened plint, als een rustica bijvoorbeeld.

De sala is het eindpunt van de ceremoniële route van bezoekers. Het is de ontvangstruimte en het belangrijkste woonvertrek. De toegang van de zaal is ruimtelijk verbonden met de buitentrap. De zaal is rijk gedecoreerd en streng axiaal georganiseerd. In Palazzo Gondi vormt de monumentale haard het pronkstuk op de as van de zaal. De gevelopeningen volgen de aslijnen van de binnenplaats.

De inzet van het repertoire verschilt per regio en per tijdvak en valt, zoals de Gondi-geschiedenis suggereert, niet per definitie (of: per definitie niet) geheel in het domein van de ontwerper.[8] Dat geldt bij uitstek voor de buitentrap. In de Florentijnse renaissance ligt de buitentrap bijvoorbeeld doorgaans haaks op de as van de binnenplaats. In de Romeinse renaissance ligt de buitentrap meestal evenwijdig aan de as van de binnenplaats en is daardoor soms manifest aanwezig in het beeld. In Venetië schuift de pre-renaissancistische buitentrap van het palazzo fondaco gedurende de eeuwen zonder veel consistentie het gebouw in. In de groei van Napels in de achttiende eeuw en de daarmee gepaard gaande speculatiebouw wordt het palazzo de voornaamste typologische bouwsteen. Zonder vooruit te lopen op stilistische of technische kenmerken is met dit repertoire het onderscheid te systematiseren tussen, wat in Quatremère de Quincy's terminologie, regionale modellen zijn.[9]

In de evolutie van aristocratische woonzetel tot massawoningbouw markeert het Napolitaanse speculatiepalazzo een doorbraak. De schaalvergroting

by placing expensive art and utensils there. It is the waiting area for visitors until they are granted access for their visit to the house owner.

The external staircase, the scala aperto, leads to the reception rooms. Not for nothing does Berlage speak of a twin staircase. From the early Renaissance onwards, the staircase develops into a showpiece. Unlike any possible secondary staircases, the external staircase is part of the ceremonial route visitors take from the street to the reception rooms.

The reception rooms, often coinciding with the owner's main living quarters, always face the street on the beletage. That floor usually has the greatest clear height and contains the living programme of the owner's family. This dominance shows in the facade of the palazzo. Usually, the ground floor is delineated in an architecturally deviating plinth, a rustica for example.

The sala is the end point of the visitors' ceremonial route. It is the reception room and main living room. The entrance to the sala is spatially connected to the outside staircase. The hall is richly decorated and strictly axially organised. In Palazzo Gondi, the monumental fireplace is the showpiece on the axis of the hall. The facade openings follow the axes of the courtyard.

The use of the repertoire differs per region and per period and, as the Gondi history suggests, does not necessarily (or: necessarily does not) fall entirely within the domain of the designer.[8] This is particularly true for the external staircase. In the Florentine Renaissance, for example, the outdoor staircase is usually perpendicular to the axis of the courtyard. In the Roman Renaissance, the outside staircase is usually parallel to the axis of the courtyard and is therefore sometimes clearly present in the image. In Venice, the pre-Renaissance outside staircase of the palazzo fondaco slides into the building over the centuries

23

HOTEL
HOTEL
CALZEDONIA

stelde twee nieuwe opgaven aan het ontwerp, namelijk de representatie van de binnenplaats als de door meerdere families gedeelde verblijfs- en circulatieruimte en de vormgeving van de beweging naar de bovenste woonlagen. De binnenplaats verkrijgt behalve een horizontale as een verticale as. In het Florentijnse renaissance-palazzo was de binnenplaats een statische ruimte, bedoeld om de kunststukken van de welgestelde families, zittend onder de colonnade te bewonderen. In het Napolitaanse barokpalazzo verdwijnt de arcade en ontwikkelt de binnenplaats zich tot een deel van een pulserend opeenvolging van verkeersruimten. In die ontwikkeling krimpt de androne tot een klein kamertje, maar degenereert niet tot een simpele doorsteek.

In tegenstelling tot de inzet van het repertoire verandert het typologisch principe in Napels niet. In het speculatieve palazzo verschuift de buitentrap naar de achterwand van de binnenplaats en evolueert van een lateraal gelegen statietrap naar de beletage van de stadselite tot een weelderig trappenhuis. De buitentrap verzelfstandigt zich tot een driedimensionaal object.[10] In de route vanaf de poort, via de androne en de binnenplaats komt de buitentrap langzaam als een groot meubelstuk tevoorschijn. Daarentegen verliest de arcade haar betekenis als wacht- en pronkruimte en is deze in Napels hooguit rudimentair aanwezig. De achttiendeeeuwse palazzi Sanfelice (ontwerp Sebastiano Sanfelice, 1726), Mastelloni en Costantino Costantino alla Costigliola (beide naar ontwerp van Nicola Tagliacozzi Canale, midden achttiende eeuw) zijn bekende voorbeelden. 58-65

Die oplossingen voor de in de buitenlucht gelegen trappenhuizen zijn een novum. Ter vergelijking is het relevant dat de renaissance-architect Andrea Palladio - dezelfde architect die de buitentrappen in zijn ontwerpen voor kerken en landhuizen monumentaliseert - in zijn Quatro Libri het trappen-

without much consistency. In the growth of Naples in the eighteenth century and the associated speculative construction, the palazzo became the main typological building block. Without prejudging stylistic or technical features, this repertoire allows for systematizing the distinction between what, in Quatremère de Quincy's terminology, are regional models.[9] 23

In the evolution from aristocratic residence to mass housing, the Neapolitan speculative palazzo marks a breakthrough. The increase in scale posed two new challenges to the design, namely the representation of the courtyard as the living and circulation space shared by several families and the design of the movement to the upper floors. In addition to a horizontal axis, the courtyard acquires a vertical axis. In the Florentine Renaissance palazzo, the courtyard was a static space, intended to admire the works of art of the wealthy families, sitting under the colonnade. In the Neapolitan Baroque palazzo, the arcade disappears and the courtyard develops into part of a pulsating sequence of circulation spaces. In this development, the androne shrinks to a small room, but does not degenerate into a simple passage altogether.

In contrast to the the repertoire, the typological principle does not change in Naples. In the speculative palazzo, the external staircase moves to the rear wall of the courtyard and evolves from a lateral state staircase to the first floor of the city elite into a lavish staircase. The external staircase becomes an autonomized three-dimensional object.[10] In the route from the gate, via the androne and the courtyard, the external staircase slowly emerges as a large piece of furniture. In contrast, the arcade loses its significance as a waiting and display space and is at most rudimentary in Naples. The eighteenth-century palazzi Sanfelice (designed by Sebastiano Sanfelice, 1726), Mastelloni and Costantino Costantino alla Costigliola (both designed by Nicola 58-65

huis terugbrengt tot een afsluitbare binnenruimte die slechts behoefte had aan deuren en voldoende daglicht. Hij schrijft in de meest praktische bewoordingen, alsof hij het over het toilet had en zich moest excuseren voor de banale aanwezigheid ervan: 'Men moet speciale aandacht besteden aan de positie van de trap, want het is zeer moeilijk om een plaats te vinden die de rest van het gebouw niet verstoort.'[11] In de architectuur bestaan op dat moment wel typologische precedenten, maar geen direct herhaalbare modellen voor het nieuwe speculatieve appartementengebouw en de daarmee gepaard gaande schaalvergroting. De ruimtelijke ontwikkelingen en de lyrische versieringen rekken de architectuur op met bouwkundige dissonanten en contrapunten. Zoals in de barokmuziek van Johannes Sebastian Bach oplossingen voor de eigentijdse liturgie en het gebruik van de spreektaal worden uitgevonden, moderniseert ook de woningbouwarchitectuur.

Nederlandse palazzi

Waarschijnlijk vanwege de late verstedelijking van Nederland heeft de woningbouw lang vastgehouden aan wat hiervoor aangeduid is als weke en centripetale cellen. Denk aan het grachtenpand, het negentiende-eeuwse speculatiepand, de doorzonwoning, de vrijstaande villa en de twee-onder-eenkapwoning. In tegenstelling tot deze voorbeelden leent het palazzo zich niet voor serieproductie, zoals het Napolitaanse laboratorium onderstreept. Nederland beschikt wel over een traditie van hofjes. Omdat een aanduiding als palazzo ongetwijfeld te pretentieus was voor de armenzorg, heet de uitzondering die de regel bevestigt Lutherhof. De woningen voor alleenstaande vrouwen aan het Staringplein in Amsterdam (1909) volgen echter de opzet van het palazzo met een bouwmassa die een atrium omsluit.[12] Over de architect Dirk van Oort

66-77

Tagliacozzi Canale, mid-eighteenth century) are well-known examples.
These solutions for the staircases located in the open air are a novelty. By way of comparison, it is relevant that the Renaissance architect Andrea Palladio - the same architect who monumentalizes the external staircases in his designs for churches and country houses - in his Quatro Libri reduces the staircase to a lockable interior space that only needs doors and sufficient daylight. He writes in the most practical terms, as if he were talking about the toilet and had to apologize for its banal presence: 'One must pay special attention to the position of the staircase, because it is very difficult to find a place that does not disturb the rest of the building.'[11] At that time, typological precedents existed in architecture, but no directly repeatable models for the new speculative apartment building and the associated increase in scale. The spatial developments and lyrical ornamentation stretch the architecture with architectural dissonances and counterpoints. Just as solutions for contemporary liturgy and the use of spoken language are invented in the baroque music of Johannes Sebastian Bach, so too residential architecture modernizes.

Dutch Palazzi

Probably because of the late urbanisation of the Netherlands, housing construction has long stuck to what has been referred to above as soft and centripetal cells. Think of the canal house, the nineteenth-century speculative house, the terraced house, the detached villa and the semi-detached house. Unlike these examples, the palazzo does not lend itself to mass production, as the Neapolitan laboratory underlines.
The Netherlands does have a tradition of courtyards. Since a name like palazzo was undoubtedly too pretentious for the poor, the exception that confirms

(1862-1933) is weinig bekend en het is gissen of hij de Grand Tour ooit heeft gemaakt.[13] Niettemin blijkt Van Oorts kennis van de renaissance, de palazzotypologie en het bijbehorende architectonische repertoire.

Van Oort vertaalt het palazzorepertoire naar de opgave voor woningen voor alleenstaande vrouwen. Het Lutherhof ligt aan de kop van een gesloten bouwblok en heeft een U-vormige plattegrond. De hoofdentree ligt op de symmetrieas aan het Staringplein. De binnenplaats heeft de restmaat die ontstaat als de woningdiepte van de kavelmaat wordt afgetrokken. Regelmatige kolommenrijen definiëren drie colonnades die het atrium begrenzen. De resulterende galerijen zijn breed genoeg als verblijfsruimte. Achterin de binnenplaats voeren de noodzakelijke vluchttrappen van de colonnades naar een eenlaags paviljoen met badruimten, een bergruimte en een mortuarium. De voorgevel van het Lutherhof aan het Staringplein heeft een grote poort, die aan weerszijden geflankeerd wordt door loopdeuren.

In de androne en de scala aperta beproeft Van Oort het palazzorepertoire. De poort en de twee loopdeuren leiden een zonering van een brede en twee smalle ruimten in. Twee kolommenrijen scheiden die ruimten. Dwars op de androne liggen de toegangen naar de beheerdersruimten en de bestuurskamer. De aan het eind gelegen buitentrap vormt de drempel naar het atrium. Het is een complex trappenhuis met twee zijdelingse vluchten die op een enkele centrale vlucht op de sym¬metrieas van het gebouw uitkomt. Net als in Napels - maar niet precies zoals daar - is de open trap een verzelfstandigd object. De androne en de open trap zijn in ruimtelijk opzicht lyrisch, maar blijven in de materialisatie nuchter. Naar de inzichten van 1909 zijn de muren gemetseld met gangbare bakstenen en van betegelde lambriseringen en hardstenen hoekzitjes voorzien.

the rule is called Lutherhof. The homes for single women at Staringplein in Amsterdam (1909), however, follow the palazzo design with a building mass enclosing an atrium.[12] Little is known about the architect Dirk van Oort (1862-1933), and it is guesswork whether he ever made the Grand Tour.[13] Nevertheless, Van Oort's knowledge of the Renaissance, palazzo typology and the associated architectural repertoire is evident.

Van Oort translates the palazzo repertoire into the design task for single women housing. Lutherhof is located at the head of a closed building block and has a U-shaped floor plan. The main entrance is on the axis of symmetry at Staringplein. The courtyard has the residual dimension resulting from subtracting the dwelling depth from the plot size. Regular column rows define three colonnades that demarcate the atrium. The resulting galleries are wide enough as accommodation spaces. At the back of the courtyard, the necessary escape stairs from the colonnades lead to a single-storey pavilion with bathing rooms, a storage room and a mortuary. The front facade of the Lutherhof on Staringplein has a large gateway flanked on either side by pedestrian doors.

In the androne and scala aperta, Van Oort puts the palazzo repertoire to the test. The gate and the two pedestrian doors lead into a zoning of one wide and two narrow spaces. Two rows of columns separate those spaces. At right angles to the androne are the entrances to the administration rooms and the boardroom. The external staircase located at the end forms the threshold to the atrium. It is a complex staircase with two lateral flights leading to a single central flight on the building's symmetrical axis. As in Naples - but not exactly as there - the open staircase is an autonomised object. The androne and the open staircase are lyrical in spatial terms, but remain sober in materialisation. Following the insights of 1909, the walls are bricked

Een later voorbeeld van een woonpalazzo is het Fraterhuis in Den Haag Moerwijk naar ontwerp van Jan van der Laan (1956).[14] In dit gebouw liggen de cellen van de fraters aan een omloop die aan drie zijden om een binnenplaats loopt. Aan de vierde zijde liggen een keuken en een kapel. De poort, androne, binnenplaats, een trap naar de eetzaal, de eetzaal zelf en de achtertuin liggen aan een as. In de binnenplaats vormt een balkon een dwarsas, die voortkomt uit de op de verdieping gelegen kapel. De trap naar het balkon herinnert aan de monumentale buitentrap naar de beletage van het renaissancepalazzo. De trappen naar de omlopen op de verdiepingen hebben volgens die logica het karakter van diensttrappen die organisch aan de binnenplaats zijn gekoppeld. De androne blijkt te zijn teruggebracht tot een tochtsluis met een loket voor de portier.

78-85

In de jaren 1990 is het zogenaamde Hofhaus op het Amsterdamse KNSM-eiland door Diener + Diener Architekten ontworpen (oplevering 2001).[15] Het gebouw is opgezet met acht evenwijdige traveeën. De vier middelste zijn in het midden onderbroken, waardoor de binnenplaats ontstaat. De zes woningen aan de einden van de traveën hebben een vrijwel eenzijdige oriëntatie. De twee woningen aan weerszijden van de binnenplaats hebben een dubbelzijdige oriëntatie door de introductie van grote vensters aan de woonhal/keuken aan de binnenplaats. De loggia aan de straatkant vormt een intermediair tussen de aangrenzende vertrekken en de woonhal/keuken. De vertrekken zijn ongeveer even groot en zijn in een verschoven dambordpatroon met elkaar verbonden.

86-93

Vooral dit laatste gebouw laat zien dat in het palazzo eerder een organische verhouding tussen de woning en het gebouw bestaat dan een additieve, zoals die hierboven bij het gesloten bouwblok is geschetst. De woningindeling beantwoordt de ongewone aanwezigheid van de binnenplaats. Tegelijkertijd

with common bricks and fitted with tiled panelling and bluestone corner-seats.

A later example of a residential palazzo is the Brotherhouse in The Hague Moerwijk, designed by Jan van der Laan (1956).[14] In this building, the brothers' cells are located on a walkway running around a courtyard on three sides. On the fourth side are a kitchen and a chapel. The gateway, androne, courtyard, a staircase to the dining hall, the dining hall itself and the back garden are arranged along an axis. In the courtyard, a balcony follows a transverse axis, arising from the upstairs chapel. The staircase to the balcony recalls the monumental external staircase to the upper floor of the Renaissance palazzo. According to this logic, the stairs to the circumambulations on the upper floors have the character of service staircases organically linked to the courtyard. The androne appears to have been reduced to a draught lobby with a counter for the porter.

78-85

In the 1990s, the so-called Hofhaus on Amsterdam's KNSM Island was designed by Diener + Diener Architekten (completion 2001).[15] It is arranged with eight parallel bays. The four middle ones are intersected in the middle, forming the void of the courtyard. The six flats at the ends of the bays have a single aspect. The two houses on either side of the courtyard have a dual aspect due to the introduction of large windows at the living hall/kitchen facing the courtyard. The loggia on the street side forms an intermediary between the adjoining rooms and the living hall/kitchen. The rooms are roughly identical in size and are arranged in a shifted checkerboard pattern.

86-93

The latter building in particular shows that in the palazzo, there is an organic relationship between the dwelling and the building rather than an additive one, as outlined above for the closed building block. The housing arrangement responds to the presence of the courtyard, which is unusual in the

is sprake van een zekere verweking van het palazzorepertoire. In de doorloop van de straat naar de binnenplaats van het Fraterhuis en het Hofhaus ontbreekt de grandeur van een ontvangstruimte, zoals die bij de Italiaanse androne en portone aanwezig is. Hoewel de eigentijdse verworvenheid van de lift een nieuw ontwerpthema zou kunnen zijn, is de lift in het Hofhaus op pragmatische wijze gecombineerd met het trappenhuis en is deze in het ontwerp niet geëxpliciteerd.

De casus Hessenberg

Een haastige gevolgtrekking kan zijn dat de opdrachtgevers- en productiewereld binnen de pragmatiek van de normatieve Nederlandse woningbouw weinig ontvankelijk is voor typologische experimenten zoals het woonpalazzo. Anderzijds zorgt de onbekendheid met de palazzotypologie waarschijnlijk niet voor de overtuigingskracht die nodig is voor de afwijking van de norm.
Op voorspraak van de Vlaamse architect bOb van Reeth zijn in 2005 vier gebouwen uitgewerkt in een masterplan dat hij had gemaakt voor het terrein van de voormalige krantenuitgever De Gelderlander. Het is een archeologisch sensitief terrein in het centrum van Nijmegen, de oudste stad van Nederland. Het masterplan bestaat uit twee clusters van woongebouwen die elk op een meerlaagse ondergrondse parkeergarage staan. Om op kosten voor overgangsconstructies te besparen, is een regelmatig constructief stramien van de garage naar de opstallen doorgezet. Op basis van Van Reeths plan zijn de maximale volumes van de gebouwen juridisch vastgelegd.
Het masterplan bezit - om het zo te zeggen - veel vorm maar weinig typologie en heeft wel geometrie maar nog geen schaal. In het bestek van een masterplan kan het niet anders dan dat de door Van Reeth gesuggereerde gebouwen

Netherlands. At the same time, there is a certain weakening of the palazzo repertoire. The passage from the street to the courtyard the Fraterhuis and the Hofhaus lack the grandeur of a reception area, as is the case with the Italian androne and portone. Although the contemporary achievement of the lift could be a new design theme, the lift in the Hofhaus is pragmatically combined with the stairwell and is not made explicit in the design.

The Hessenberg Case

A hastily drawn inference may be that within the pragmatics of normative Dutch housing construction, the commissioning and production world is little receptive to typological experiments such as the residential palazzo. On the other hand, the unfamiliarity with palazzo typology probably does not provide the persuasive power needed for deviation from the norm.
In 2005, at the intercession of the Flemish architect bOb van Reeth, four buildings were elaborated in a master plan he had created for the site of the former newspaper publisher De Gelderlander. It is an archaeologically sensitive site in the center of Nijmegen, the oldest city in the Netherlands. The masterplan consists of two clusters of residential buildings, each on top of a multi-level underground parking garage. To save on costs for transitional structures, a regular structural pattern is carried through from the garage to the upbuildings. Based on Van Reeth's plan, the maximum volumes of the buildings are legally defined.
The masterplan possesses - so to speak - much form but little typology and has geometry but not as yet scale. In the scope of a master plan, the buildings suggested by Van Reeth cannot be anything other than typologically indifferent warehouses: they are rendered as little more than stacked floor fields in which dwellings and points of ascent are ad hoc

typologisch gezien zo indifferent getekend zijn als pakhuizen: ze bestaan uit niet meer dan gestapelde vloervelden waarbinnen de parallelle beuken van de draagconstructie woningen en stijgpunten ad hoc staan aangegeven. Het repeterende stramien van 5.40 m. en de uniforme verdiepingshoogte van 2.90 m. zijn dwingend en zullen onvermijdelijk als een driedimensionaal raster doorschemeren in de gevels. Twee vragen sturen de architectonische uitwerking. Hoe kunnen typologische schema's de voorgestelde bouwmassa's van hun indifferentie ontdoen? En hoe gaat de driedimensionale geometrie van de draagconstructie in de gevels zich verhouden tot de veel fijnmaziger historische architectuur van Nijmegen?

Beide thema's relateren aan de historie van de plek in de stad. Op het Hessenbergterrein staan vanouds institutionele en utilitaire gebouwen: een klooster, een weeshuis, een drukkerij. Het is dus nooit het domein van afzonderlijke woonpanden geweest. Daarnaast is de bouwkundige historie van Nijmegen geschonden door het geallieerde bombardement van 1944. De herbouwde binnenstad vertoont een quasi-middeleeuws stratenpatroon, waar aan de oorspronkelijke stadsplattegrond een reeks pleinen is toegevoegd. Schaalvergroting kenmerkt de wederopbouwarchitectuur, die varieert van reconstructies, historische imitaties en gebouwen van de Bossche Schoolarchitectuur en het naoorlogse modernisme. Er is geen eenduidig historisch precedent voor de interventie aan de Hessenberg.

De problematiek spitst zich toe op het verlangde studentengebouw. Het toegelaten volume is veel te groot voor de verlangde compacte tweekamerwoningen. De kennis over het palazzo is nog niet volledig aangesproken. De ontwerpbenadering is noodgedwongen referentieel, o.a. door de verwijzing aan het appartementengebouw in Mendigorria dat door Miguel Garay and Jose-Ignacio

94-103

indicated within the parallel bays of the supporting structure. The repeating grid of 5.40 m. and the uniform floor height of 2.90 m. are imperative and will inevitably shimmer through the facades like a three-dimensional grid. Two questions guide the architectural design. How can typological diagrams strip the proposed building masses of their indifference? And how will the three-dimensional geometry of the load-bearing structure in the facades relate to Nijmegen's much finer-grained historical architecture?

Both themes relate to the history of the site in the city. The Hessenberg site has traditionally housed institutional and utilitarian buildings: a monastery, an orphanage, a printing office. So it has never been the domain of individual residential buildings. In addition, the architectural history of Nijmegen was violated by the 1944 Allied bombardment. The rebuilt city center features a quasi-medieval street pattern, where a series of squares have been added to the original city plan. Increase of scale characterizes reconstruction architecture, which ranges from reconstructions, historical imitations and buildings of Bossche School architecture and postwar modernism. There is no unambiguous historical precedent for the intervention at Hessenberg.

The problem centers around the requested student building. The volume allowed is far too large for the requested compact two-room dwellings. Knowledge of the palazzo has not yet been fully exploited. The design approach is necessarily referential, including reference to the apartment building in Mendigorria realized by Miguel Garay and Jose-Ignacio Linazasoro in 1980. Based on the grid of the master plan, a square courtyard is proposed, leaving the permitted volume only partially built on. The courtyard orders the plot and introduces a common space where the elevator, stairs, galleries and entrances were also located. The courtyard is

94-103

Linazasoro in 1980 werd gerealiseerd. Op basis van het raster van het masterplan wordt een vierkante binnenplaats voorgesteld, waardoor het toegelaten volume slechts gedeeltelijk bebouwd wordt. De binnenplaats ordent het kavel en introduceert een gemeenschappelijke ruimte waar ook de lift, trappen, galerijen en entrees liggen. De binnenplaats is met een doorsteek verbonden met de openbare ruimte en kadreert aan de andere kant het zicht op de middeleeuwse Stevenskerk. Ook de woningen zelf hebben een dubbele oriëntatie. Aan de buitenkant van het blok hebben zij dubbele deuren aan een Frans balkon. Aan de galerijen hebben de woonvertrekken waar mogelijk een terrasdeur. De introductie van de binnenplaats en de mogelijkheid om de galerijen te bewonen komen voort uit de noodzaak om het ontbreken van individuele buitenruimten te compenseren in de gemeenschappelijke ruimte van het gebouw.

Met functionele argumenten wint het studentengebouw typologisch aan kracht binnen het masterplan. Terugkijkend is echter vast te stellen dat zo'n referentiële ontwerpbenadering het kennistekort niet compenseert: de positie van trappen en liften en de uitwerking van de doorsteek en de hoofdtoegang steken bleek af bij het hiervoor beschreven repertoire en vallen terug op de normatieve Nederlandse woningbouwpraktijk.

In het ontwerpproces gebeurt nog iets anders. De kwestie van de driedimensionale geometrie van de draagconstructie in relatie tot de gevels in de fijnmazige historische stad is meteen in het architectonische domein onderzocht. Gekleurde gedetailleerde traveestudies vullen de conventionele set plattegronden, gevels en doorsneden na de eerste ontwerpfase aan. De traveestudie noteert de stoffelijkheid, materialiteit, reliëf en detaillering in een denkbeeldig gevelfragment. In werkelijkheid komt het getekende arrangement niet precies zo voor. In de nadere uitwerking van het project zijn

30

beide schaalniveaus naar elkaar toegewerkt. Het is een rationele convergerende ontwerpmethode, die zich onderscheidt van intuïtieve cyclische en technocratische gefaseerde benaderingen.
Een overweging bij de traveestudie is dat het masterplan uitgaat van smalle straten, stegen en kleine pleinen, waardoor de architectuur zich nauwelijks frontaal manifesteert. De gebouwen zullen voornamelijk overhoeks waargenomen worden, hetgeen aanleiding is om gemetselde penanten en betonnen gevelbanden aan het eigenlijke gevelvlak toe te voegen. De penanten verfijnen het 5.40 m. stramien. Het tektonische systeem heeft enerzijds de kracht van objectiviteit en is anderzijds onderhandelbaar. Binnen deze opzet komen vensteropeningen met drie verschillende breedtematen voor. De afmetingen zijn situatief gekozen op basis van de maat van de vertrekken, de plek in het plan, het uitzicht en dergelijke.

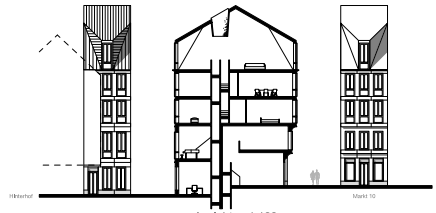
Wending naar het triviale

De traveestudie en de convergerende ontwerpmethode nestelen zich na het Hessenbergproject in de werkmethodes van het bureau. Een belangrijke bevestiging en impuls voor de aanscherping ervan is de uitnodiging om mee te doen de prijsvraag voor de herbouw van Dom Römer Areal in Frankfurt am Main in 2011.[16] Men beoogt de in de Tweede Wereldoorlog vernietigde architectuur in hoofdzaak te reconstrueren op basis van de historische pandsgewijze bebouwing. Gevraagd wordt naar conventionele plantekeningen, alsmede een gedetailleerde gevelmaquette en precies het soort traveestudie die in het Hessenbergproject gemaakt is. De ambitie is helder. De tektonische uitdrukking van de gevel wordt in het architectonische domein voorbereid, ontworpen, gejureerd en technisch doorontwikkeld. Voorstellen zijn gedaan voor vier verschillende locaties, waarbij de menging van

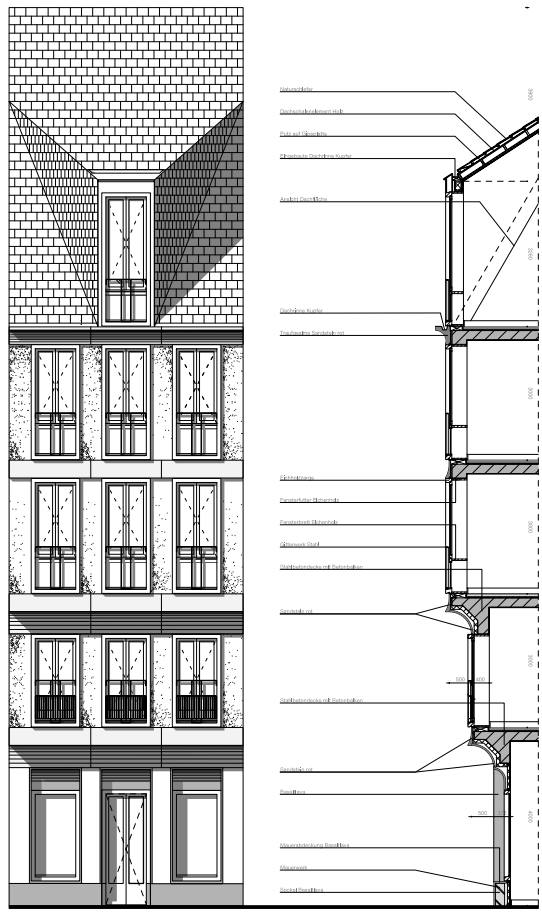
connected to the public space with a passage and frames the view of the medieval Steven Church on the other side. The dwellings themselves also have a dual aspect. On the perimeter of the block, they have double doors to a French balcony. On the galleries, the living quarters have terrace doors where possible. The introduction of the courtyard and the ability to inhabit the galleries stem from the need to compensate for the lack of individual outdoor spaces in the building's common area.
With functional arguments, the student building gains typological strength within the masterplan. Looking back, however, it is apparent that such a referential design approach does not compensate for the knowledge deficit: the position of staircases and elevators and the underdevelopment of the passage and the main entrance are pale in comparison to the repertoire described above and fall back on normative Dutch housing practice.
Something else happens in the design process. The question of the relationship of the three-dimensional geometry of the load-bearing structure to the facades in the finely grained historic city is immediately explored in the architectural realm. Colored detailed bay studies supplement the conventional set of floor plans, facades and sections after the initial design phase. The bay study notates the materiality, relief and detailing in an imaginary facade fragment. In reality, the drawn arrangement does not appear exactly as it is. In the further elaboration of the project, the two scales are worked toward each other. It is a rational convergent design method, distinct from intuitive cyclical and technocratic phased approaches.
A consideration in the bay study is that the master plan assumes narrow streets, alleys and small squares, so the architecture hardly manifests itself frontally. The buildings will be primarily perceived at an angle, which prompts the addition of brick piers and concrete gable bands to the actual façade

Los 7 - Markt 10

000150

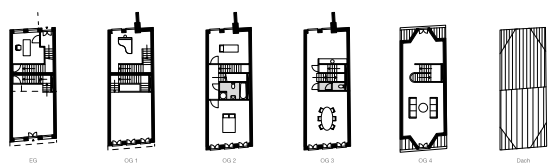

Ansichten 1:100

Teilansicht 1:20

Fassadenschnitt 1:20

Grundrisse 1:100

woningbouw, horeca en retail typologisch wordt onderzocht en de gevels worden voorgesteld als een analogie met de voormalige houten vakwerkhuizen. De voorgeschreven uitkragende gevels zijn binnen de tektonische wetten van beton- en steenachtige gevelmaterialen ontwikkeld.

In die tijd hangt iets in de lucht. Het introspectieve spektakel van de zogenaamde Superdutch-architectuur is vastgelopen in de kredietcrisis van 2008. De omgang met de bouwplaats kan bij haar onvrijwillige voorman Rem Koolhaas (althans in het openbaar) rekenen op een problematische dosis dedain: 'No money, no detail, just pure concept', laat hij in 1992 optekenen.[17] Tegelijkertijd is ook Koolhaas' intellectuele tegenpool en veelbouwer Aldo Rossi bepaald geen autoriteit op dit vlak. Hij gaat er prat op dat zijn studententekeningen 'eruit zagen als die van een metselaar of een plattelandsaannemer die door het gooien van een steen aangeeft waar het raam komt.'[18]

In 1997 publiceert het voormalige studententijdschrift Oase een ingekorte vertaling van Hans Kollhoffs essay Der Mythos der Konstruktion und das Architektonische. Kollhoff neemt stelling tegen de desinteresse voor het bouwproces.[19] Hij doet dat zonder te vervallen in nostalgie naar de wereld van ooit, waarin louter monolithische, degelijke gebouwen werden opgetrokken. Kollhoff erkent dat na de energiecrises het met isolatiematerialen ingepakte gebouw de onafwendbare werkelijkheid is geworden. Hij herdefinieert de gevel als een bekleding die los staat van het bouwkundige skelet, zonder de traditionele principes en de alledaagse gewoonten van de bouwkunde te negeren. In zijn ontwerpen gaat Kollhoff uit van de logica van de zwaartekracht, stapelt bouwmaterialen eenvoudig op elkaar en brengt de verschillende bouwkundige producten bijeen in composities die - anders dan in die tijd gebruikelijk - niet suggereren te zweven of andere krachttoeren uithalen. Hij komt los van het

plane. The pennants refine the 5.40. m grid. The tectonic system has the power of objectivity on the one hand and is negotiable on the other. Within this scheme, window openings of three different widths occur. The sizes were chosen situatively based on the size of the rooms, the place in the plan, the view and so on.

Turn to the trivial

The bay study and the convergent design method nestle into the office's working methods after the Hessenberg project. An important confirmation and impetus for its sharpening is the invitation to participate in the competition for the reconstruction of Dom Römer Areal in Frankfurt am Main in 2011.[16] The aim is to reconstruct the architecture destroyed in World War II primarily on the basis of the historical plot-by-plot building. Requested are conventional plan drawings, as well as a detailed facade model and exactly the kind of bay study made for Hessenberg project. The ambition is clear. The tectonic expression of the facade is prepared, designed, juried and technically developed within the architectural domain. Proposals have been made for four different locations, typologically exploring the blending of housing, bar, restaurant and retail programs and proposing the facades as an analogy to the former wooden half-timbered houses. The prescribed cantilevered facades are developed within the tectonic laws of concrete and stone-like facade materials. At that time something is in the air. The introspective spectacle of so-called Superdutch architecture has stalled in the 2008 credit crisis. Dealing with the construction site can count on a problematic dose of disdain from its involuntary front man Rem Koolhaas (at least in public): 'No money, no detail, just pure concept,' he let it be chronicled in 1992.[16] At the same time, Koolhaas's intellectual antipode

and multi-builder Aldo Rossi is also by no means an authority on the subject. He boasts that his student drawings 'My drawings looked like those of a bricklayer or a rural contractor who threw a stone to indicate opproximately where a window was to be placed.'[17]

In 1997, the former student magazine Oase publishes an abridged translation of Hans Kollhoff's essay Der Mythos der Konstruktion und das Architektonische. Kollhoff takes a stand against the disinterest in the building process.[18] He does so without lapsing into nostalgia for the world of yore, in which merely monolithic, solid buildings were erected. Kollhoff acknowledges that after the various energy crises, the building packed with insulation materials has become the inescapable reality. He redefines the facade as a cladding separate from the structural skeleton, without ignoring the traditional principles and everyday habits of building construction. In his designs, Kollhoff assumes the logic of gravity, stacking building materials simply on top of each other and bringing together the various architectural products in compositions that - unlike what was common at the time - do not suggest floating or perform other tricks of strength. He moves away from the 'cold-bridge modernism' of theorists such as Kenneth Frampton.[20]

Tectonics is becoming a buzzword in the Dutch architectural debate. At least among some architects, this goes hand in hand with an orientation toward an expanded canon and a renewed international interest.

In 2008, Vittorio Magnago Lampugnani - significantly less indebted to the martial rationalist generation of Rossi, Grassi and Ungers than Kollhoff - defined a kind of shadow canon: 'Design culture, though caught in the furore of modernism, had almost always been stranded in modernist formalism, which immediately became a kind

'koudebrugmodernisme' van theoretici als Kenneth Frampton.[20]

Tektoniek wordt een buzzword in het Nederlandse architectuurdebat. In elk geval bij sommige architecten gaat dat hand in hand met een oriëntatie op een verruimde canon en een hernieuwde internationale belangstelling.

In 2008 definieert Vittorio Magnago Lampugnani - beduidend minder schatplichtig aan de martiale rationalistengeneratie van Rossi, Grassi en Ungers dan Kollhoff - een soort schaduwcanon: 'De ontwerpcultuur is gevangen in de furore die het modernisme heeft gemaakt. Die ontwerpcultuur liep stuk op de modernistische formalisten, die al snel een exclusief gezelschap werden. Diegenen die het idioom en de metaforen omarmden waren lid van de club, anderen werden uitgesloten. Dit curieuze onderscheid, geholpen door een flagrant partijdige geschiedschrijving die nog steeds in zwang is, produceerde net zo vreemde classificaties, volgens welke Giuseppe Terragni een moderne architect was en Marcello Piacentini een niet-moderne. En zo ging het verder: Adalberto Libera wel en Giovanni Muzio niet; Ludwig Mies van der Rohe wel en Heinrich Tessenow niet; Le Corbusier wel en Fernand Pouillon niet.'[21]

Lampugnani's schaduwcanon blijkt op dat moment op verschillende plekken in Europa te worden herontdekt en onderzocht, bijvoorbeeld door zijn generatiegenoot Miroslav Šik aan de ETH Zürich.[22] En terwijl Rem Koolhaas' bureau OMA zich na een afgewend faillissement stort op de internationale architectonische dienstverlening en de coquetterie met bouwkundige imperfectie achter zich laat, gaat Šik kort door de bocht: 'wij wendden ons naar het triviale'.[23]

Hoewel deze tendensen niet exclusief verbonden zijn aan de hernieuwde aandacht voor de activiteit van het bouwen zelf, zijn zij daar evenmin los van te begrijpen. Termen als vakmanschap, materiaal

en patina krijgen plotseling nieuwe, doch onveranderlijk positieve connotaties.[24] Op de overlap van praktijk en onderwijs doet het verschijnsel 'live building' zijn intrede. In het internationale studieprogramma Crafting the Facade (Academie van Bouwkunst Amsterdam en de universiteiten van Liechtenstein en Glasgow) staat bijvoorbeeld jaarlijks een ander bouwmateriaal centraal.[25] De fysieke ervaring die de deelnemers met de productie, het ontwerp, de verbeelding en de verwerking ervan opdoen lijken in deze didactiek doel en de middel tegelijk.

Een verwante onderneming is het onderwijs- en onderzoeksprogramma Brick Dresses aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam dat onder leiding van Jan Peter Wingender wordt uitgevoerd. Ook hier is live building bestanddeel van het programma. De fenomenologische inzet daarvan wordt echter gecompenseerd door praktijkgerichte essays van architecten, kunstenaars en technici, maar vooral door opengewerkte isometrische projecties die inzicht verschaffen in het gebruik van baksteen in gerealiseerde woningbouwprojecten.[26] Zij tonen de gevel als een architectonisch 'baksteenschort' dat dankzij meer of minder technisch vernuft voor de draagconstructie hangt.

Na Kollhoffs appel à l'ordre hoeft niets meer aangetoond te worden. Door te voorzien in geloofwaardige praktijkberichten gaat Brick Dresses verder waar Kollhoffs essay stopte. Mocht Crafting the Facade niet geheel vrij zijn van de idealisering van de kleinschalige bouwplaats, Wingender oriënteert zich op de grote bouwstromen van de woningbouw met een zelfbewuste, praktijkgerichte en synthetiserende opvatting van het ontwerp.

De cirkel na de 'wending naar het triviale' sluit zich in het onderzoek aan de leerstoel van Adam Caruso aan de ETH Zürich. Caruso c.s. documenteren bijvoorbeeld de woningbouw van Fernand Pouillon

of exclusive club. Those who espoused its idiom and metaphors were members, the others were barred. This curious discrimination produced as many equally odd classifications, aided by a glaringly partisan historiography to this day in vogue, according to which Giuseppe Terragni was a modern architect and Marcello Piacentini a non-modern, and so on: Adalberto Libera yes and Giovanni Muzio no; Ludwig Mies van der Rohe yes and Heinrich Tessenow no; Le Corbusier yes and Fernand Pouillon no.'[21]

Lampugnani's shadow canon appears to be being rediscovered and researched in various places in Europe at the time, for example by his contemporary Miroslav Šik at the ETH Zurich.[22] And while Rem Koolhaas's firm OMA, after an averted bankruptcy, plunges into international architectural service, abandoning coquetry with architectural imperfection, Šik succinctly goes on to say: 'we turned to the trivial.'[23]

While not linked exclusively to the renewed focus on the activity of building itself, these tendencies cannot be understood in isolation from it either. Terms like craftsmanship, material and patina suddenly acquire new, yet invariably positive connotations.[24] At the overlap of practice and education, the phenomenon of 'live building' is making its appearance. In the international study program Crafting the Facade (Academy of Architecture Amsterdam and the universities of Liechtenstein and Glasgow), for example, a different building material takes center stage every year.[25] In this didactic endeavor, the physical experience the participants gain with its production, design, imagination and processing seem to be the means and the end at the same time.

A related enterprise is the education and research program Brick Dresses at the Academy of Architecture in Amsterdam conducted under the direction of Jan Peter Wingender. Here, too, live

met hun eigen tekeningen, waaronder gedetailleerde traveestudies.[27]

Onderzoek en realisatie

Terug naar de palazzotypologie. Het onderzoek daarnaar begint in dezelfde tijd, rond 2014, waarin de typologie binnen het hiervoor geschetste krachtenveld dus een nieuwe positie inneemt.[27] Met de wending naar het triviale en de hernieuwde aandacht voor het bouwen en de tektoniek raakt de typologie uit beeld, of heeft in ieder geval geen vaste plek in het architectonische discours. Juist de spanning tussen de principes van de typologie en de bouwkundige uitwerking van de constructies en de gevels gaat het onderzoek naar het palazzo specificeren. De gevel is geaccepteerd als een versteend schort met 'triviale' trekjes die in een dialectische verhouding met de typologische principes analyseerbaar en derhalve ontwerpbaar is.
Het onderzoek stimuleert de reflectie op eerder werk, waaronder de Hessenberg, en resulteert in ontwerpstudies en bouwopdrachten. In alle gevallen is het type zo helder als mogelijk gescheiden van de beeldontwikkeling, niet uitsluitend om principiële of didactische redenen, ook om de verhouding tussen die twee domeinen in de architectuur te kunnen begrijpen.
Het ontwerp voor 161 zorgwoningen in Utrecht (2022-2026) krijgt zo vorm in twee tegenover elkaar liggende woonpalazzi, elk met een eigen opdrachtgever. Het project is ontworpen voor het centrum van de nieuwe woonwijk Terwijde, dat bestaat uit een patroon van gesloten bouwblokken rondom een autovrij winkelgebied. In de arena van de geïnstitutionaliseerde woningbouwopgave houdt een pleidooi voor een experiment met een onbekend stedelijk woningtype op zichzelf nauwelijks stand. De voor het palazzo kenmerkende binnenplaats beantwoordt echter de uiteenlopende,

158-165

building is a component of the program. However, its phenomenological stakes are offset by hands-on essays by architects, artists and technicians, but mainly by exploded isometric projections that provide insight into the use of brick in realized housing projects.[26] They show the façade as an architectural 'brick dress' that, thanks to more or less technical ingenuity, hangs in front of the supporting structure.
After Kollhoff's appel à l'ordre, nothing needs to be demonstrated anymore. By providing credible practical examples, Brick Dresses carries on where Kollhoff's essay stopped. Should Crafting the Facade not be entirely free of the idealization of the small-scale construction site, Wingender orients himself to the major streams of housing construction with a self-conscious, practice-oriented and synthesizing conception of design.
The circle following the 'turn toward the triviall closes in the research at Adam Caruso's chair at ETH Zurich. For example, Caruso et al. document the residential construction of Fernand Pouillon with their own drawings, including detailed travee studies.[27]

Research and Implementation

Back to palazzotypology. The research on that begins at the same time, around 2014, in which the typology thus occupies a new position within the field of forces outlined above.[27] With the turn toward the trivial and the renewed attention to building and tectonics, the typology falls out of the picture, or at least has no fixed place in architectural discourse. It is precisely the tension between the principles of typology and the architectural elaboration of the structures and facades that begins to specify the study of the palazzo. The facade is accepted as a petrified dress with 'trivial' traits that is analyzable and therefore designable in a

ongerelateerde thema's die eigen zijn aan het hedendaagse ecologische discours: sociale inclusie, veiligheid, hittestress, natuurlijke waterberging. De binnenplaats, waaraan niet alleen de liften en trappen, maar ook een ontmoetingsruimte, liggen, versterkt het collectieve karakter van het zorgconcept. Compacte, rolstoeltoegankelijke woningen liggen aan brede galerijen rondom de binnenplaatsen. Naar voorbeeld van het Lutherhof zijn de galerijen breed genoeg om als informele buitenruimte te dienen. De twee semi-openbare binnenplaatsen blijken een aanvulling op de gedifferenieerde publieke ruimte die mede door de twee palazzi begrensd worden.

De studie naar de toepassingsmogelijkheden van het palazzotype in de reconstructie van het Haagse
130-137 Weigeliaplein[29] en de stadsuitbreiding Strandeiland in opdracht van de gemeente Amsterdam (2024) zijn voorbeelden van ontwerpend onderzoek.

Het stedebouwkundig plan voor Strandeiland gaat uit van een menging van gestapelde bouw en
146-157 laagbouw in gesloten bouwblokken. Daarin is de maat van de bouwblokken voor Nederlandse begrippen ongewoon diep, mede om collectief gebruik bevorderen. In het ontwerpend onderzoek staat het hierboven geformuleerde repertoire van het palazzo centraal. Poorten in de blokken voeren van de straat naar de androne, waaraan ook de fietsenbergingen liggen. De maten hiervan onderscheiden zich van de textuur in het stedebouwkundig plan. De androne is een manifeste architectonische drempel tussen het openbaar domein en de binnenplaats van het palazzo. De binnenplaatsen versterken het informele netwerk van routes dwars op de lange straten in Strandeiland en verlenen deze karakter.

Aan de binnenplaats staan gecombineerde trap- en lifthuizen, gedramatiseerd als een eigentijdse analogie met de Italiaanse scala aperta. Dubbele buitentrappen en liften monumentaliseren zich in allerlei varianten, waardoor die bijdragen aan de

dialectical relationship with typological principles. The research stimulates reflection on previous work, including the Hessenberg, and results in design studies and building commissions. In all cases, the type is separated as clearly as possible from the imagery development, not only for reasons of principle or didactics, but also to understand the relationship between those two domains in architecture.

The design for 161 assisted living homes in Utrecht (2022-2026) thus takes shape in two opposing residential palazzi, each with its own client. The 158-165
project was designed for the center of the new residential district Terwijde, which consists of a pattern of closed building blocks surrounding a car-free shopping area. In the arena of institutionalized housing design, a plea for an experiment with an unknown urban housing type hardly holds up on its own. However, the courtyard characteristic of the palazzo addresses the diverse, unrelated themes inherent in contemporary ecological discourse: social inclusion, safety, heat stress, natural water retention. The courtyard, on which are located not only the elevators and stairs, but also a community space, reinforces the collective character of the care concept. Compact, wheelchair-accessible homes are located on wide galleries surrounding the courtyards. Following the example of Lutherhof, the galleries are wide enough to serve as informal outdoor spaces. The two semi-public courtyards appear to complement the differentiated public space bounded in part by the two palazzi.

The study of the potential uses of the palazzotype in the reconstruction of The Hague's Weigeliaplein[29] 130-137
and the urban extension Strandeiland commissioned by the City of Amsterdam (2024) are examples of design research.

The urban plan for Strandeiland assumes a mixture of stacked construction and low-rise buildings in closed building blocks. In it, the size of the building 146-157

suggestie van de binnenplaats als representatief domein, verblijfsgebied en circulatieruimte.
Het programma van de woningen zelf is onderdeel van het onderzoek. Pragmatiek, betaalbaarheid en het gebruik van conventionele bouwmethoden zijn uitgangspunt. In dat realisme vallen in de woningplattegrond twee zaken op. Ten eerste zijn de vertrekken georganiseerd rondom een woonhal die met een dubbele deur verbonden is met de galerij. Vanaf de galerij liggen de verdubbelde voordeuren, de woonhal, de tussenkamer en de privé loggia aan symmetrieas van de woning. Deze opzet anticipeert op de status van de galerij en de binnenplaats als deel van het woondomein. Ten tweede relativeren de maat van de vertrekken en de gelijkwaardige distributie daarvan rondom een woonhal de conventies van de Nederlandse gezinswoning. Het Nederlandse gezin is immers al lang niet meer de dominante afnemer van de woningbouw. De kwalitatieve en kwantitatieve gelijkwaardigheid van de vertrekken resulteert in een zekere neutraliteit waardoor de plattegrond mogelijkheden biedt voor andere Nederlandse en niet-Nederlandse woonvormen. De woonhal is in vergelijking met traditionele appartementen meer 'publiek', terwijl de kamers als strikt privé zijn beschouwd. Het is een opzet die bijvoorbeeld resoneert met de Turkse traditionele woningtypologie, waarover later meer.

Onderwijs

Het palazzo leent zich niet alleen door de typologische complexiteit voor het onderwijs van woningbouw. De geografische en historische afstand bevordert een rationele benadering van het fenomeen. Het palazzo is vanaf 2018 op diverse masteropleidingen onderwerp van analyse en ontwerp. Het onderwijs beslaat doorgaans een semester en verloopt in drie stappen van ongeveer

blocks is unusually deep by Dutch standards, in part to foster collective use. The design study focuses on the palazzo repertoire outlined above. Gates in the blocks lead from the street to the androne, on which the bicycle storages are also located. The sizes of these differ from the texture in the urban plan. The androne is a manifest architectural threshold between the public domain and the courtyard of the palazzo. The courtyards reinforce the informal network of routes perpendicular to the long streets in Beach Island and give them character. At the courtyard are combined stair and elevator houses, dramatized as a contemporary analogy to the Italian scala aperta. Double exterior staircases and elevators monumentalize in many variations, through which the stair and elevator houses contribute to the suggestion of the courtyard as a representative domain, residential area and circulation space.
The program of the dwellings themselves is part of the study. Pragmatism, affordability and the use of conventional construction methods are the starting point. In that realism, two things stand out in the house plan. First, the rooms are organized around a living hall connected to the gallery by a double door. From the gallery, the doubled front doors, the living hall, the intermediate room and the private loggia are located on a symmetry axis of the apartment. This layout anticipates the status of the gallery and courtyard as part of the residential domain. Second, the size of the rooms and their equal distribution around a living hall put into perspective the conventions of the Dutch family home. After all, the Dutch family has long since ceased to be the dominant beneficiary of housing. The qualitative and quantitative equivalence of the rooms results in a certain neutrality through which the floor plan offers possibilities for other Dutch and non-Dutch forms of living. The living hall has more 'public' compared to traditional appartments,

vijf weken (afhankelijk van het curriculum van het onderwijsinstituut).

De eerste stap omvat de analyse van de palazzotypologie in een gegeven stad. Hoewel de studenten individueel een palazzo bestuderen, zijn hun analyseproducten geüniformeerd en is het resultaat een overzicht dat als groepswerk tot stand komt. Een studiereis is onderdeel van het programma, waarin alle studiepalazzi bezocht worden. De voorbereiding beperkt zich tot het verzamelen van tekeningen en achtergrondinformatie. Ter plaatse vullen de studenten ontbrekende informatie aan met inmetingen en foto's. Net als bij Berlages Grand Tour is de studiereis vrijblijvend, noch referentieel van aard. Na thuiskomst brengen de studenten grondig verslag uit. Zij tekenen een opengewerkte isometrie, waaruit de typologie van het palazzo in relatie tot de locatie en de verschijningsvorm blijkt, en een nauwkeurige ingekleurde traveestudie, vaak menshoge documenten. Met name de traveestudie is het resultaat van de ervaring ter plaatse. Studenten verdiepen zich in de materialen van de gevel, de technische opbouw ervan en aspecten zoals reliëf, kleur, schittering en reflectie.

Het uiteenleggen het typologische schema en de bouwkundige, fysieke manifestatie van het gebouw in de analyse komt terug in een tweede stap van het project. De studenten maken op basis van een gedetailleerd programma van eisen en een globaal gegeven locatie een schetsmatige opzet van een woonpalazzo en beginnen simultaan met een gekleurde traveestudie waaruit, net als bij het geanalyseerde project, de fysieke kwaliteit van de gevel en de bouwtechnische uitgangspunten blijken. Deze twee producten staan in een los verband met elkaar en worden relatief autonoom van elkaar ontwikkeld.

Soms is dat onwennig voor de studenten. Voor zover de bouwkunde een factor van belang in het

while the rooms are considered strictly private. It is a layout that resonates, for example, with Turkish traditional housing typology, about which more later.

Education

The palazzo lends itself to the teaching of housing design not only because of its typological complexity. Its geographical and historical distance enhances a rational approach to the phenomenon. The palazzo is the subject of analysis and design on several master's degree programs as of 2018. Teaching usually spans a semester and proceeds in three steps of about five weeks (depending on the curriculum of the teaching institution). The first step involves the analysis of palazzo typology in a given city. Although students study a palazzo individually, their analysis products are uniformed and the result is a survey that is accomplished as group work. A field trip is part of the program, in which all the study palazzos are visited. Preparation is limited to collecting drawings and background information. On site, the students complete missing information with measurements and photographs. As with Berlage's Grand Tour, the field trip is neither non-committal nor referential in nature. After returning home, the students report thoroughly. They draw an exploded isometry, showing the typology of the palazzo in relation to its location and appearance, and an accurate colored bay study, often man-sized documents. The bay study in particular is the result of on-site experience. Students immerse themselves in the materials of the facade, its technical construction and aspects such as relief, color, brilliance and reflection.

Setting apart the typological scheme and the constructive, physical manifestation of the building in the analysis is reflected in a second step of the

ontwerponderwijs is, wordt de bouwtechniek doorgaans in een laat stadium - als het ontwerp ‘af’ is - geadresseerd. Van synthese is dan feitelijk geen sprake.

In een derde stap werken de studenten de twee producten naar elkaar toe. Enerzijds dwingt de in de praktijk ontwikkelde convergerende ontwerpmethodiek de studenten tot een synthese van techniek en typologie in een plan. Anderzijds wint het gevelontwerp aan finesse dankzij het gebruik van de traveestudie in wisselwerking met de planorganisatie. Als ontwerpinstrument is de traveestudie voortdurend in ontwikkeling. Het project wordt uiteindelijk gepresenteerd met conventionele plantekeningen en een doorwerkte traveestudie, die vervolgens als groepswerk in een digitaal verslag worden gebundeld.[30]

Maquettes en perspectivische renders worden niet verlangd. Daarentegen ligt de nadruk op de tekening als professioneel medium bij uitstek. In de begeleiding wordt veel tijd besteed aan het maken van de traveestudie. Deze wordt op basis van bouwtechnische onderleggers en de textuur van bemonsterde bouwmaterialen opgezet. Bouwkundige elementen zoals gevelpanelen, kozijnprofielen, hekken en bakstenen worden per stuk geplaatst. De studenten downloaden dus geen kant-en-klare digitale texturen, maar ontwikkelen zelf affiniteit met de materialen en specifiek met de noodzaak om deze met voegen van elkaar te scheiden. Zoals renaissance-architecten het voegenpatroon in de rustica’s nauwkeurig weergaven in hun etsen, zo definiëren de studenten de breedte, diepte, schaduwwerking en kleur van de voegen. De studenten bouwen hun gevels figuurlijk gesproken op.

De onbekendheid met de materie en de eisen die aan de tekening gesteld worden zorgen voor een bepaalde traagheid, die zich kritisch verhoudt tot meer gangbare, referentiële ontwerpbenaderingen. Het is in deze convergerende ontwerpmethodiek

project. Based on a detailed brief and a globally given location, the students create a sketchy design of a residential palazzo and simultaneously begin a colored trave study in which, as in the analyzed project, the physical quality of the façade and the architectural principles are apparent. These two products are in loose connection with each other and are developed relatively autonomously from each other.

Sometimes that is uneasy for the students. To the extent that architectural construction is a factor of importance in design education, it is usually addressed at a late stage - when the design is ‘finished’. Synthesis is then effectively non-existent.

In a third step, students work the two products toward each other. On the one hand, the convergent design methodology developed in practice forces the students to synthesize technique and typology into a plan. On the other hand, the facade design gains finesse through the use of the traveestudy in interaction with the plan organization. As a design tool, the bay study is constantly evolving. The project is finally presented with conventional plan drawings and an elaborated bay study, which are then compiled as a group work in a digital report.[30]

Models and perspective renders are not required. In contrast, the emphasis is on the drawing as the professional medium of choice. During the tutoring, much time is spent on te making of the bay study. This is set up based on constructional underpinnings and the texture of sampled building materials. Building elements such as façade panels, frame profiles, fences and bricks are placed on a piece-by-piece basis. So students do not download ready-made digital textures, but develop their own affinity for the materials and specifically the need to separate them with grouting. Just as Renaissance architects accurately depicted the grout pattern in rustics in their etchings, students define the width, depth, shading and color of the joints. The students

immers uitgesloten om uiteenlopende referenties te kopiëren en te proberen die tot een ontwerp te ‘samplen’. Als de traveestudie een eigen esthetische dimensie bezit, dan is dat niet vanwege de schilderachtige kwaliteit van een collage, maar eerder door het constructieve karakter van het afgebeelde en de afbeelding zelf. Doorgaans blijkt onwennigheid tegen het eind van het ontwerpproces bij de studenten plaats te maken voor plezier in de tektonische ontwikkeling van het ontwerp, waarbij zij iets van hun al dan niet uitgesproken angst - dan wel weerzin - voor het erfgoed en de bouwtechniek achter zich laten.

Het ontwerp voor twee palazzi in Rotterdam Zuid van de Duitse student Johannes Büge (Technische Uveristät München, 2021) is een typologische stellingname. Hij ziet in dat de typematrix combinaties en bewerkingen mogelijk maakt en verenigt in zijn ontwerp twee typen, namelijk het palazzo en de woontoren. De tektonische uitwerking staat in beginsel los van deze ontdekking en reflecteert de fascinatie voor de architectuur van zijn voormalige werkgever Uwe Schröder, een leerling van O.M. Ungers die een grote voorkeur heeft voor het vierkantraster als radicaal ordeningsprincipe van plattegronden en gevels. Büge benut de traveestudie bij de uitwerking van de gevels. Dankzij het convergerende ontwerpproces worden het raster en de verschijningsvorm op elkaar afgestemd en komen uiteindelijk in een wederkerige verhouding terecht. Al werkend verfijnt hij de baksteengevel door de introductie van bouwkundige ornamenten en ranke hekwerken.

166-171

Het ontwerponderwijs van de hierboven genoemde Miroslav Šik vormt een belangrijk ijkpunt. Met zijn wending naar het triviale omarmt Šik de omgang met standaard bouwproducten. ‘Het waardesysteem van het academische ontwerp - conceptualisme, visionaire ideeën, sculpturale

are metaphorically building their facades.

Their unfamiliarity with the subject matter and the demands of drawing create a certain slow pace that compares critically with more common, referential design approaches. Indeed, this convergent design methodology rules out copying disparate references and attempting to ‘sample’ them into a design. If the bay study has its own aesthetic dimension, it is not because of the painterly quality of a collage, but rather because of the constructive nature of the depicted and the image itself. Usually, toward the end of the design process, uneasiness among students appears to give way to pleasure in the tectonic development of the design, leaving behind something of their fear - or repugnance, pronounced or not - of heritage and building technology.

The design for two palazzi in Rotterdam South by the German student Johannes Büge (Technical University Munich, 2021) is a typological statement. He recognizes that the type matrix allows for combinations and manipulations and unites in his design two types, namely the palazzo and the residential tower. The tectonic elaboration is in principle independent of this discovery and reflects the fascination with architecture of his former employer Uwe Schröder, a student of O.M. Ungers who has a strong preference for the square grid as a radical ordering principle of floor plans and facades. Büge exploits the bay study in the elaboration of the facades. Thanks to the convergent design process, the grid and the appearance are matched and end up in a reciprocal relationship. While working, he refines the brick facade by introducing architectural orna-ments and slender railings.

166-171

The design education of the aforementioned Miroslav Šik is an important calibration point. With his turn toward the trivial, Šik embraces the handling of standard building products. ‘The value system of academic design - conceptualism,

ruimtes - wordt het ontwerp van de echte bouwkunde tegenover het korset gesteld', zo beweert hij.[31] Met al zijn persoonlijke stilistische overtuigingen reflecteren Büges palazzi precies die veelvoudigheid in de architectuur. In de palazzodidactiek zijn slechts de convergerende ontwerpmethode, het programma van eisen en het gebruik van het palazzotype voorgeschreven. Reflectie op de plattegrond en het wonen in de eigentijdse metropool in het algemeen, en de onverbiddelijke dominantie van de gezinswoning in het bijzonder, wordt aangemoedigd. Geprobeerd wordt om stilistische en culturele voorkeuren in de begeleiding waardevrij te benaderen, serieus te nemen, af te zetten tegen de tektonische en technische realiteit en vervolgens zo precies mogelijk in het ontwerp te synthetiseren.

Overigens is de intellectuele verhouding tussen Miroslav Šik en zijn leermeester Aldo Rossi complex en dubbelzinnig. Šiks onderwijs aan de ETH Zürich wordt vaak gezien als een poging om Rossi's idee van de analoge stad door te trekken naar - of aan te vullen met - de bouwkundige uitwerking van het ontwerp. Zijn voormalige assistent Lukas Imhof haalt in een beschouwing over Šiks didactiek Ákos Moravánsky aan: 'In tegenstelling tot de "città analoga" definieerde Rossi de architettura analoga niet: "de theorie van de architettura analoga in traktaatvorm, waar zijn collega's ongeduldig op hadden gewacht, bleef uit."'[32] Stoutmoedig vervolgt Imhof: 'In eerste instantie was Rossi's analoge stad geen tekst, maar een beeld: een schilderij van zeven bij twee meter dat in opdracht van Aldo Rossi werd geschilderd door de kunstenaar Arduino Cantaforà voor de 15e Triennale van Milaan (1975). Van een analoge architectuur kan dus geen sprake zijn: de analoge stad bestaat uit sterk divergerende, op zichzelf staande gebouwen van verschillende stijl en ouderdom.'[33]

visionary ideas, sculptural spaces - is set against the corset the design of real building' he asserts.[31] With all his personal stylistic convictions, Büges palazzi reflect precisely this multiplicity in architecture. In the palazzo didactics, only the convergent design method, the brief and the use of the palazzo type are prescribed. Reflection on the floor plan and dwelling in the contemporary metropolis in general, and the unrelenting dominance of the family home in particular, is encouraged. It attempts to approach stylistic and cultural preferences in tutoring value-free, take them seriously, contrast them with tectonic and technical realities and then synthesize them as precisely as possible in design. As an aside, the intellectual relationship between Miroslav Šik and his teacher Aldo Rossi is complex and ambiguous. Šik's teaching at ETH Zurich is often seen as an attempt to extend Rossi's idea of the analog city to - or supplement it with - the architectural elaboration of design. His former assistant Lukas Imhof, in a reflection on Šik's didactics, quotes Ákos Moravánsky: 'In contrast to the "città analoga," Rossi did not define architettura analoga: "the theory of architettura analoga in tract form, for which his colleagues had been impatiently waiting, did not materialize."'[32] Stoutly, Imhof continues: 'Initially, Rossi's analogue city was not a text, but a sculpture: a seven-by-two-meter painting commissioned by Aldo Rossi and painted by the artist Arduino Cantaforà for the 15th Milan Triennale (1975). So there can be no analogue architecture: the analogue city consists of highly divergent, self-contained buildings of different style and age.'[33]

In this respect, the student Ceylan Kılıç goes further than Johannes Büge (RAvB Rotterdam Architecture Academy, 2024). It is worth letting her speak for herself: 'During my study assignment, I had the opportunity to analyze the Ca' Rezzonico[34] and then design a new building inspired by the

172-179

172-179

De studente Ceylan Kılıç gaat in dit opzicht verder dan Johannes Büge (RAvB, Academie van Bouwkunst Rotterdam, 2024). Het is de moeite waard om haar zelf aan het woord te laten: 'Tijdens mijn studieopdracht kreeg ik de kans om het Ca' Rezzonico[34] te analyseren en vervolgens een nieuw gebouw te ontwerpen dat geïnspireerd is door de principes van een palazzo. Mijn bezoek aan Venetië en mijn diepgaande analyse van dit iconische gebouw leidden tot een intrigerende ontdekking: de opmerkelijke overeenkomsten tussen een palazzo en een traditioneel Turks huis. (...) Traditionele Turkse huizen hebben grote centrale ruimtes die multifunctioneel zijn en als kern van het huis dienen. In plaats van een atrium of cour, bevatten traditionele Turkse huizen een centrale binnenruimte, de sofa. Deze ruimte fungeert als het hart van het huis, waar gezinsleden samenkomen en sociale interacties plaatsvinden.[35] Dit weerspiegelt de multifunctionaliteit van de centrale ruimtes in zowel Turkse huizen als Italiaanse palazzi, waarbij de centrale ruimte dient als een uitnodigende en functionele kern.'[36] Kılıç legt de vinger op een interessant onderzoeksveld, namelijk de status en de kwaliteit van de wooneenheid binnen het type.

Kılıç vult haar observaties aan met een beschouwing over het repertoire van de doorgaans eenvoudige Turkse gevels: 'De gevels van traditionele Turkse huizen zijn vaak rechtlijnig en zonder uitgebreide decoratieve elementen, wat een praktische benadering van bouwmaterialen en -technieken weerspiegelt en bescheidenheid en gelijkheid benadrukt.' Zij concludeert: 'Het combineren van een Turks huis met een palazzo is belangrijk omdat het de rijkdom en diversiteit van cultureel erfgoed viert en architectonische grenzen oprekt. In een tijd waarin globalisering en interculturele uitwisseling steeds prominenter worden, biedt deze combinatie een manier om verschillende tradities te waarderen en te integreren in moderne ontwerpen.' Volgens

principles of a palazzo. My visit to Venice and my in-depth analysis of this iconic building led to an intriguing discovery: the remarkable similarities between a palazzo and a traditional Turkish house. (...) Traditional Turkish houses have large central spaces that are multifunctional and serve as the core of the house. Instead of an atrium or courtyard, traditional Turkish houses contain a central interior space, the sofa. This space acts as the heart of the house, where family members gather and social interactions take place.[35] This reflects the multifunctionality of central spaces in both Turkish houses and Italian palazzi, with the central space serving as an inviting and functional core.'[36] Kılıç puts her finger on an interesting field of inquiry, namely, the status and quality of the dwelling unit within the type.

Kılıç complements her observations with a reflection on the repertoire of the Turkish facades: 'The facades of traditional Turkish houses are often rectilinear and without elaborate decorative elements, reflecting a practical approach to building materials and techniques and emphasizing modesty and sameness.' She concludes: 'Combining a Turkish house with a palazzo is important because it celebrates the richness and diversity of cultural heritage and stretches architectural boundaries. At a time when globalization and intercultural exchange are becoming increasingly prominent, this combination offers a way to appreciate different traditions and integrate them into modern designs.' According to Kılıç, the significance of such work lies in cultural dialogue, functional innovation and aesthetic depth 'in line with the values of social equality and modesty.'

Authority without Mandate

While it may sometimes seem that the architectural perspective on built heritage and the history of

Kılıç ligt het belang van zulk werk in de culturele dialoog, de functionele innovatie en de esthetische verdieping 'in lijn met de waarden van sociale gelijkheid en bescheidenheid.'

Autoriteit zonder mandaat

Het mag dan soms lijken dat het architectonische perspectief op het gebouwde erfgoed en de geschiedenis van de bouwkunst verweekt is, de ervaringen met het palazzo-onderwijs suggereren dat de fascinatie voor exotisch historisch materiaal goed is over te dragen. Dat heeft alles te maken met de nuchtere, ontwerpgerichte insteek. Het architectonisch erfgoed is niet te begrijpen door abstracte proportiesystemen, maar ook niet door een beeldloze typenleer die de onmiddellijke ervaring van het gebouwde vernuft uitsluit. De traveestudie draagt in hoge mate bij aan de begripsontwikkeling. Behalve als ontwerpmethodische tegenhanger van de typologie, is de traveestudie een probaat didactisch hulpmiddel. Die normaliseert immers het historische analysemateriaal tot concrete, gebouwde objecten en overbrugt daarmee de mogelijke kennislacunes bij de studenten.
In het ondoordringbare jargon van sommige experts kan de renaissance zich immers voordoen als een gesloten architectonisch systeem dat een grote hoeveelheid voorkennis vooronderstelt, alsof het dure wijn is, die slechts met uitgebreide vinologische expertise gepositioneerd, geduid en genoten kan worden. Zoiets staat op gespannen voet met de centrale eigenschap van het classicisme in de renaissance en andere tijdvakken: het vermogen om tot een logisch, deelbaar en toegankelijk architectonisch systeem te komen. Een dergelijke historiografische blikvernauwing gaat voorbij aan de waardering voor het disciplinaire vermogen om de bouwplaats doeltreffend aan te sturen, hoe lastig dat ook rationeel te vatten is. Studenten

architecture is mellowed, the experience of palazzo education suggests that the fascination with exotic historical material is readily conveyable. This has everything to do with the down-to-earth, design-oriented approach. Architectural heritage cannot be understood through abstract systems of proportion, but neither can it be understood through an image-less theory of type that excludes the immediate experience of built ingenuity. The bay study contributes greatly to the process of understanding. Besides being a design methodical counterpart to typology, the bay study is a useful didactic tool. After all, it normalizes the historical analysis material into concrete, built objects and thus bridges students' possible knowledge gaps. Indeed, in the impenetrable jargon of some experts, the Renaissance can present itself as a closed architectural system that presupposes a large amount of prior knowledge, as if it were expensive wine that can only be positioned, interpreted and enjoyed with extensive vinological expertise. Such a view is at odds with the central characteristic of classicism in the Renaissance and other eras: the ability to arrive at a logical, shared and accessible architectural system. Such a historiographical gaze narrowing ignores an appreciation of the disciplinary ability to effectively direct the construction site, however difficult that may be to grasp rationally. Students learn quickly. More important than the acquisition of historical jargon, palazzotypology fosters an awareness that the housing task has more potential than normative Dutch practice suggests.
This says something important about the interaction between analysis, design research and education and the way palazzo typology touches on contemporary housing design. That reflection is by no means complete. Students like Ceylan Kılıç are taking a stand against the Eurocentrist outlook on architectural history. There are young architects

leren snel. Belangrijker dan de verwerving van historische jargon is dat de palazzotypologie het besef bevordert dat de woningbouwopgave meer potentie heeft dan de normatieve Nederlandse praktijk doet vermoeden.

Daarmee is iets belangrijks gezegd over de wisselwerking tussen analyse, ontwerpend onderzoek en onderwijs en de manier waarop de palazzotypologie aangrijpt op het tegenwoordige woningbouwontwerp. Die reflectie is geenszins voltooid. Studenten zoals Ceylan Kılıç nemen stelling tegen de Eurocentristische blik op de architectuurgeschiedenis. Er zijn jonge architecten die erop wijzen dat niet Griekenland, maar Mesopatamië de oudste bron van de stedelijke architectuur is. In het kader van hun masterthese aan de RAvB onderzoeken Ceylan Kılıç en Fatima Eloussari architectonische fenomenen die passen in de palazzotypologie, respectievelijk de Turkse sofa en de Marokkaanse riad. In een veranderend Europa zijn dit impulsen die ongetwijfeld hun plaats in de woningbouw krijgen en in de studies die daaraan hopelijk vooraf gaan.

Het is uiteraard de vraag in hoeverre de architectuur tegenwoordig bij machte is om dergelijke vraagstukken te agenderen. Vastgesteld kan worden dat met de 'wending naar het triviale' de typologie, de gebouwenleer en de plattegrondstudie uit beeld raken, hetgeen heeft bijgedragen aan de vernauwing van de architectendienst tot een ongekwalificeerde culturele activiteit binnen de huidige 'creatieve industrie'.

Wat dit betreft markeert het palazzo-programma - naast overeenkomsten - een verschil van inzicht met Miroslav Šik. In vergelijking met zijn activistische retoriek en zijn benadrukking van de 'Stimmung' in het ontwerp door referenties speelt het palazzo-programma een systemische kaart en poogt op een min of meer rationele manier van de historische architectuurcanon te leren en de

who point out that not Greece but Mesopatamia is the oldest source of urban architecture. As part of their master's thesis at the RAvB, Ceylan Kılıç and Fatima Eloussari examine architectural phenomena that fit into palazzo-typology, the Turkish sofa and the Moroccan riad, respectively. In a changing Europe, these are impulses that will undoubtedly find their place in housing and in the studies that will hopefully precede them. Of course, the question is to what extent architecture today is in a position to put such issues on the agenda. It can be established that with the 'turn to the trivial' typology, building construction theory and floor plan analysis is out of the picture, which has contributed to the narrowing of the architectural service to an unqualified cultural activity within today's 'creative industry'.

In this regard, the palazzo program marks - besides similarities - a difference of opinion with Miroslav Šik. Compared to his activist rhetoric and his emphasis on the 'Stimmung' in design through references, the palazzo program plays a systemic card and attempts to learn from the historical architectural canon in a more or less rational way and formulate its products in performative terms.

Of value in that professional knowledge acquisition is an architectural history phenomenon that, like the Grand Tour, seems forgotten, namely the monographic plate book. The palazzo program joins a tradition of practitioners who traveled to exotic locales to report with their own medium, the drawing. Almost hobbyist plate books emerged from this: that of Peter Paul Rubens on the palazzi in Genoa, of James Stuart and Nicholas Revett on the rediscovered antiquities in Athens, of Paul Letarouilly on Renaissance architecture in Rome and of Robert Reinhardt on palazzo architecture in Italy, etc.[37] A recent example is Karin Templin's study of the London Mansion Block.[38]

producten daarvan in performatieve termen te formuleren.

Van waarde bij die professionele kennisverwerving is een architectuurhistorisch verschijnsel dat net als de Grand Tour vergeten lijkt, namelijk het monografische platenboek. Het palazzoprogramma voegt zich in een traditie van praktijkbeoefenaren die naar exoische oorden reisden om met hun eigen medium, de tekening, verslag te doen. Daar zijn bijna hobbyistische platenboeken uit voortgekomen: dat van Peter Paul Rubens over de palazzi in Genua, van James Stuart en Nicholas Revett over de herontdekte antieken in Athene, van Paul Letarouilly over de renaissance-architectuur in Rome en van Robert Reinhardt over de palazzo-architectuur in Italië, etc.[37] Een recent voorbeeld is de studie van Karin Templin naar het Londense Mansion Block.[38]

Deze publicaties agenderen niet zozeer een geschiedkundig probleem, maar stellen scherp op een architectonisch ontwerpfenomeen. Daarin ligt de opdracht voor ontwerpers: elke vorm van succesvol activisme is afhankelijk van de herwinning van professionele autoriteit. De palazzo-geschiedenis leert dat dat niet vanzelf gaat. Die autoriteit veronderstelt behalve een disciplinair kennissurplus ook het vermogen om het kennisdomein te koppelen aan een performatieve ontwerpbenadering. Dat alles in het besef dat ontwerpers vanouds veroordeeld zijn tot zeggenschap zonder mandaat.

Rather than placing a historical problem on the agenda, these publications focus on an architectural design phenomenon. Therein lies the task for designers: any successful activism depends on the reclamation of professional authority. The palazzo history teaches that this does not come as a matter of course. That authority presupposes not only a disciplinary knowledge surplus, but also the ability to link the knowledge domain to a performative design approach. All this in the recognition that designers are of old condemned to authority without a mandate.

Verantwoording

Een ingekorte en bewerkte versie van deze tekst zal verschijnen in OverHolland #23 onder redactie van Bernard Colenbrander.

Het onderwijs in de palazzotypologie is ontwikkeld dankzij bijdragen van Theo van de Beek (TB, begeleiding analyse, ontwerp), Remy Jansen (RJ, begeleiding photoshop), Like Bijlsma (LB, begeleiding analyse) en Karin Templin (KT, conceptualisering, gastkritieken, excursiebegeleiding). Het palazzo was onderwerp van de volgende analyse- en ontwerpstudio's:
Het Florentijns palazzo, Academie van Bouwkunst, Rotterdam, 2018 (TB, RJ, LB)
The Florentine Palazzo, Universität Liechtenstein, Vaduz, 2018 (Eugen Schuler)
Het Napolitaanse palazzo, Academie van Bouwkunst, Rotterdam, 2018 (TB, RJ, LB)
Het Romeinse palazzo, Academie van Bouwkunst, Rotterdam, 2019 (TB, RJ, LB)
Palazzi per Rotterdam, Technische Universität München, 2021
Het Nederlandse palazzo, Academie van Bouwkunst, Rotterdam, 2021 (TB, RJ, LB)
Un palazzo culturale per Firenze, University of Bologna, 2022 (KT, Francesco Berti, Beatrice Mazzotti, Filippo Mingetti)
Palazzo North, Academie van Bouwkunst Amsterdam, 2022 (TB, RJ, LB)
Het Genovese palazzo, Universiteit van Antwerpen, 2022 (Jan Degeeter, Koen Heyvaert, Fred Humblé, Nicolas Petillon)
Living Bridges, Venetië, 2023 (zomeracademie o.l.v. Wouter Suselbeek)
Het Venetiaanse palazzo, Academie van Bouwkunst, Rotterdam, 2024 (TB, RJ)

Noten

1 - H.P. Berlage, I*taliaanse reisherinneringen*, Rotterdam 2010, p. 37
2 - Vermoedelijk door Galeazzo Alessi (1512-1572), zie bijvoorbeeld: Giuliano Forno, F*unzione urbaistica storica ed attuale della Strada Nuova*, in Luigi Vagnetti et al, *Genova, Strada Nuova*, Genua 1967, p. 31-40
3 - Ibid noot 1, p. 38
4 - Leonardo Benevolo, T*he Architecture of the Renaissance Vol. I*, Boulder 1978, p. 17
5 - Carlos Martí Arís, *Variations of Identity, Type in Architecture,* Parijs 2021, p. 35
6 - Antoine-Chrysostome Quatremère de Quincy, E*ncyclopédy Méthodique Vol. 3*, Parijs 1825, p. 543
7 - Ibid noot 6
8 - Gabriele Morolli, Paulo Fiumi, *Gondi, una diastia Fiorentina e il suo palazzo, A Florentine Dynasty and its Palazzo*, Florence 2013
9 - Zie bijvoorbeeld: Emma Mandelli, *Palazzi del rinascimento, dal rilievo al confronto*, Florence 1989
10 - Zie: Antonella di Luggo, Raffaele Catuogno, Adriana Paolillo, *Palazza Napoltetani, itinerari grafici e percorsi interpretativi nel rilievo dell' architetettura*, Napels 2011; Dirk De Meyer, *Showpiece and Utility, Eighteenth-century Neapolitan Staircases*, Gent 2017 en Dirk De Meyer, *Showpiece and Utility, More Eighteenth-century Neapolitan Staircases*, Gent 2018
11 - Andrea Palladio, *The Four Books on Architecture, hoofdstuk XXVIII boek I*, uitg. MIT Massachusetts 1997, p. 66
12 - J. Gratama, *Een diaconiehof te Amsterdam*, Bouwkunst, 2e jrg., 1910, p. 1-16
13 - Een aanzet is gegeven in: Vincent van Rossem, *Amsterdam 1900: Dirk van Oort (1862-1933)*, Binnenstad #240 2010
14 - Zie: David Geneste, Albert Gielen, Rick Wassenaar, *L. Van der Laan (1864-1942) J.A. Van der Laan (1896-1966), een katholieke architectenfamilie - rechtzinnig, maar veelzijdig en pragmatisch*, Houten 2002
15 - Zie voor een uitgebreidere kritiek: Hans van der Heijden, *Huis in de stad, woongebouwen van Diener & Diener in Amsterdam,* in De Architect, september 2001, p. 62-67
16 - Uit een pool van 170 aanmeldingen nomineerde een selectiecomité 38 bureaus waaraan nog eens 18 bureaus werden toegevoegd vanwege hun bijzondere geschiktheid. De 56 architectenbureaus maakten

Credits

An abridged and adapted version of this text will appear in the OverHolland #23, edited by Bernard Colenbrander.

The teaching of palazzo typology was developed thanks to contributions from Theo van de Beek (TB, supervision analysis, design), Remy Jansen (RJ, supervision photoshop), Like Bijlsma (LB, supervision analysis) and KT (conceptualisation, guest critiques, field trip supervision). The palazzo was the subject of the following analysis and design studios:
The Florentine Palazzo, Academy of Architecture, Rotterdam, 2018 (TB, RJ, LB)
The Florentine Palazzo, University of Liechtenstein, Vaduz, 2018 (Eugen Schuler)
The Neapolitan Palazzo, Academy of Architecture, Rotterdam, 2018 (TB, RJ, LB)
The Roman Palazzo, Academy of Architecture, Rotterdam, 2019 (TB, RJ, LB)
Palazzi per Rotterdam, Technical University Munich, 2021
The Dutch Palazzo, Academy of Architecture, Rotterdam, 2021 (TB, RJ, LB)
Un palazzo culturale per Firenze, University of Bologna, 2022 (KT, Francesco Berti, Beatrice Mazzotti, Filippo Mingetti)
Palazzo North, Academy of Architecture Amsterdam, 2022 (TB, RJ, LB)
The Genovese Palazzo, University of Antwerp, 2022 (Jan Degeeter, Koen Heyvaert, Fred Humblé, Nicolas Petillon)
Living Bridges, Venice, 2023 (summer academy led by Wouter Suselbeek)
The Venetian Palazzo, Academy of Architecture, Rotterdam, 2024 (TB, RJ)

Notes

1 - H.P. Berlage, I*taliaanse reisherinneringen*, Rotterdam 2010, p. 37
2 - Presumably by Galeazzo Alessi (1512-1572), see for example: Giuliano Forno, F*unzione urbaistica storica ed attuale della Strada Nuova*, in Luigi Vagnetti et al, *Genova, Strada Nuova*, Genova 1967, p. 31-40
3 - Ibid note 1, p. 38
4 - Leonardo Benevolo, T*he Architecture of the Renaissance Vol. I*, Boulder 1978, p. 17
5 - Carlos Martí Arís, *Variations of Identity, Type in Architecture,* Paris 2021, p. 35
6 - Antoine-Chrysostome Quatremère de Quincy, E*ncyclopédy Méthodique Vol. 3*, Paris 1825, p. 543
7 - Ibid note 6
8 - Gabriele Morolli, Paulo Fiumi, *Gondi, una diastia Fiorentina e il suo palazzo, A Florentine Dynasty and its Palazzo*, Florence 2013
9 - See for instance: Emma Mandelli, *Palazzi del rinascimento, dal rilievo al confronto*, Florence 1989
10 - See: Antonella di Luggo, Raffaele Catuogno, Adriana Paolillo, *Palazza Napoltetani, itinerari grafici e percorsi interpretativi nel rilievo dell' architetettura*, Naples 2011; Dirk De Meyer, *Showpiece and Utility, Eighteenth-century Neapolitan Staircases*, Ghent 2017 and Dirk De Meyer, *Showpiece and Utility, More Eighteenth-century Neapolitan Staircases*, Ghent 2018
11 - Andrea Palladio, *The Four Books on Architecture, hoofdstuk XXVIII boek I*, publ. MIT Massachusetts 1997, p. 66
12 - J. Gratama, *Een diaconiehof te Amsterdam*, Bouwkunst, 2e yr., 1910, p. 1-16
13 - A start was made in: Vincent van Rossem, *Amsterdam 1900: Dirk van Oort (1862-1933)*, Binnenstad #240 2010
14 - See: David Geneste, Albert Gielen, Rick Wassenaar, *L. Van der Laan (1864-1942) J.A. Van der Laan (1896-1966), een katholieke architectenfamilie - rechtzinnig, maar veelzijdig en pragmatisch*, Houten 2002
15 - For a more elaborate critique see: Hans van der Heijden, *Huis in de stad, woongebouwen van Diener & Diener in Amsterdam,* in De Architect, September 2001, p. 62-67
16 - From a pool of 170 applications, a selection committee nominated 38 firms to which another 18 firms were added for their particular merit. The 56 architectural firms prepared proposals for the 27 new lots

voorstellen voor de 27 nieuwe kavels die bebouwd moesten worden en dienden in totaal bijna 200 ontwerpen in (www.domroemer.de).
17 - Alejandro Zaera Polo, *Finding Freedoms: Conversations with Rem Koolhaas*, El Croquis #53 1992, p. 10
18 - Geciteerd in: Germano Celant (red.), *Aldo Rossi drawings*, Milaan 2008, p, 233
19 - Voor de volledige oorspronkelijke Duitstalige tekst: Fritz Neumeyer (red.), Hans Kollhoff, *Das architektonische Argument, Texte und Interviews*, Zürich 2010, p. 77-89
20 - Ontleend aan: Hans van der Heijden, *Wendbaarheid in het duurzaamheidstijdperk / Versatility in the age of sustainability,* in Hans van der Heijden, Endry van Velzen (red.), *Post-Piraeus*, Alphen a.d. Rijn 2017, p. 92-101
21 - Vittorio Magnago Lampugnani, *Tradition*, in: GertWingårdh, RasmusWærn (red.), *Crucial Words*, Basel-Boston-Berlijn 2008, p. 167
22 - Lukas Imhof, *Analoge altneue Architektur*, in: Eva Willenegger, Miroslav Šik (red.), *Analoge altneue Architektur*, Luzern 2018, p. 48
23 - Gesprek met de auteur, zie: Hans van der Heijden, *Architectuur in de kapotte stad*, Bussum 2008, p. 27
24 - 'Het doet denken aan de spijkerbroeken die je tegenwoordig in de winkels ziet liggen, met zorgvuldig aangebrachte bleekvlekken, gestopte gaten en scheuren.' Kirsten Hannema, *Geveltrend instant patina*, Architectuur.nl, 25 februari 2016
25 - Zie: Carmen Rist-Stadelmann, Urs Meister, Machiel Spaan (red.), *Crafting the Facade*, Zürich 2018
26 - Jan Peter Wingender (red.), *Brick, An Exacting Material*, Amsterdam 2016
27 - Adam Caruso, Helen Thomas, T*he Stones of Fernand Pouillon, An Alternative Modernism in French Architecture*, Zürich 2013
28 - Dank is verschuldigd aan Karin Templin, wier onderwijsatelier 'Housing as City Making, the Palazzo as a Model for Housing'de auteur in 2014 als gasthoogleraar aan Cambridge University als criticus bijwoonde.
29 - Hans van der Heijden, *Reconstructing Weigeliaplein*, in: Francesco Saverio Fera (red.), *La maieutica della città, Contributi sul progetto urbano e architettonico*, Florence 2023
30 - Zie: https://hvdha.com/en/palazzi
31 - Ibid noot 20, p. 48
32 - Ibid noot 20, p. 13
33 - Ibid noot 20, p. 13
34 - Naar ontwerp van Baldassare Longhena, zeventiende eeuw. Zie bij voorbeeld: Elena Bassi, *Palazzi di Venezia*, Venetië 1976
35 - Ontwerptoelichting Ceylan Kılıç, typoscript augustus 2024
36 - Zie: Cengiz Bektaş, *Türk Evi*, Istanbul 2023 / Önder Küçükerman, T*urkish House: In Search of Spatial Identity*, Istanbul 1996 / Doğan Kuban, *Türk Ahşap Konut Mimarisi*, Istanbul 2023
37 - Peter Paul Rubens, *Palazzi di Genova*, Antwerpen 1622 / James Stuart, Nicholas Revett, *The Antiquities of Athens*, Londen 1762 / Paul Letarouilly, *Edifices de Rome Moderne, ou Recueil des palais, maisons, églises, couvents*, Parijs 1849 / Robert Reinhardt, *Palast-Architektur von Ober-Italien und Toscana vom xv. bis xvv. Jahrhundert, Genua*, Berlijn 1886
38 - Karin Templin, *At Home in London, The Mansion Block*, Londen 2023

to be built on and submitted a total of nearly 200 designs (www.domroemer.de).
17 - Alejandro Zaera Polo, *Finding Freedoms: Conversations with Rem Koolhaas*, El Croquis #53 1992, p. 10
18 - Quoted in: Germano Celant (ed.), *Aldo Rossi drawings*, Milan 2008, p, 233
19 - For the full original German text: Fritz Neumeyer (ed.), Hans Kollhoff, *Das architektonische Argument, Texte und Interviews*, Zurich 2010, p. 77-89
20 - Taken from: Hans van der Heijden, *Wendbaarheid in het duurzaamheidstijdperk / Versatility in the age of sustainability,* in Hans van der Heijden, Endry van Velzen (ed.), *Post-Piraeus*, Alphen a.d. Rijn 2017, p. 92-101
21 - Vittorio Magnago Lampugnani, *Tradition*, in: GertWingårdh, RasmusWærn (ed.), *Crucial Words*, Basel-Boston-Berlin 2008, p. 167
22 - Lukas Imhof, *Analoge altneue Architektur*, in: Eva Willenegger, Miroslav Šik (ed.), *Analoge altneue Architektur*, Luzern 2018, p. 48
23 - Conversation with the author, see: Hans van der Heijden, *Architectuur in de kapotte stad*, Bussum 2008, p. 27
24 - 'It is reminiscent of the jeans you see in stores today, with carefully applied bleach stains, plugged holes and tears.' Kirsten Hannema, *Geveltrend instant patina*, Architectuur.nl, 25 February 2016
25 - Zie: Carmen Rist-Stadelmann, Urs Meister, Machiel Spaan (ed.), *Crafting the Facade*, Zurich 2018
26 - Jan Peter Wingender (ed.), *Brick, An Exacting Material*, Amsterdam 2016
27 - Adam Caruso, Helen Thomas, T*he Stones of Fernand Pouillon, An Alternative Modernism in French Architecture*, Zurich 2013
28 - Gratitude is owed to Karin Templin, whose design studio 'Housing as City Making, the Palazzo as a Model for Housing' was critiqued as a guest professor at Cambridge University in 2014.
29 - Hans van der Heijden, *Reconstructing Weigeliaplein*, in: Francesco Saverio Fera (ed.), *La maieutica della città, Contributi sul progetto urbano e architettonico*, Florence 2023
30 - See: https://hvdha.com/en/palazzi
31 - Ibid note 20, p. 48
32 - Ibid note 20, p. 13
33 - Ibid note 20, p. 13
34 - To the design of Baldassare Longhena, 17th cent. See for instance: Elena Bassi, *Palazzi di Venezia*, Venice 1976
35 - Design statement Ceylan Kılıç, typoscript August 2024
36 - See: Cengiz Bektaş, *Türk Evi*, Istanbul 2023 / Önder Küçükerman, T*urkish House: In Search of Spatial Identity*, Istanbul 1996 / Doğan Kuban, *Türk Ahşap Konut Mimarisi*, Istanbul 2023
37 - Peter Paul Rubens, *Palazzi di Genova*, Antwerp 1622 / James Stuart, Nicholas Revett, *The Antiquities of Athens*, London 1762 / Paul Letarouilly, *Edifices de Rome Moderne, ou Recueil des palais, maisons, églises, couvents*, Paris 1849 / Robert Reinhardt, *Palast-Architektur von Ober-Italien und Toscana vom xv. bis xvv. Jahrhundert, Genua*, Berlin 1886
38 - Karin Templin, *At Home in London, The Mansion Block*, London 2023

Palazzo Gondi

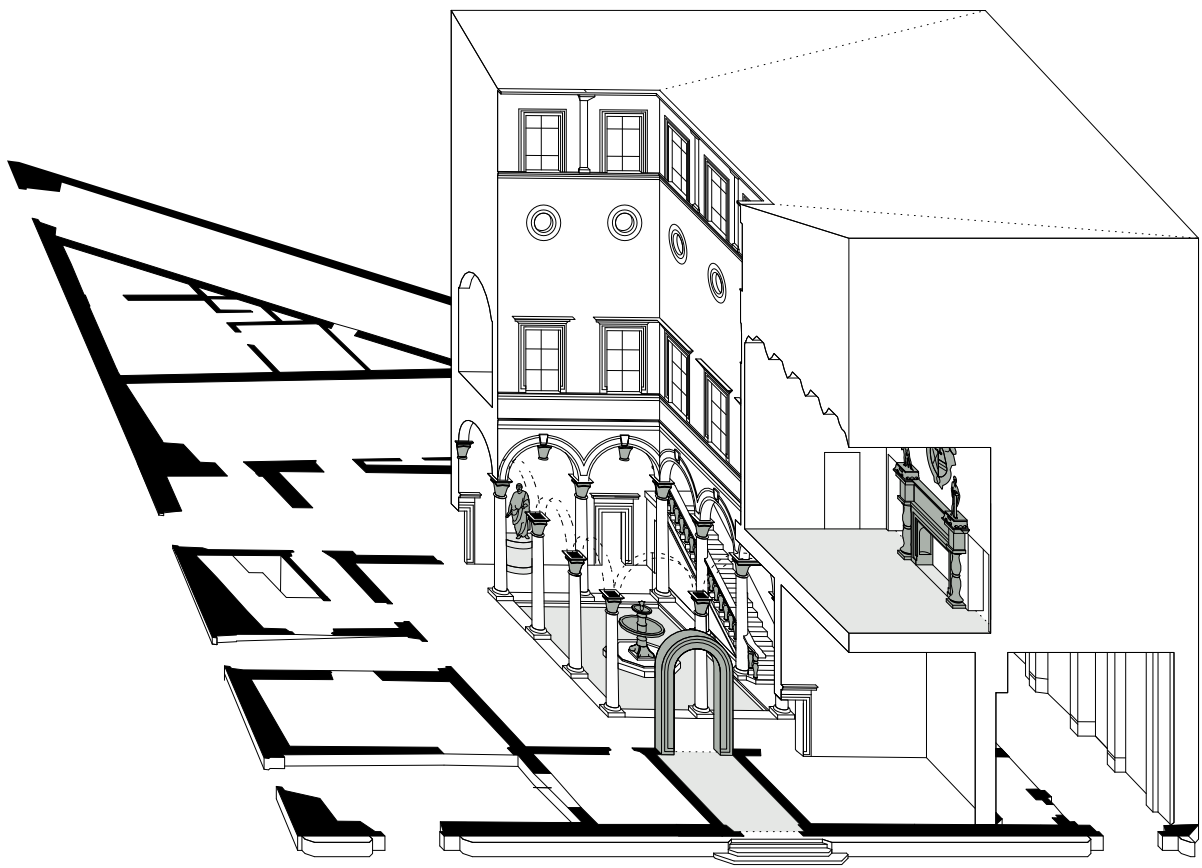
Palazzo Gondi

Het gebouw is het resultaat van twee verbouwingen van een aantal middeleeuwse panden. In 1489 werd een rechthoekige binnenplaats in de aanwezige informele bouwkundige structuur geïntroduceerd. De geometrie van de colonnade daarvan ordent de plattegrond en de gevel. Op basis van die geometrie is het palazzo in 1874 met twee traveeën uitgebreid. Daarbij is de renaissancegevel doorgezet over de uitbreiding. De kenmerkende bifora (tweelicht-vensters) zijn gesloopt. De tekeningen geven de toestand na 1874 weer.

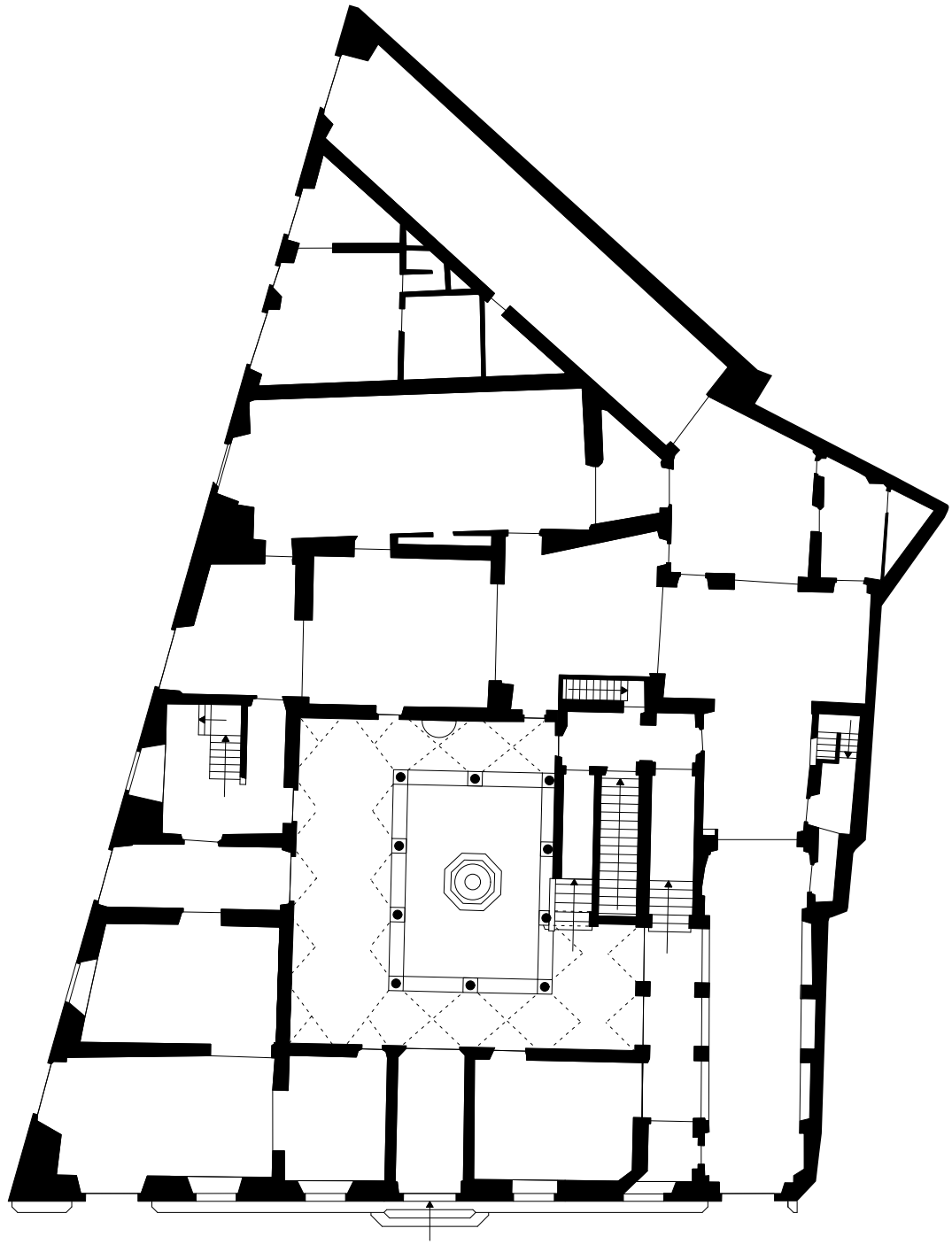
The building is the result of two conversions of several medieval buildings. In 1489, a rectangular courtyard was introduced into the existing informal architectural structure. The geometry of its colonnade ordered the floor plan and facade. Based on that geometry, the palazzo was extended by two bays in 1874. In the process, the Renaissance façade was continued over the extension. The characteristic bifora (mullioned windows) were demolished. The drawings render the condition after 1874.

Via dei Gondi, Florence
Ontwerp Giuliano da Sangallo, 1489 / Giuseppe Poggi, 1874

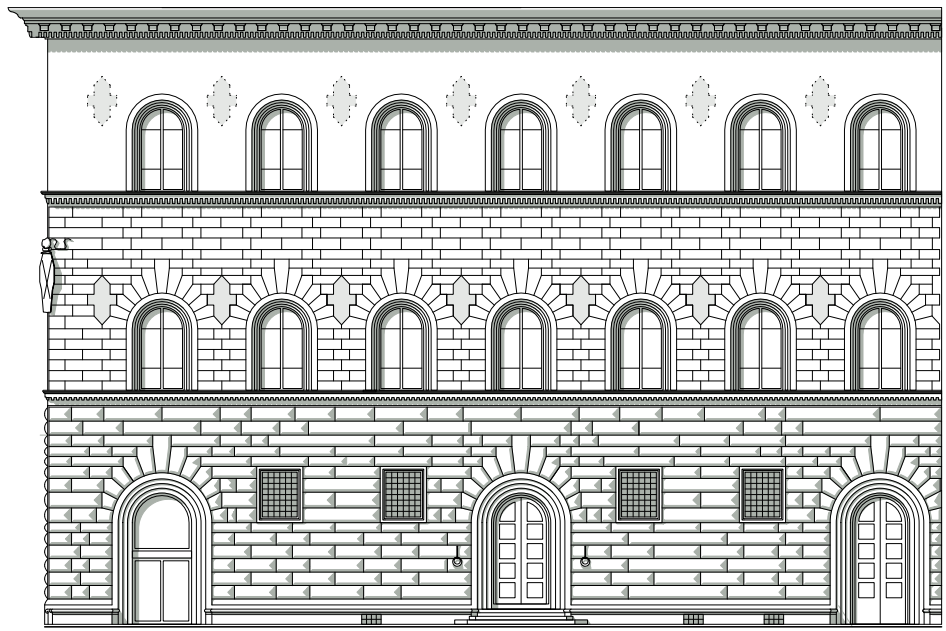
Via dei Gondi, Florence
Design Giuliano da Sangallo, 1489 / Giuseppe Poggi, 1874

10 m

10 m

10 m

Palazzo Costantino alla Costigliola

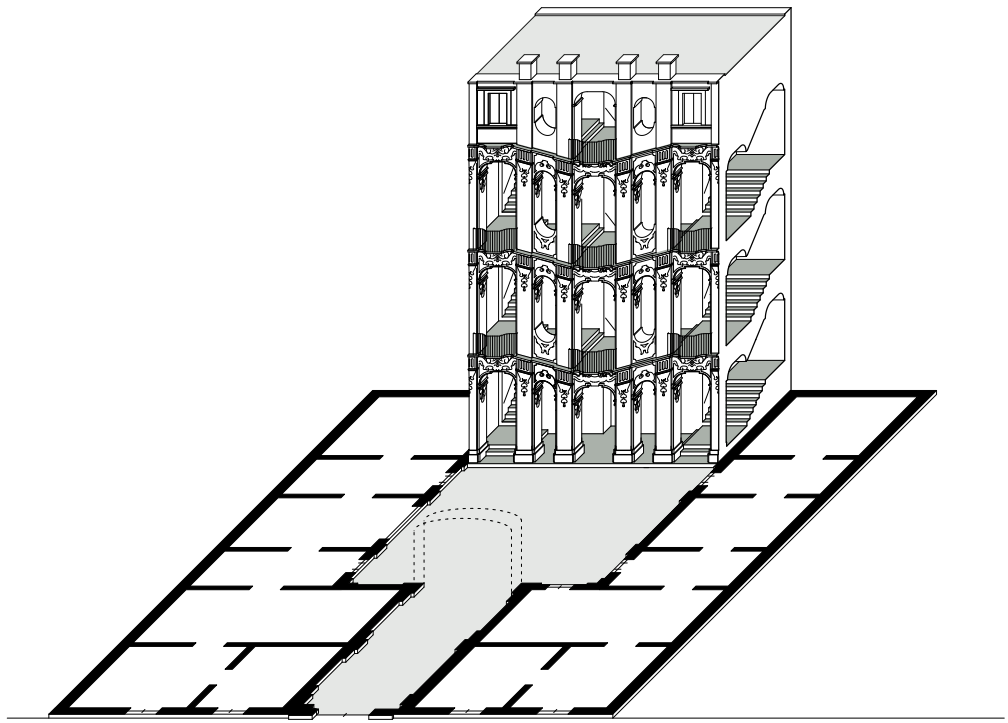
Palazzo Costantino alla Costigliola

Het gebouw ontstond uit de speculatieve samenvoeging van woningen uit de zeventiende eeuw tot een appartementengebouw, dat vervolgens door de restauratie van 1739 zijn huidige vorm kreeg. De buitentrap tegen de achterwand van de binnenplaats heeft twee vluchten en staat als een meubelstuk prominent in de hoofdas van het palazzo. Het exterieur van het gebouw is grotendeels in de staat van 1739.

The building originated from the speculative aggregation of seventeeth century dwellings into an apartment building, which was subsequently given its current form by the 1739 restoration. The external staircase against the rear wall of the courtyard has two flights and stands prominently as a piece of furniture in the main axis of the palazzo. The building's exterior is largely in the 1739 condition.

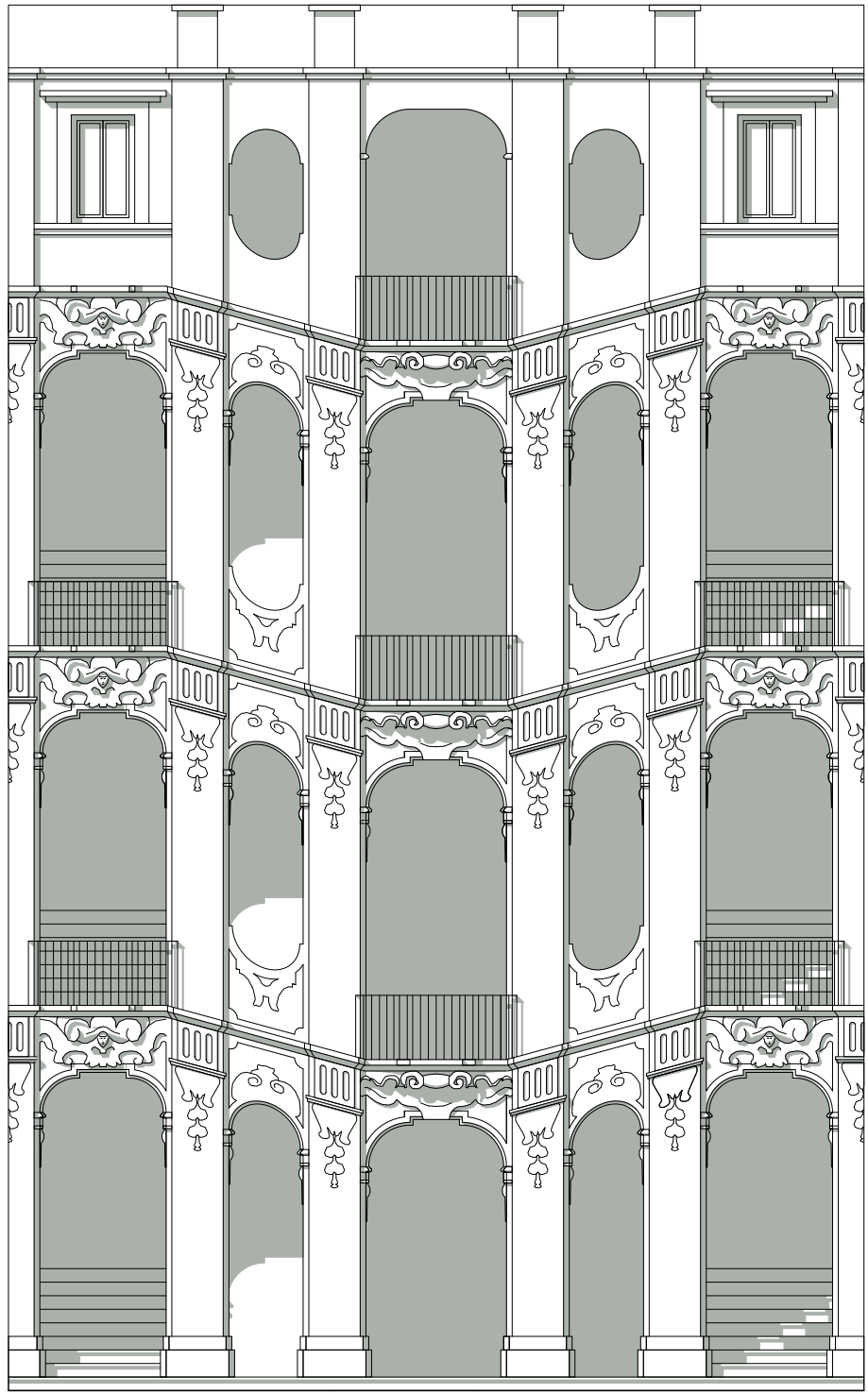
Via San Giuseppe dei Nudi, Napels
Ontwerp Paolo Papa zeventiende eeuw /
Tagliacozzi Canale, 1739

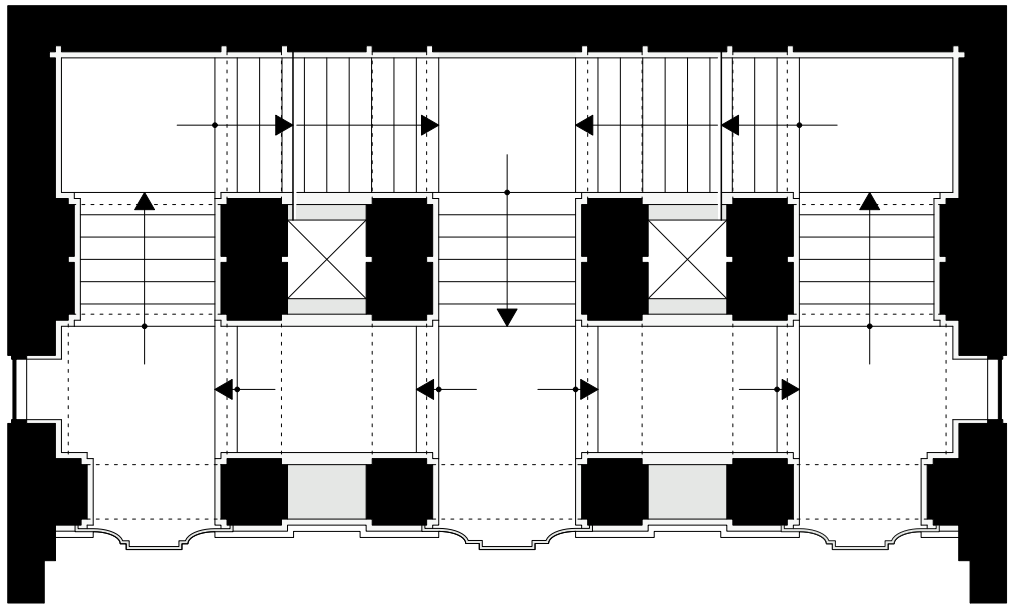
Via San Giuseppe dei Nudi, Naples
Design Paolo Papa seventeeth century /
Tagliacozzi Canale, 1739

2 m

Lutherhof

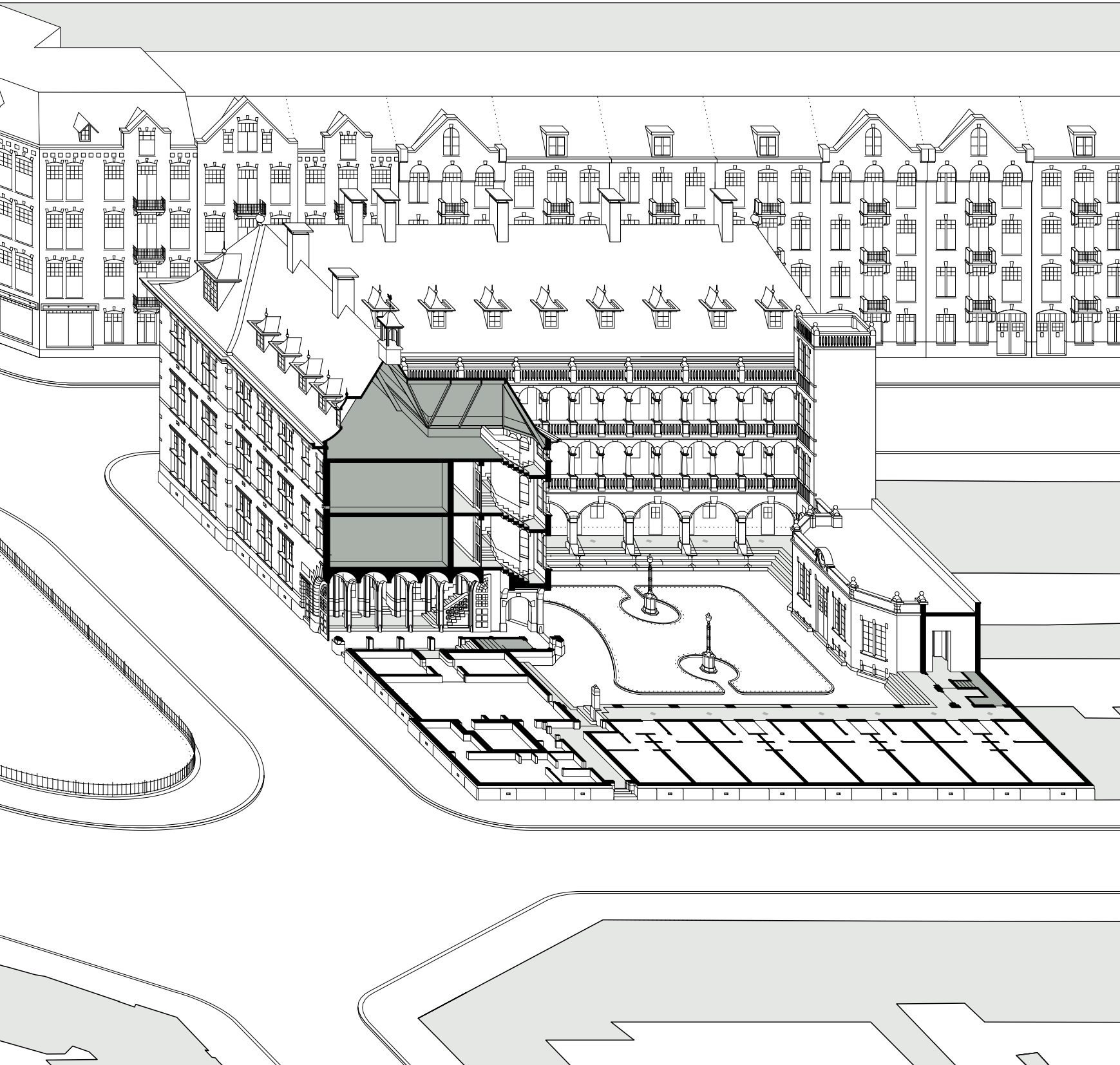
Lutherhof

Het ontwerp was bestemd voor de huisvesting van zorgbehoevende alleenstaande vrouwen door de Lutherse kerk. De woningen liggen aan colonnades en zijn twee-aan-twee geschakeld, zodat gedeeld gebruik van sanitair mogelijk is. Aan weerszijden van de androne liggen ruimten voor beheerders- en regentenruimten en twee open trappen die samenkomen in het trappenhuis dat naar de colonnades op de verdiepingen voert. In de loop der tijd is de zolder herbestemd tot woonruimte en zijn twee liften toegevoegd. De tekeningen geven de toestand van 1909 weer.

The design was for the accommodation of care-dependent single women by the Lutheran Church. The homes are located on colonnades and are linked two-by-two, allowing shared use of bathrooms. On either side of the androne are spaces for administrator and regent rooms. Also on either side of the androne are two open staircases that meet in the stairwell leading to the colonnades on the upper floors. Over time, the attic was converted into living space and two lifts were added. The drawings show the 1909 condition.

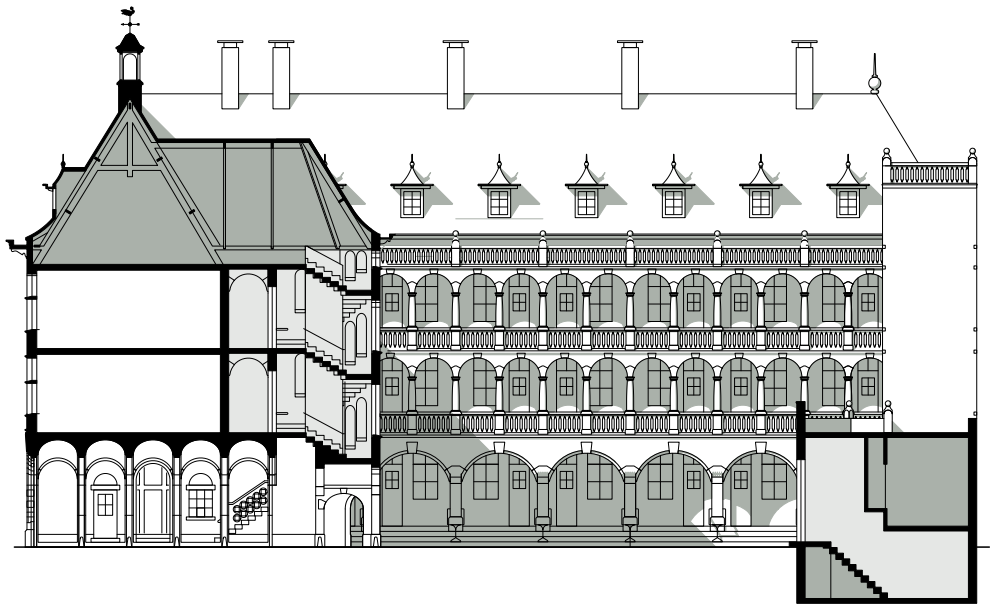
Staringplein, Amsterdam
Ontwerp Dirk van Oort, 1909

Staringplein, Amsterdam
Design Dirk van Oort, 1909

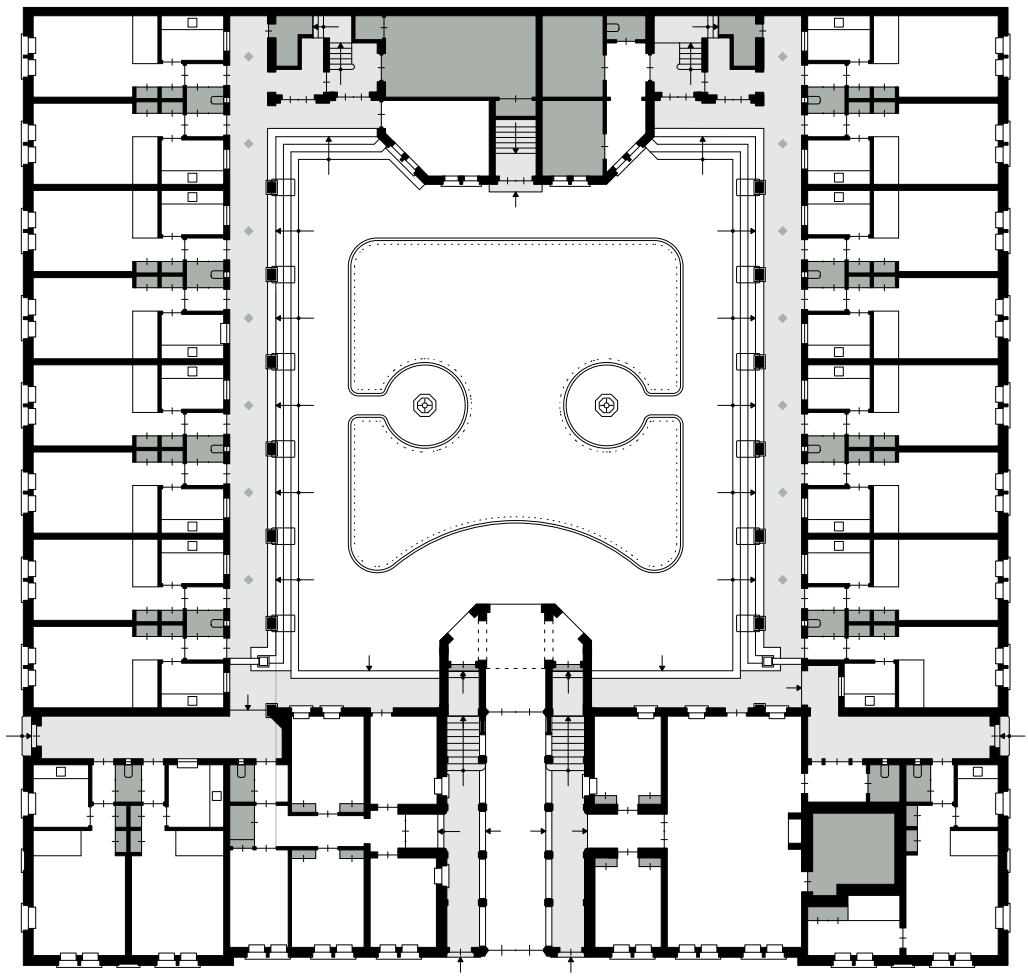

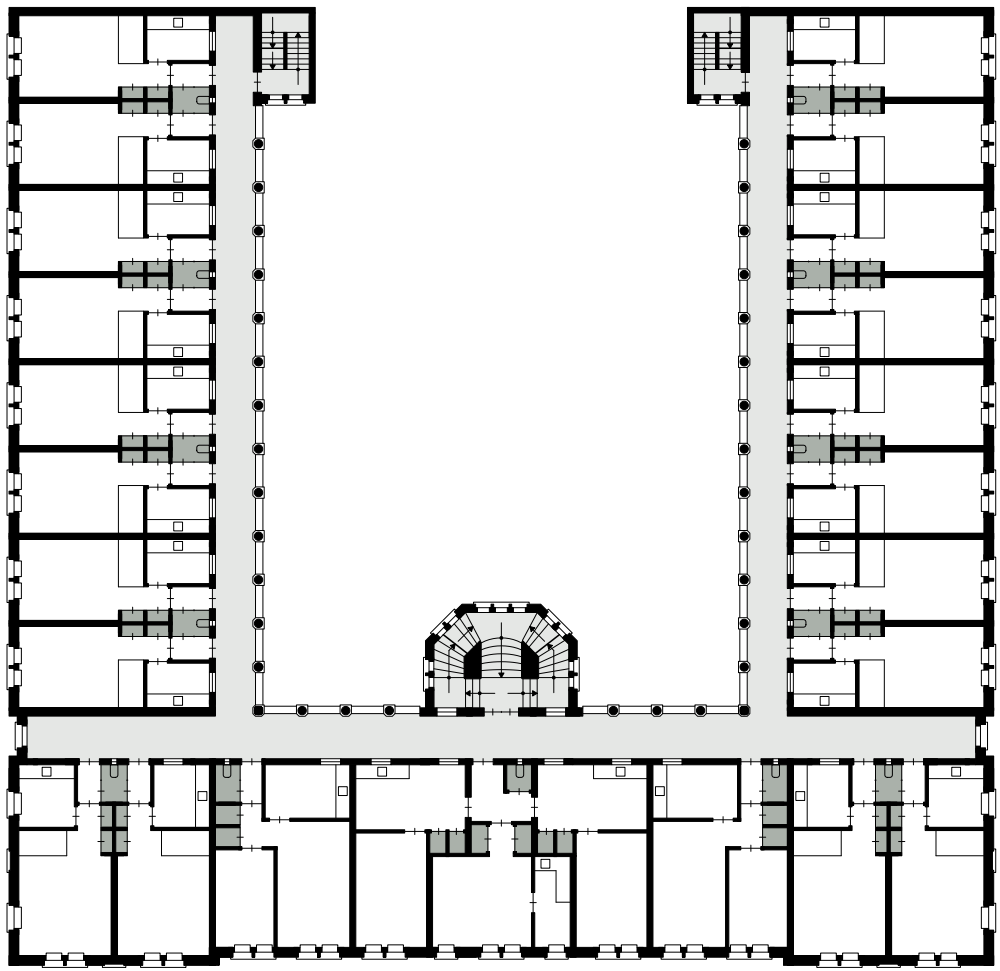

Tefal

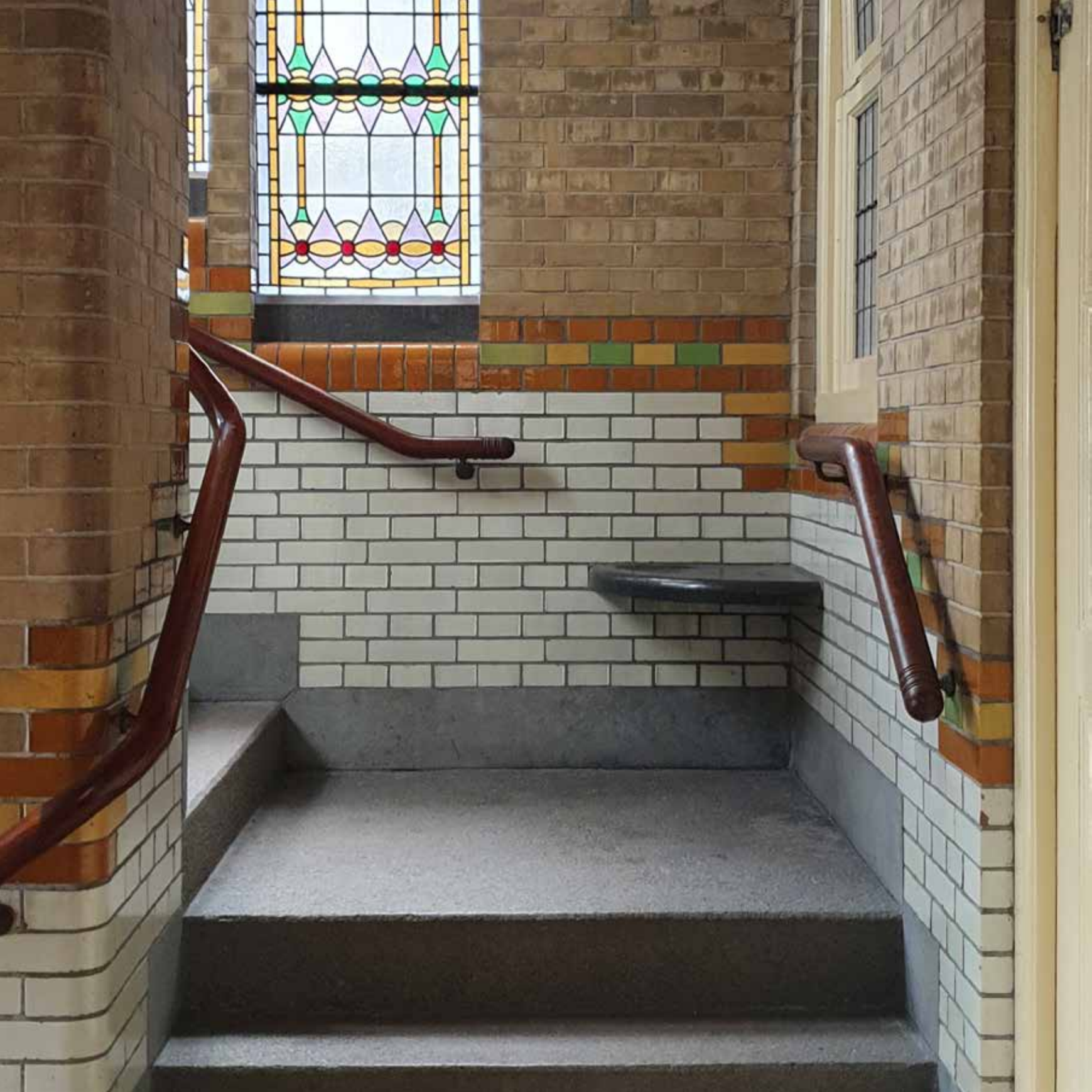
10 m

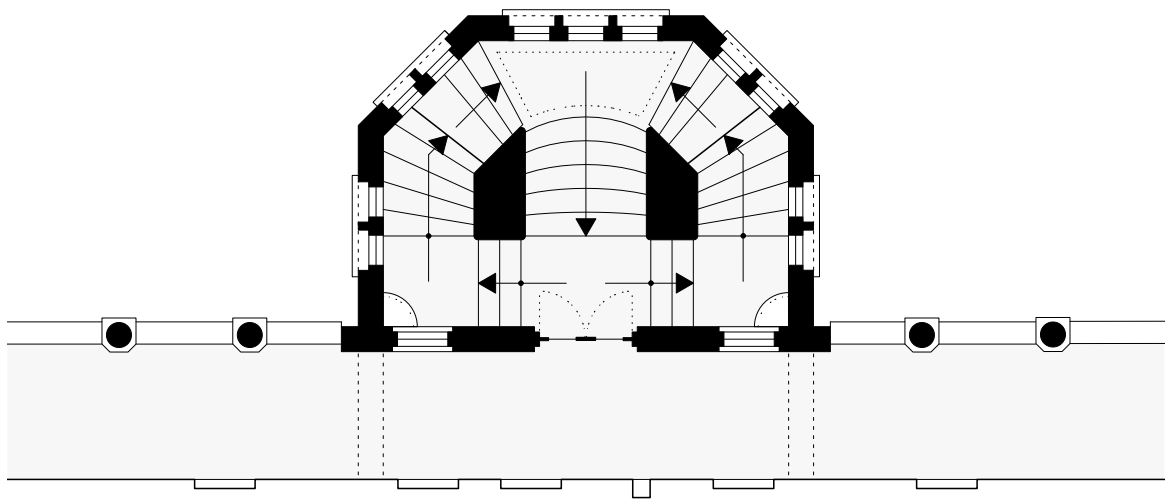

10 m

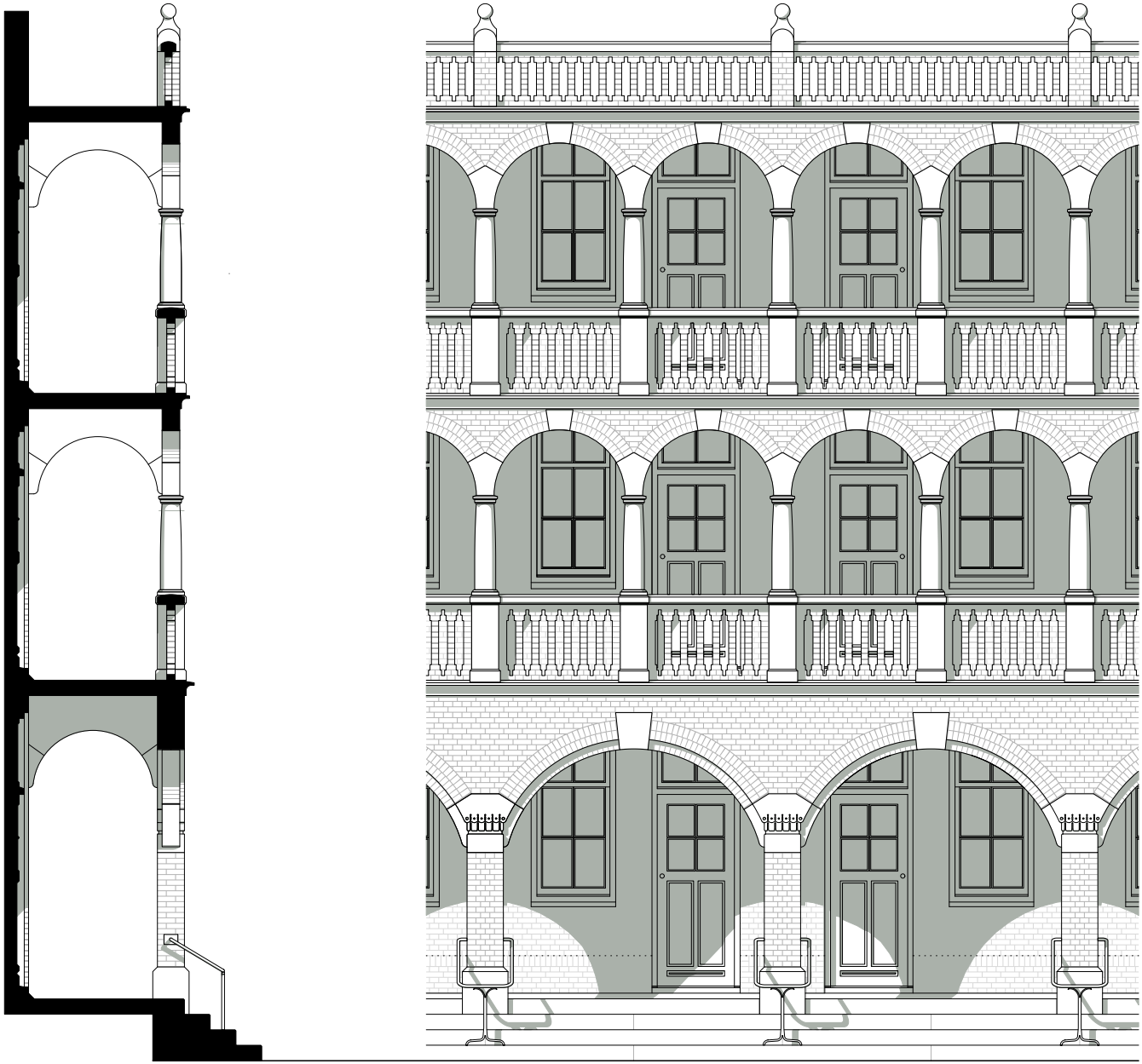

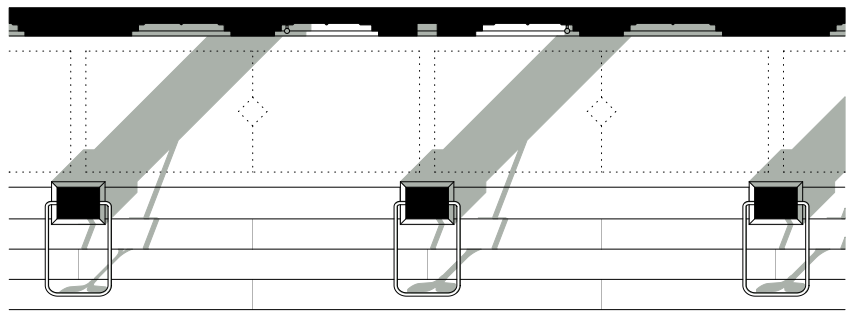
10 m

2 m

Fraterhuis

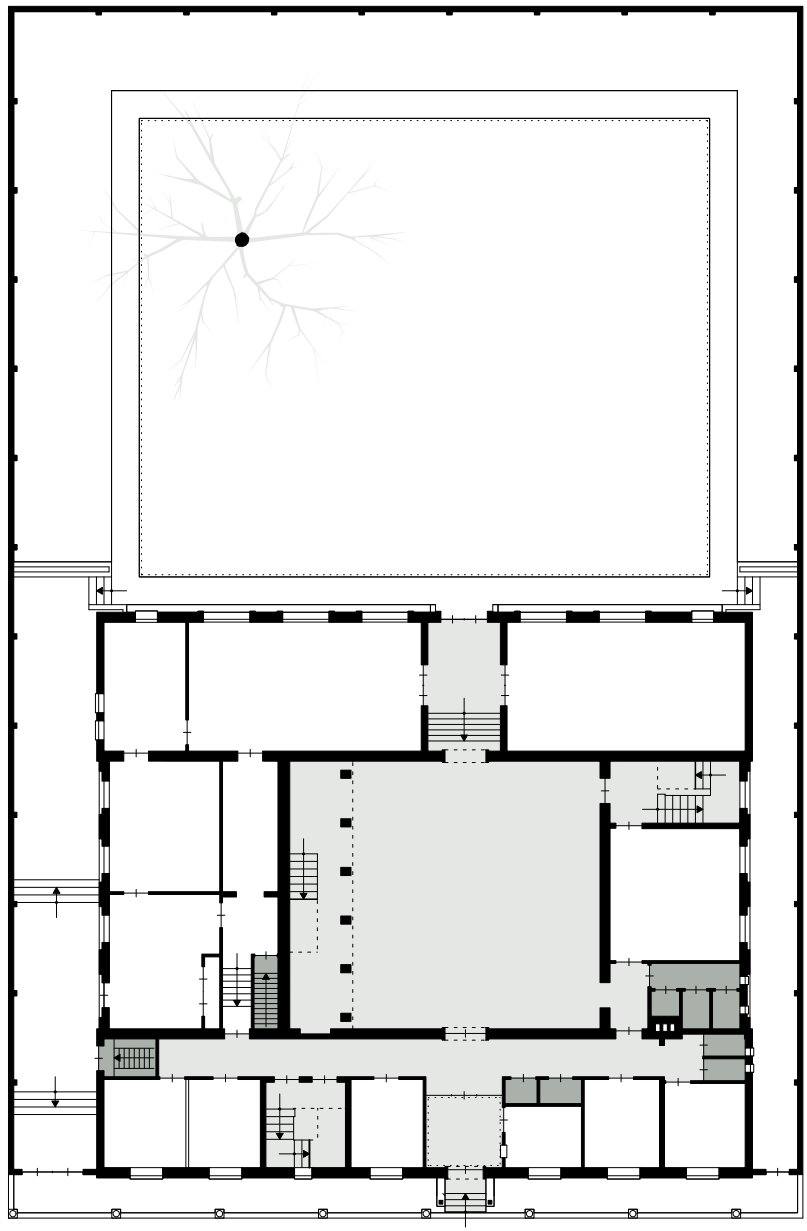
Brotherhouse

Het gebouw maakte deel uit van een kloosterensemble in de naoorlogse Moerwijk, waartoe ook een paterhuis, kerk, drie scholen en sportzaal behoorde. De cellen van de fraters liggen rondom een overdekte binnenplaats. Op de hoofdas daarvan liggen de entree, eetzaal en de ommuurde tuin. Op de eerste verdieping ligt een kapel. Het balkon voor de kapel benadrukt de dwarsas van het palazzo. Later is een lift toegevoegd en zijn diverse verbouwingen uitgevoerd. De tekeningen geven de toestand van 1956 weer.

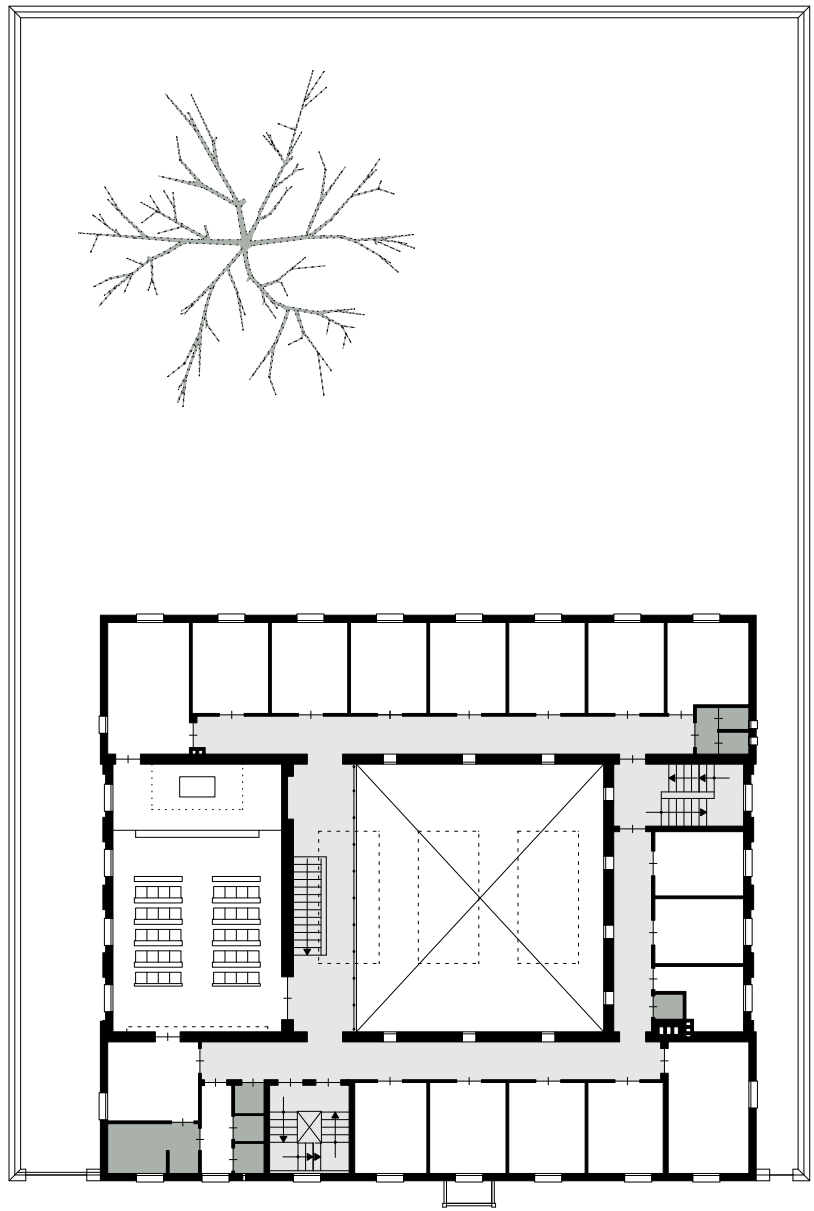
The building was part of a monastic ensemble in post-war Moerwijk, which also included a monastery, church, three schools and gym. The brothers' cells are arranged around a covered courtyard. On its main axis are the entrance hall, dining hall and walled garden. On the first floor sits a chapel. The balcony in front of the chapel emphasises the palazzo's transverse axis. Later, a lift was added and several renovations were carried out. The drawings render the 1956 condition.

Nienoordstraat, Den Haag
Ontwerp Jan van der Laan, 1956

Nienoordstraat, The Hague
Design Jan van der Laan, 1956

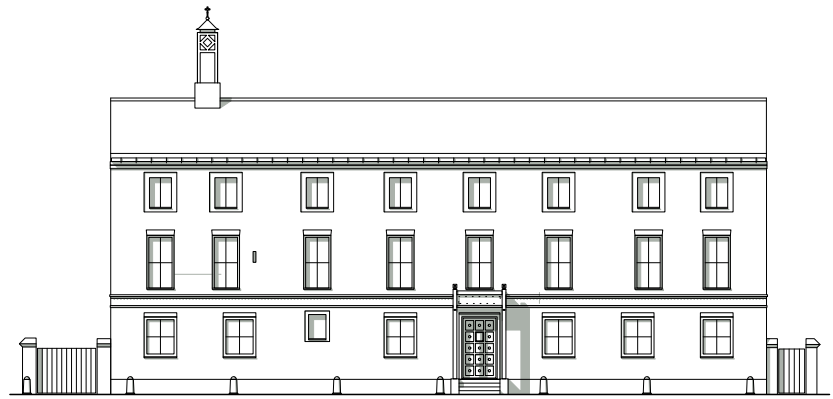
10 m

10 m

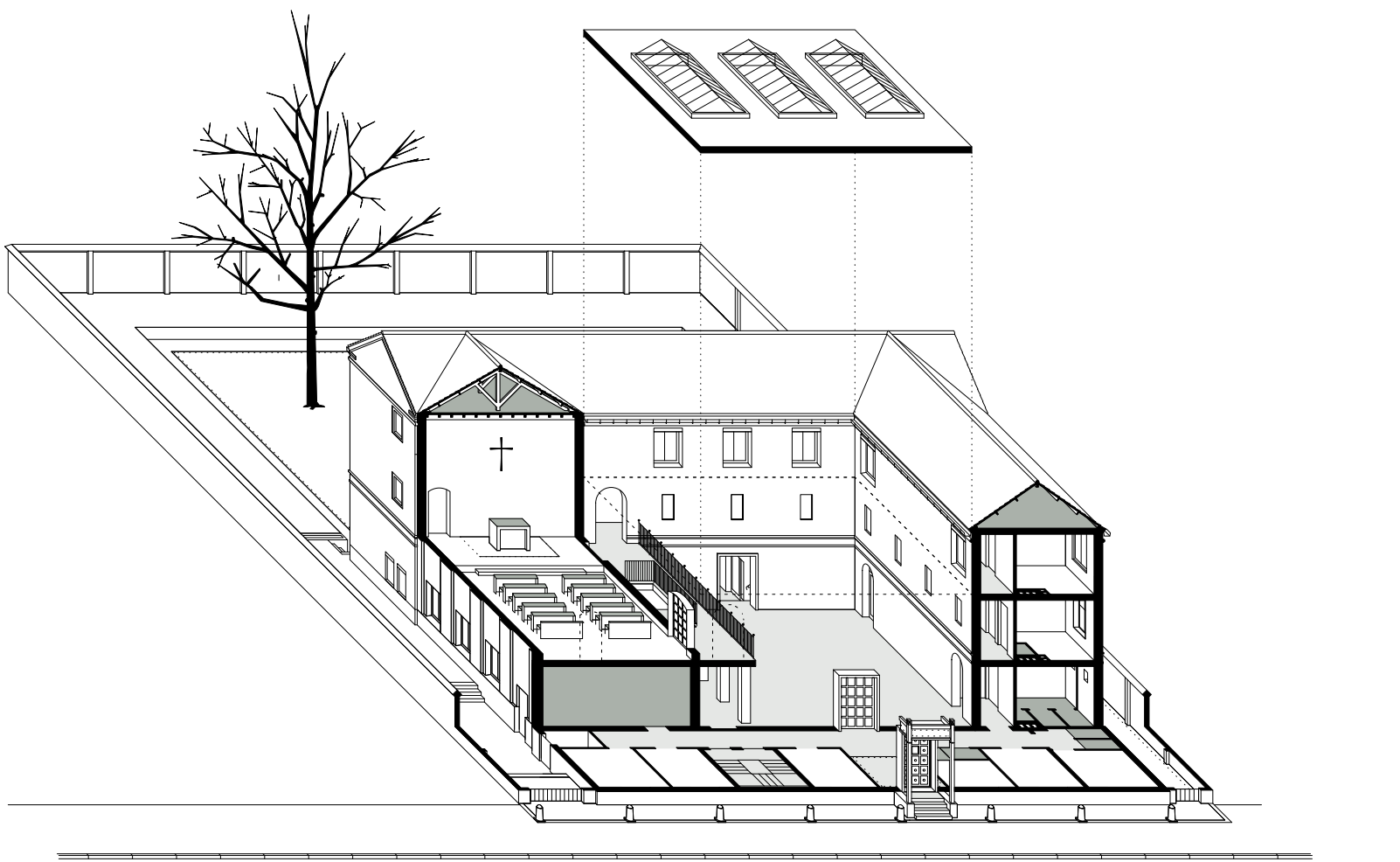

10 m

10 m

Hofhaus

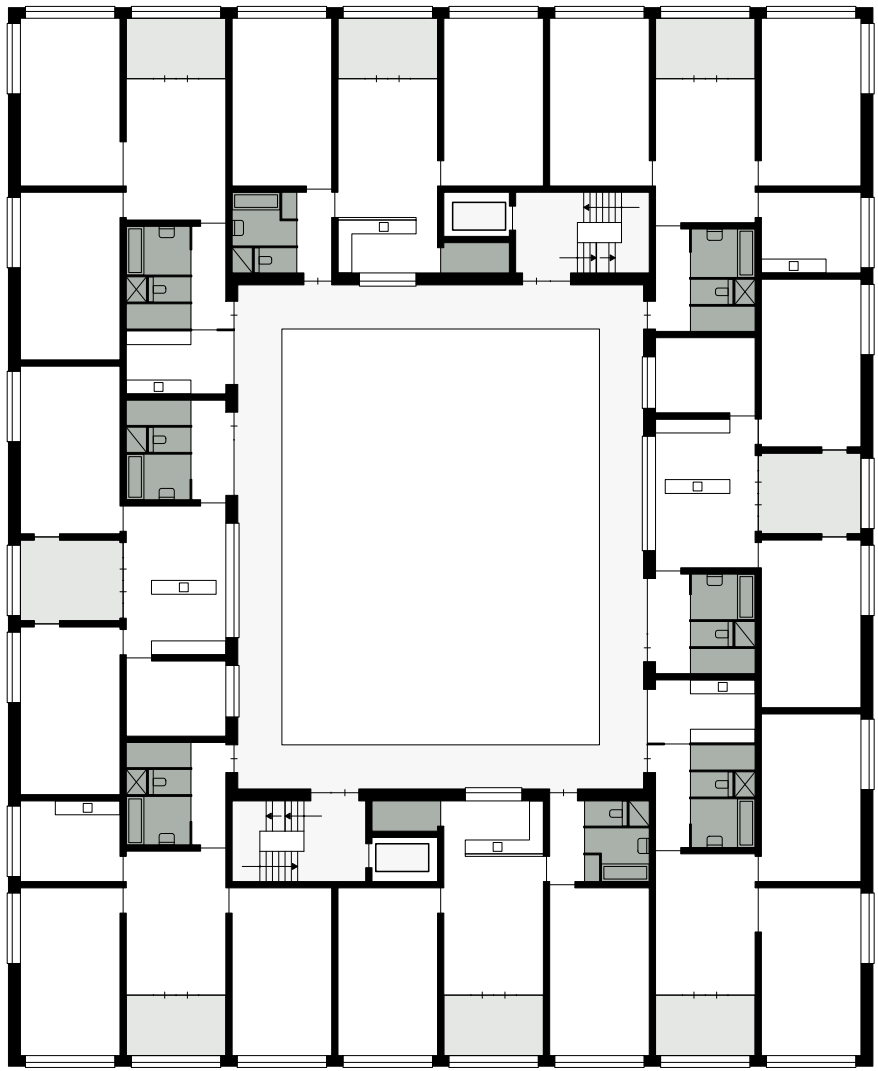
Hofhaus

Het gebouw vormt met het naastgelegen Langhaus een ensemble op het voormalige KNSM-eiland, waarbij het Hofhaus de ruimtelijke spil rondom de aanlanding van de nieuwe dam is. Het gebouw is alzijdig georiënteerd. De woningen liggen rondom een binnenplaats waaraan twee gecombineerde trappen- en lifthuizen liggen. Het gebouw heeft een stringente parallelle structuur, waarbinnen de kamers van de woningen per beuk verschoven zijn.

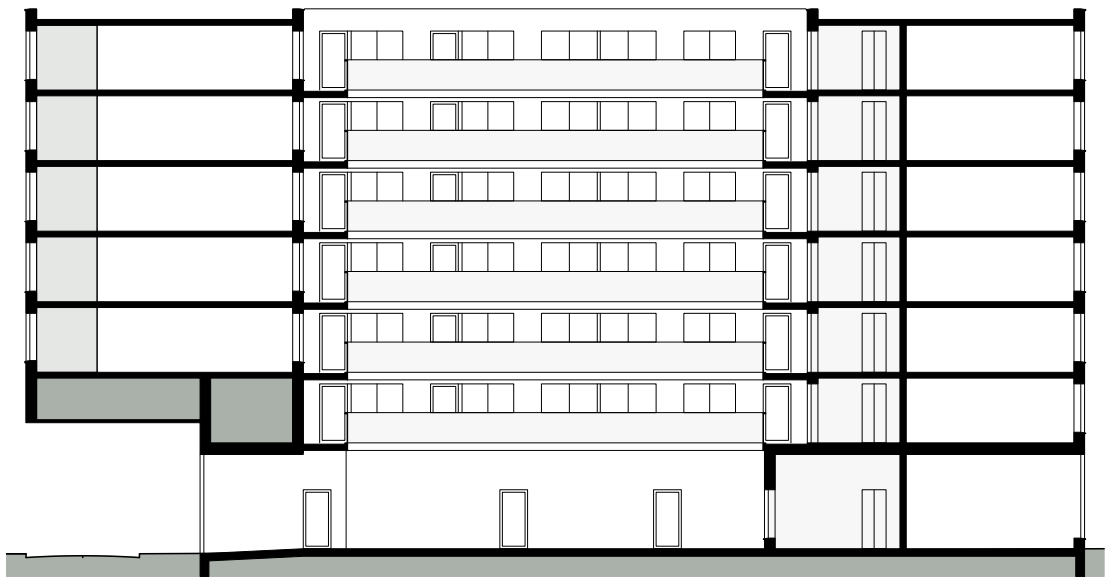
The building forms an ensemble with the adjacent Langhaus (German for Long House) on the former KNSM Island, with the Hofhaus (German for Court House) being the spatial pivot around the landing of the new dam. The building has an omnidirectional orientation. The houses are arranged around a courtyard on which two combined stair and lift houses are located. The building has a strict parallel structure, within which the rooms of the dwellings are shifted per bay.

Azartplein, Amsterdam
Ontwerp Diener + Diener Architekten, 2001

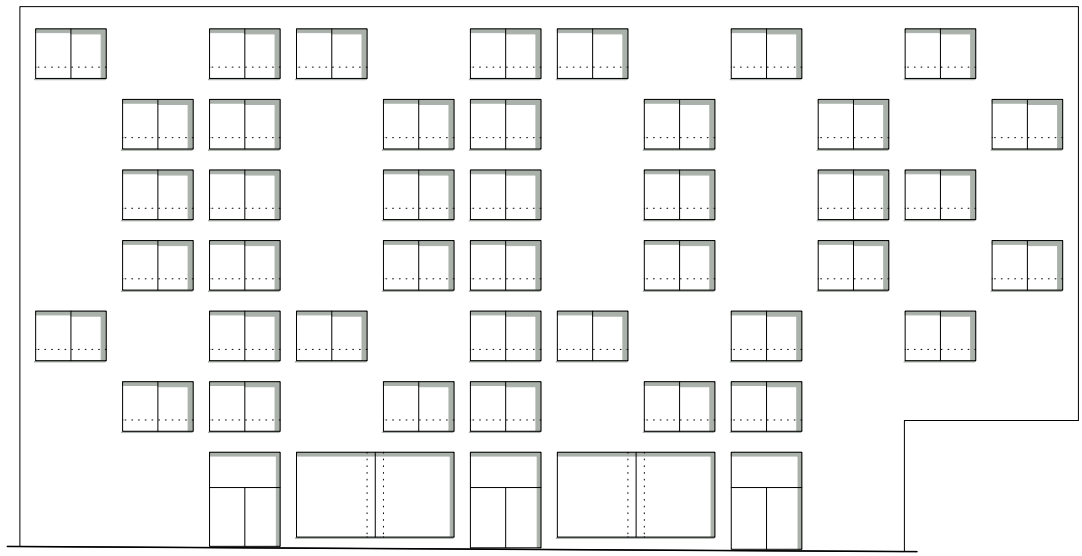
Azartplein, Amsterdam
Design Diener + Diener Architekten, 2001

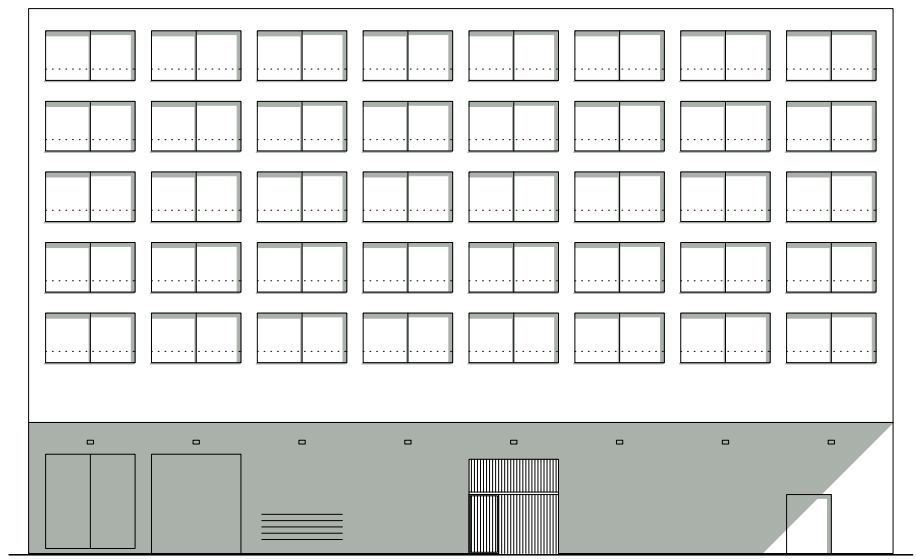
10 m

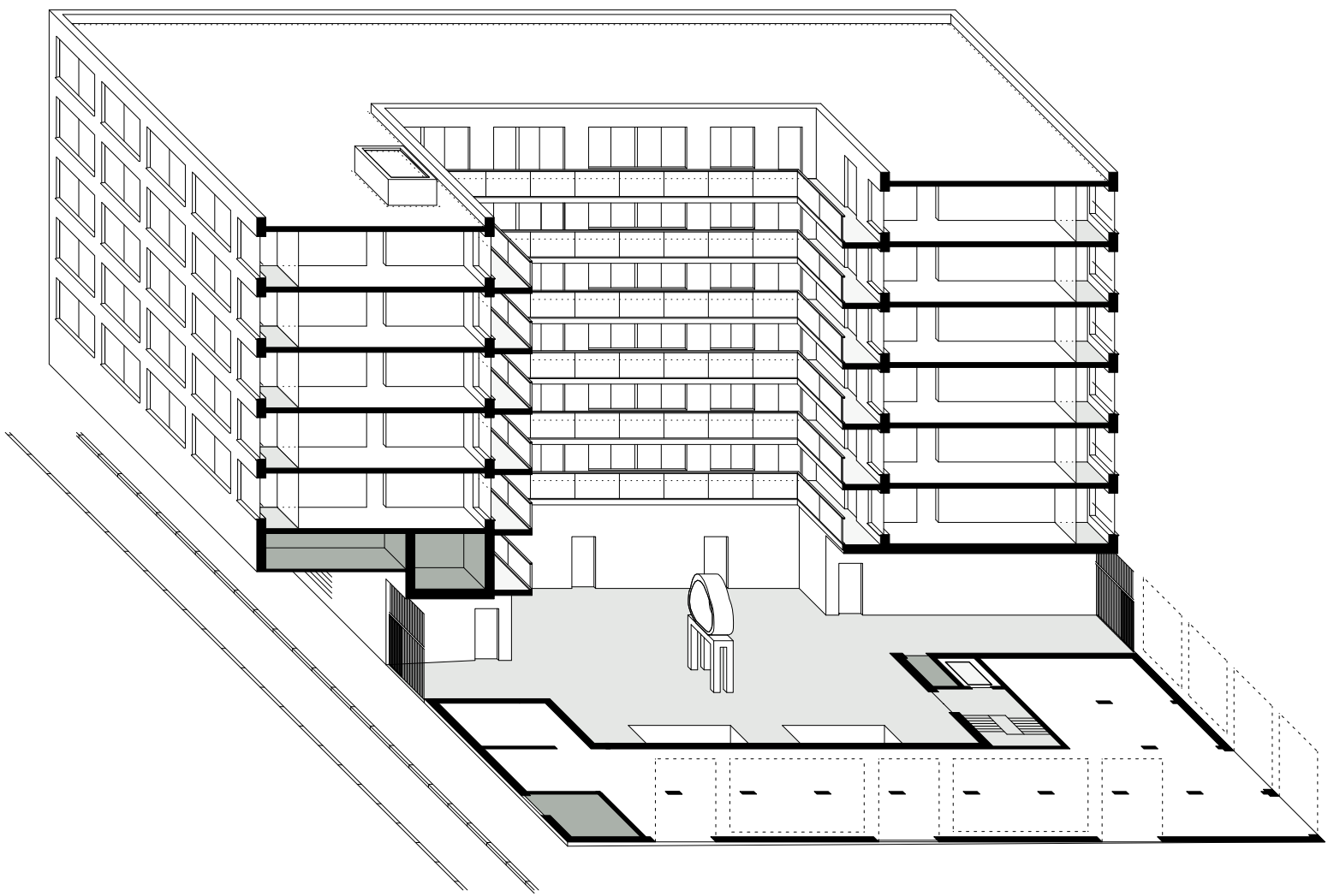
10 m

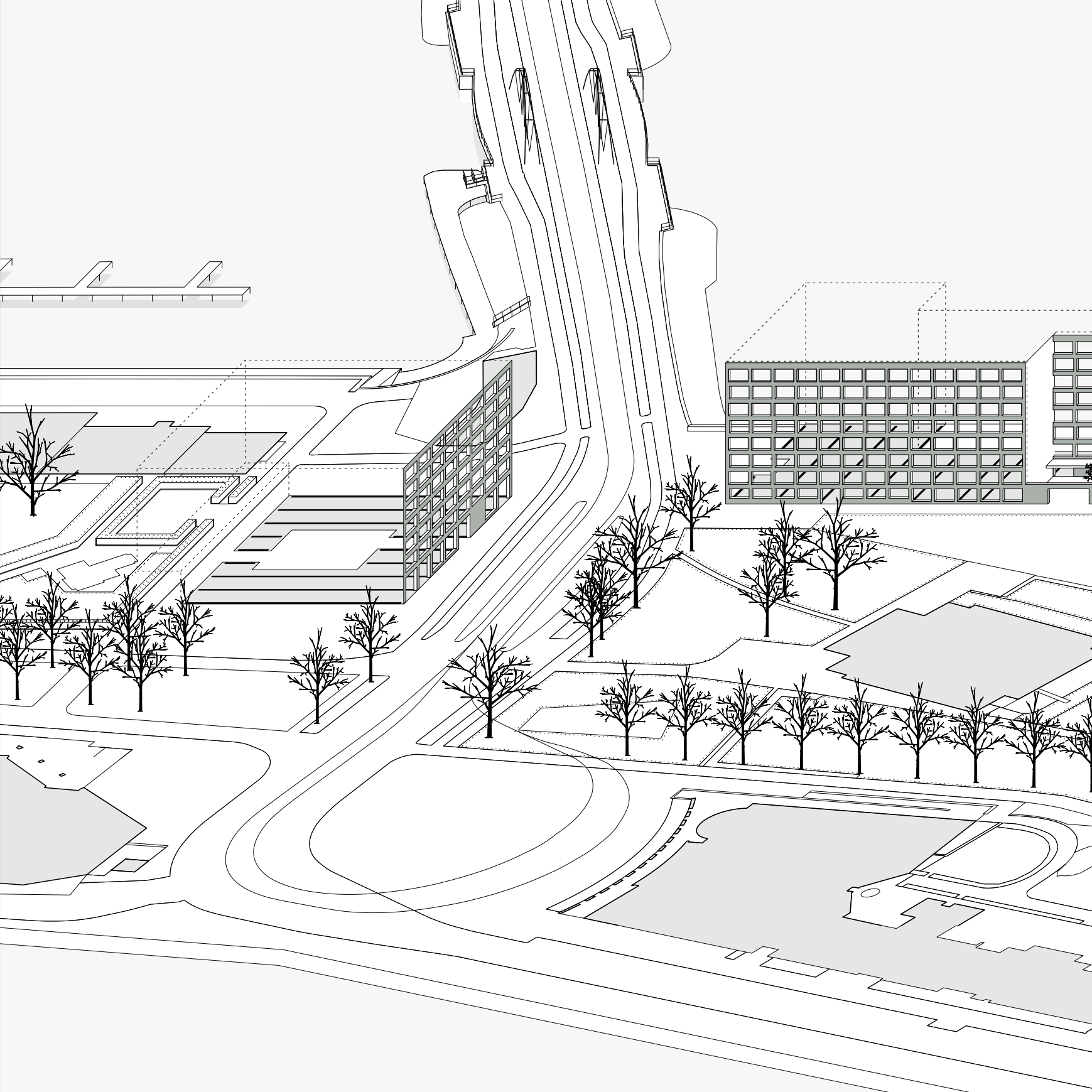

10 m

10 m

Studentenhuisvesting Hessenberg

Student Housing Hessenberg

Op de plek van de voormalige drukkerij van de krant De Gelderlander liggen vier woongebouwen, die op hun beurt deel uitmaken van een woonensemble dat op twee grote ondergrondse parkeergarages is gebouwd. Een gebouw met studentenwoningen heeft een U-vormige plattegrond die om een aantal historische panden heen grijpt. Een smalle uitloper van het gebouw past in de reeks panden aan de Lange Hezelstraat. De binnenplaats dient als verkeers- en ontmoetingsruimte.

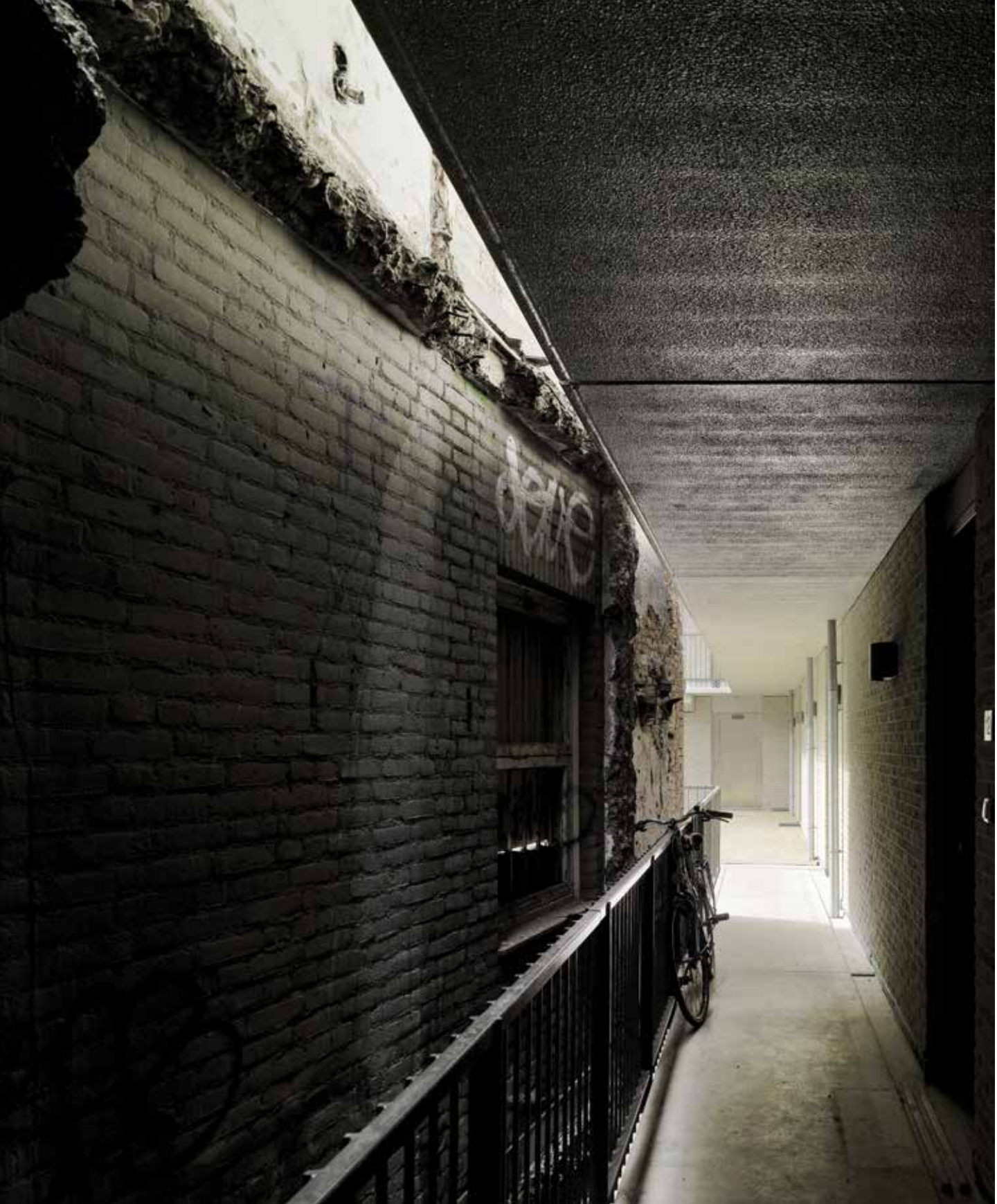
Groot Bethlehem, Nijmegen
Ontwerp Hans van der Heijden, Theo van de Beek, Rogier Kant, Wiepkjen Kingma, Rick Wessels (HvdHA / biq stadsontwerp), 2010

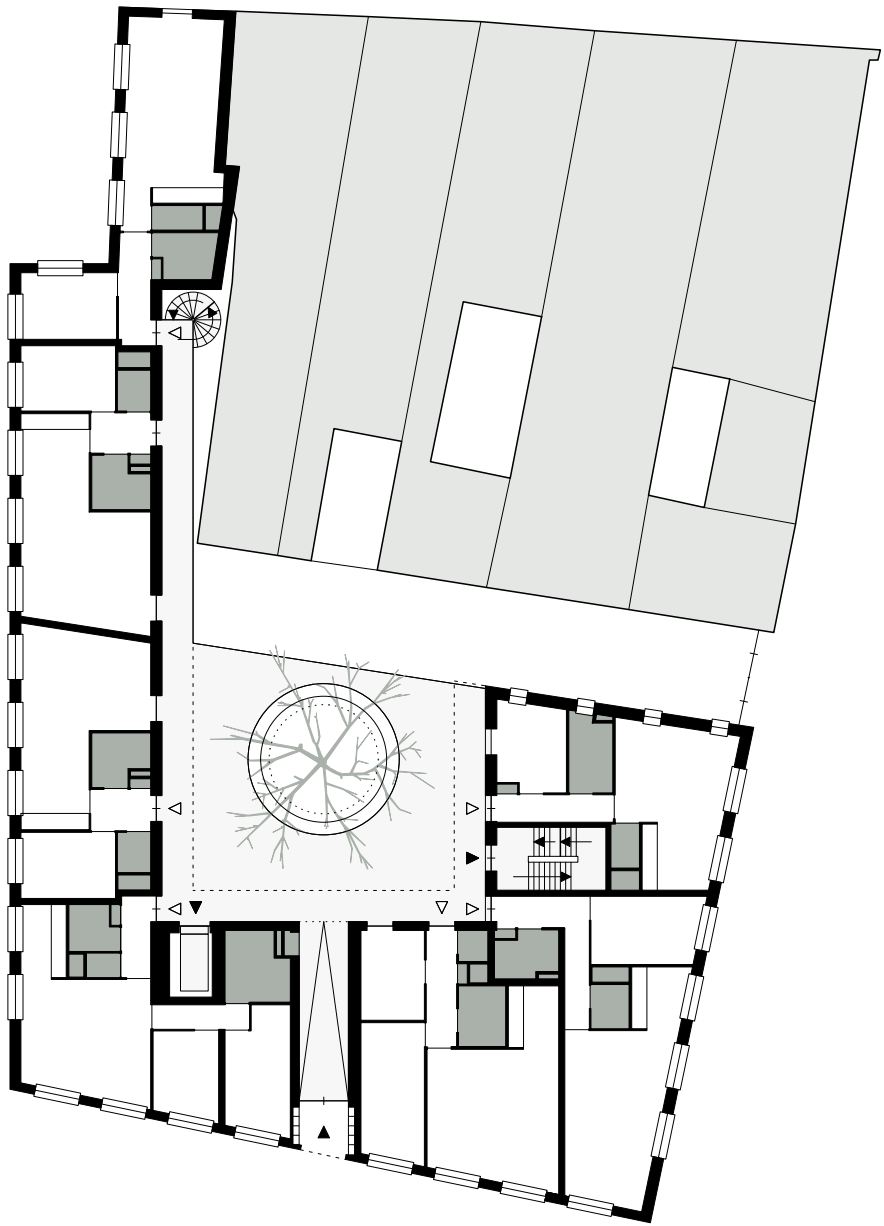
On the site of the former De Gelderlander newspaper's printing works are four residential buildings, which in turn are part of a residential ensemble built on top of two large underground car parks. One building of student housing has a U-shaped floor plan that wraps around a number of historic houses. A narrow extension of the building fits into the series of properties on Lange Hezelstraat. The courtyard serves as a circulation and meeting space.

Groot Bethlehem, Nijmegen
Design Hans van der Heijden, Theo van de Beek, Rogier Kant, Wiepkjen Kingma, Rick Wessels (HvdHA / biq stadsontwerp), 2010

25 m

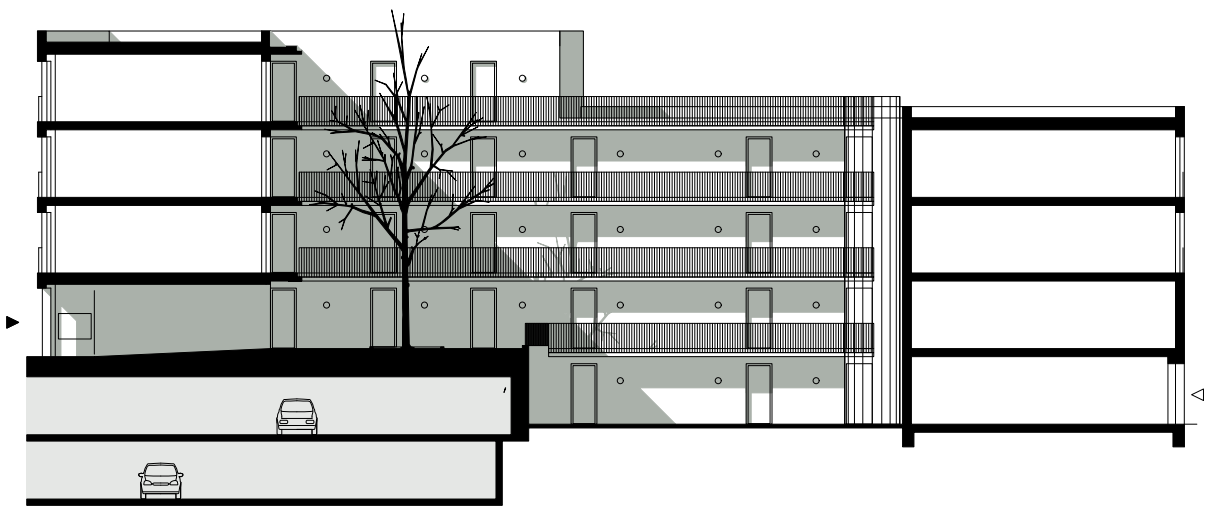

10 m

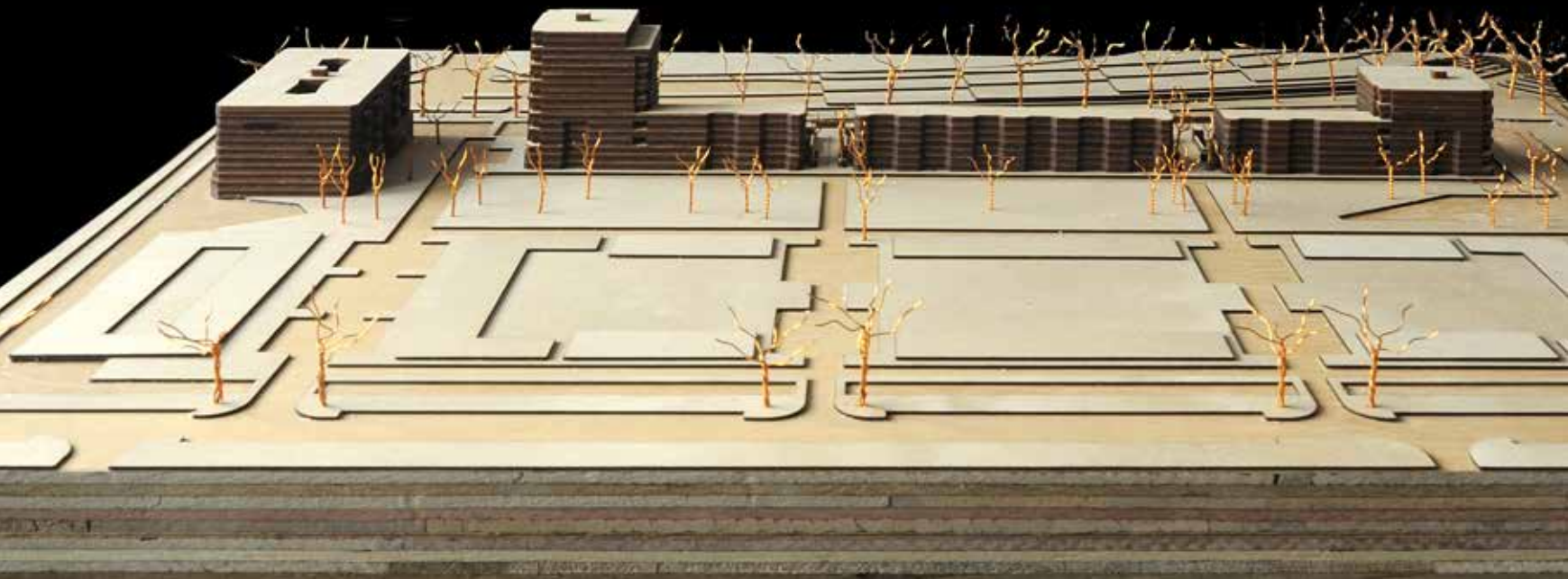

10 m

NICE

Palazzo Churchillpark

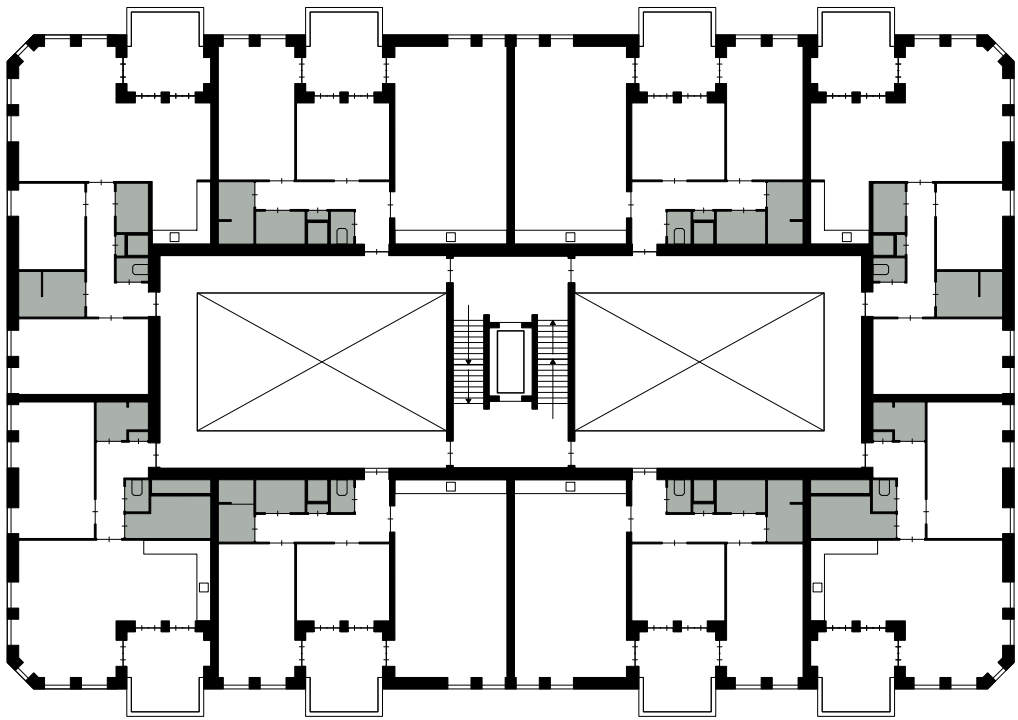
Churchillpark Palazzo

Een palazzo met twee binnenplaatsen vormt met drie naastgelegen woongebouwen een ensemble aan het nieuw aangelegde Churchillpark. Het vormt de ruimtelijke spil in de ruimte tussen het park, de buurtstraat en een fietsbrug. Tussen de twee binnenplaatsen ligt de lift met een dubbeltrappenhuis. Twee- en driekamerappartementen liggen aan galerijen. Het gebouw heeft een alzijdige oriëntatie.

A palazzo with two courtyards forms an ensemble on the newly conceived Churchill Park with three adjacent residential buildings. It forms the spatial hub in the space between the park, the neighbourhood street and a cycle bridge. Between the two courtyards is the lift with a double stairwell. Two- and three-room flats are located along galleries. The building has a distinct all-sided orientation.

Arthur van Schendelstraat, Leiden
Ontwerp Hans van der Heijden, Jasper Ten Bosch (HvdHA), Geert Laarakker (Atelier Bouwkunde), 2018

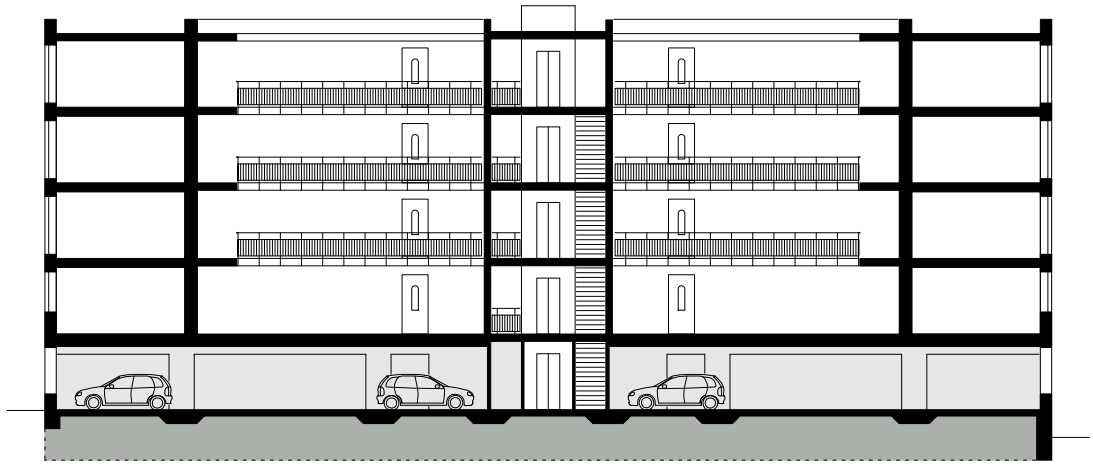
Arthur van Schendelstraat, Leiden
Design Hans van der Heijden, Jasper Ten Bosch (HvdHA), Geert Laarakker (Atelier Bouwkunde), 2018

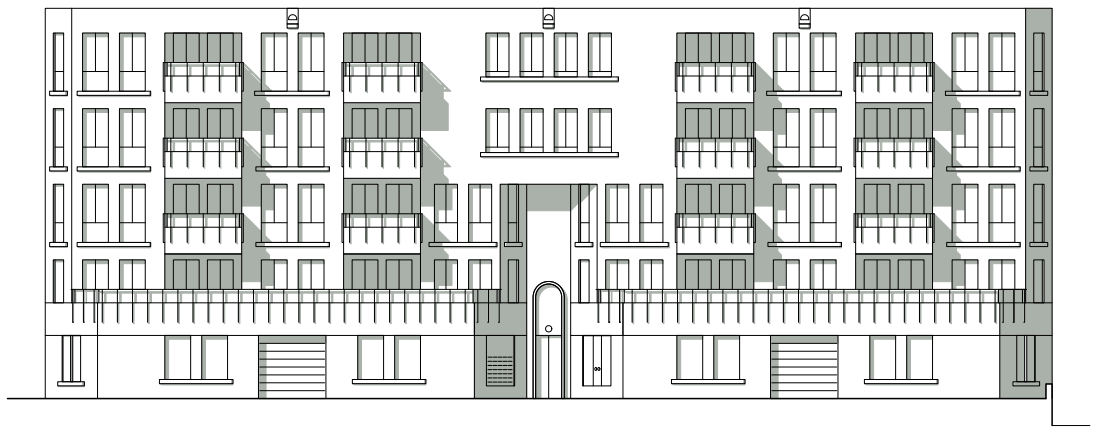
10 m

10 m

10 m

Schinkelvariante

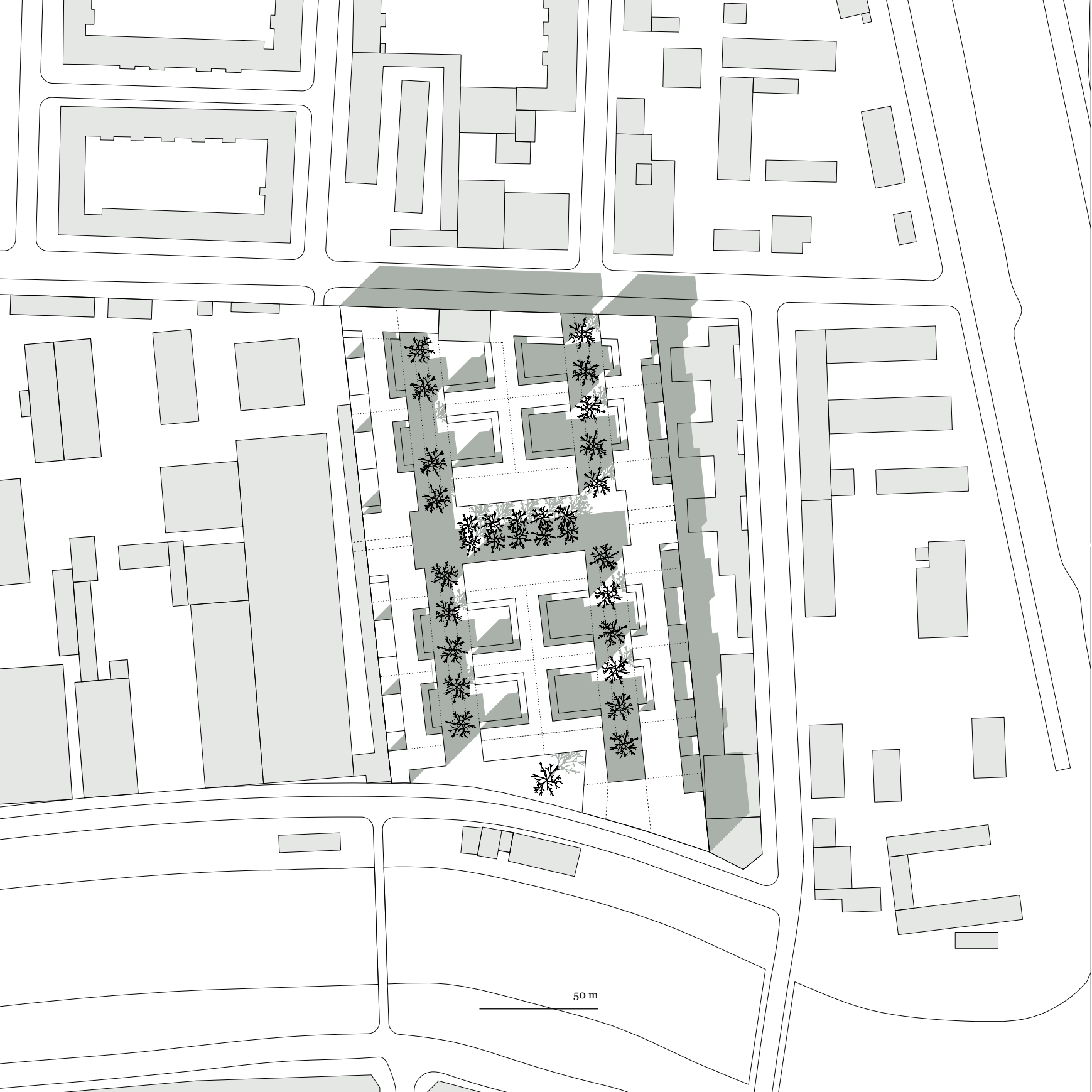
Schinkel's Variant

Het stedebouwkundig plan voor het terrein van een voormalige olieopslagplaats voorziet in hoge woningdichtheid in middelhoogbouw. Het palazzotype is hier op stedebouwkundige schaal onderzocht. Uitgangspunt is een aan K.F. Schinkel ontleend palazzomodel met een U-vormige plattegrond. Het woongebied heeft daardoor geen achterterreinen en profiteert van het groenkarakter van de voorhoven. De stringente typologie maakt de uitwerking door 35 verschillende architecten niet slechts mogelijk, maar ook productief.

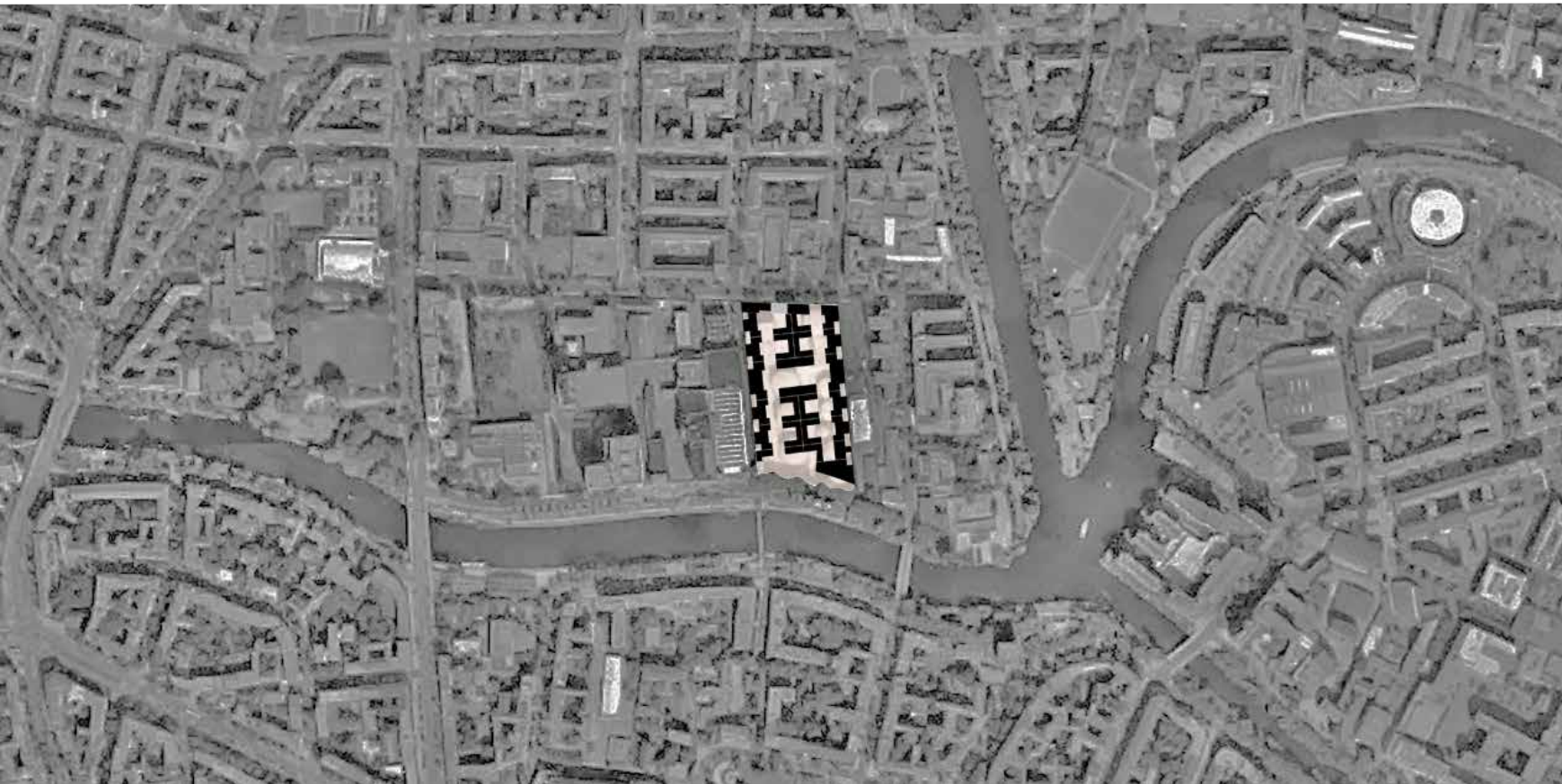
The urban plan for the site of a former oil depot envisages high housing density in mid-scale buildings. The palazzo type has been investigated at an urbanistic scale. The premise is a palazzo model borrowed from K.F. Schinkel with a U-shaped floor plan. As a result, the residential area has no rear yards and benefits from the green character of the forecourts. The stringent typology not merely allows elaboration by 35 different architects, but also makes that productive.

Am Spreebord, Berlijn Charlottenburg
Ontwerp Hans van der Heijden, Jasper Ten Bosch, Michelle Kox (HvdHA), voorstudie manifestatie WerkBundStadt Berlin, 2018

Am Spreebord, Berlin Charlottenburg
Design Hans van der Heijden, Jasper Ten Bosch, Michelle Kox (HvdHA), preliminary study manifestation WerkBundStadt Berlin, 2018

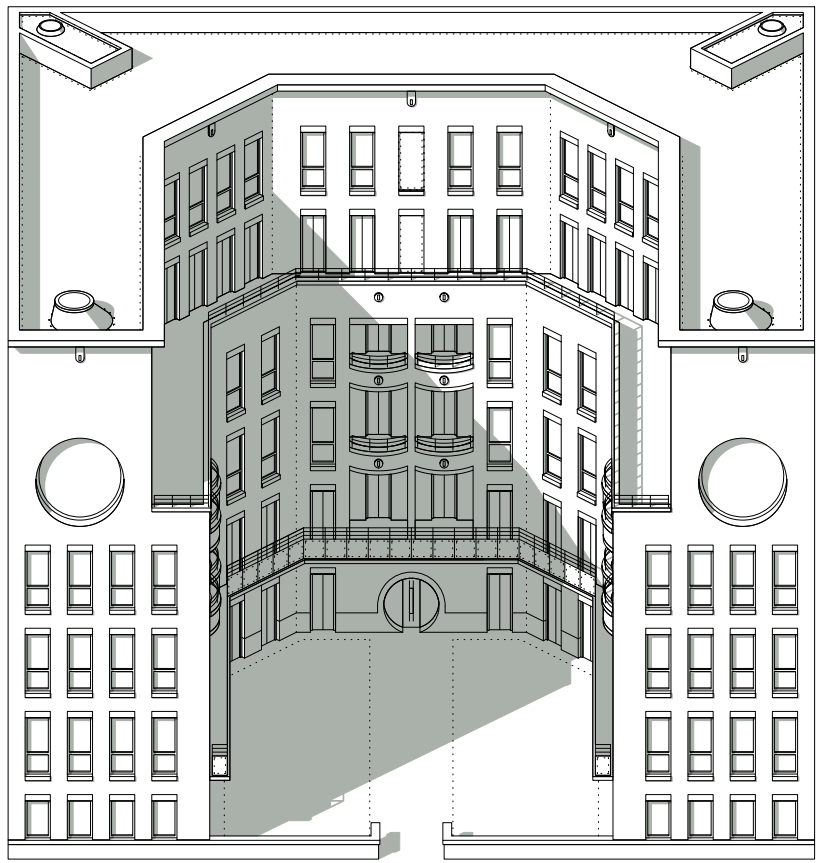

50 m

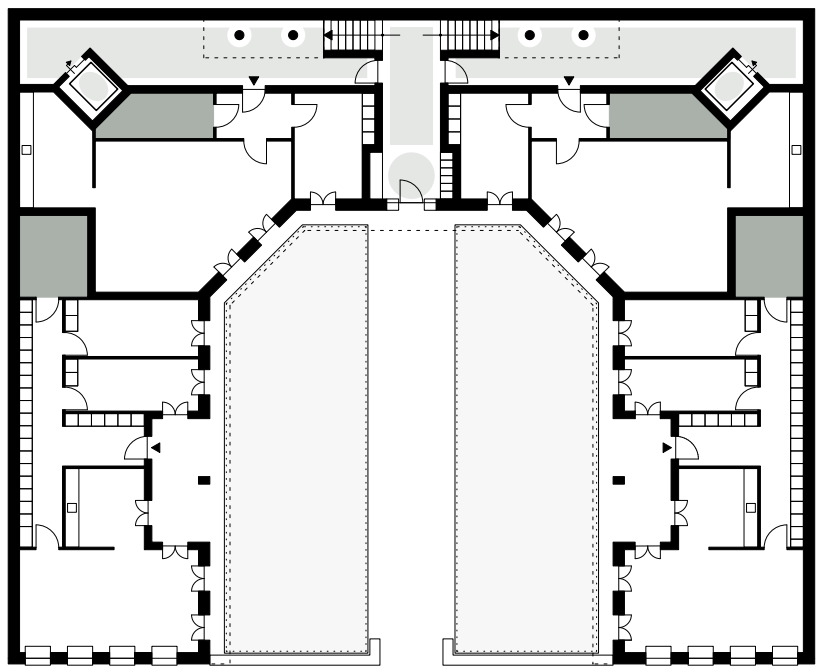

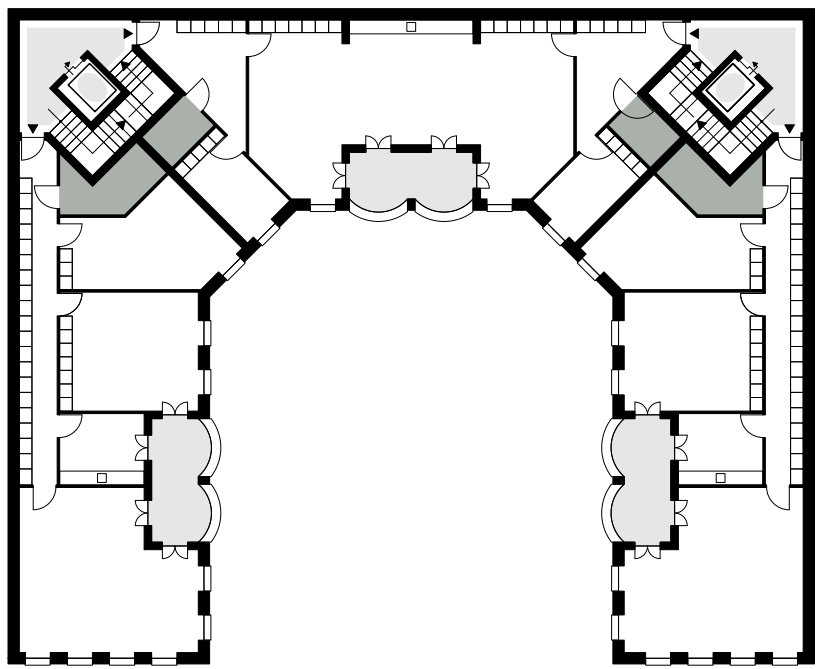

10 m

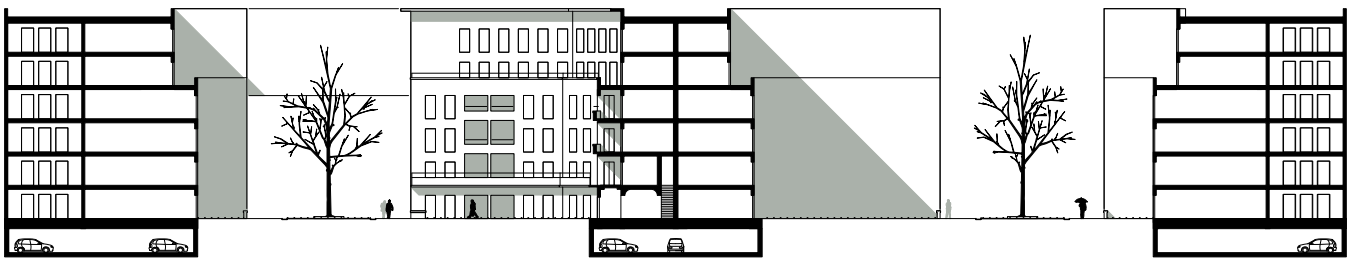

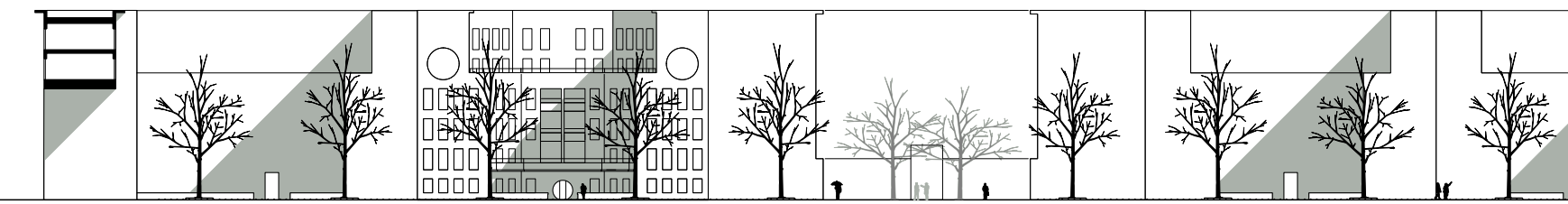

10 m

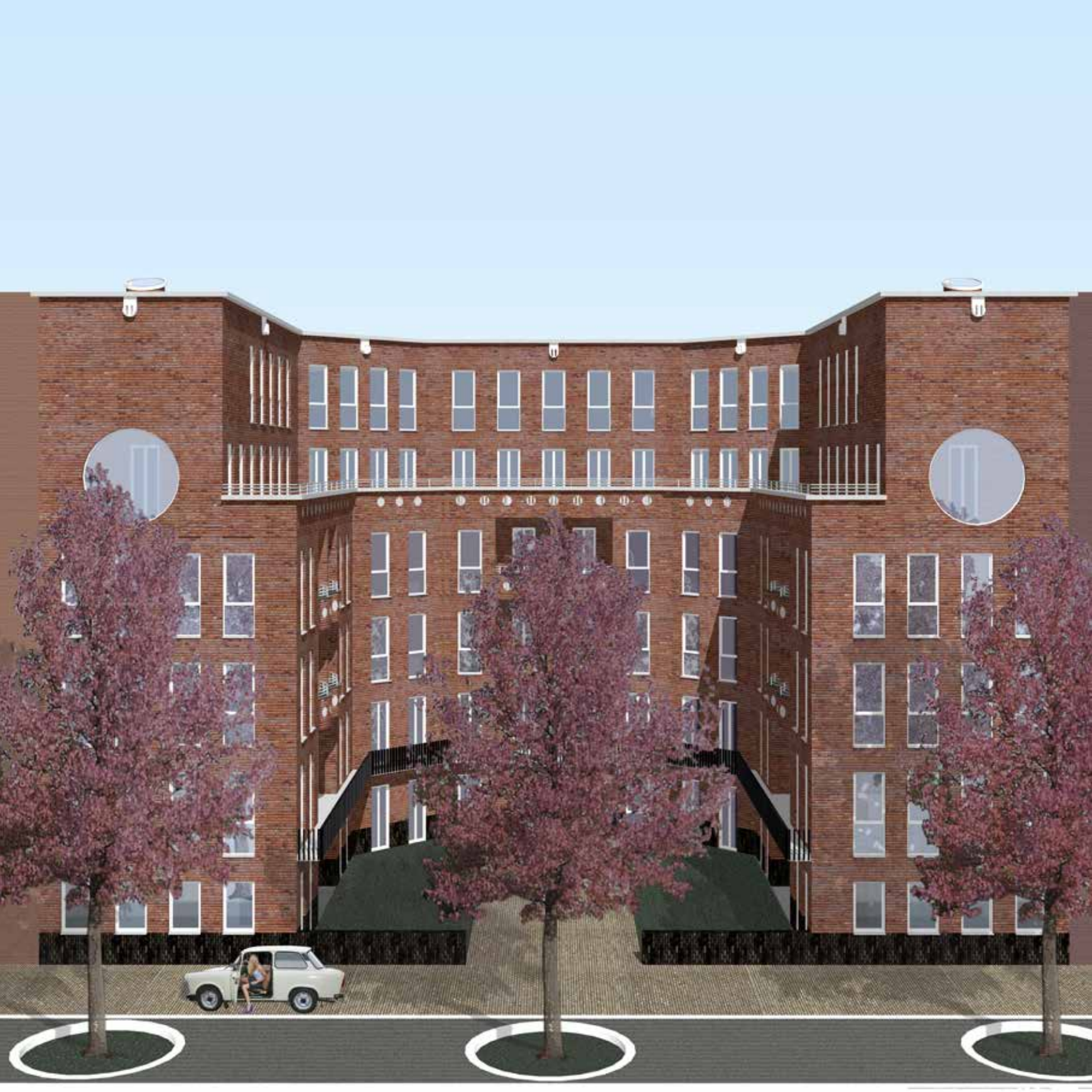

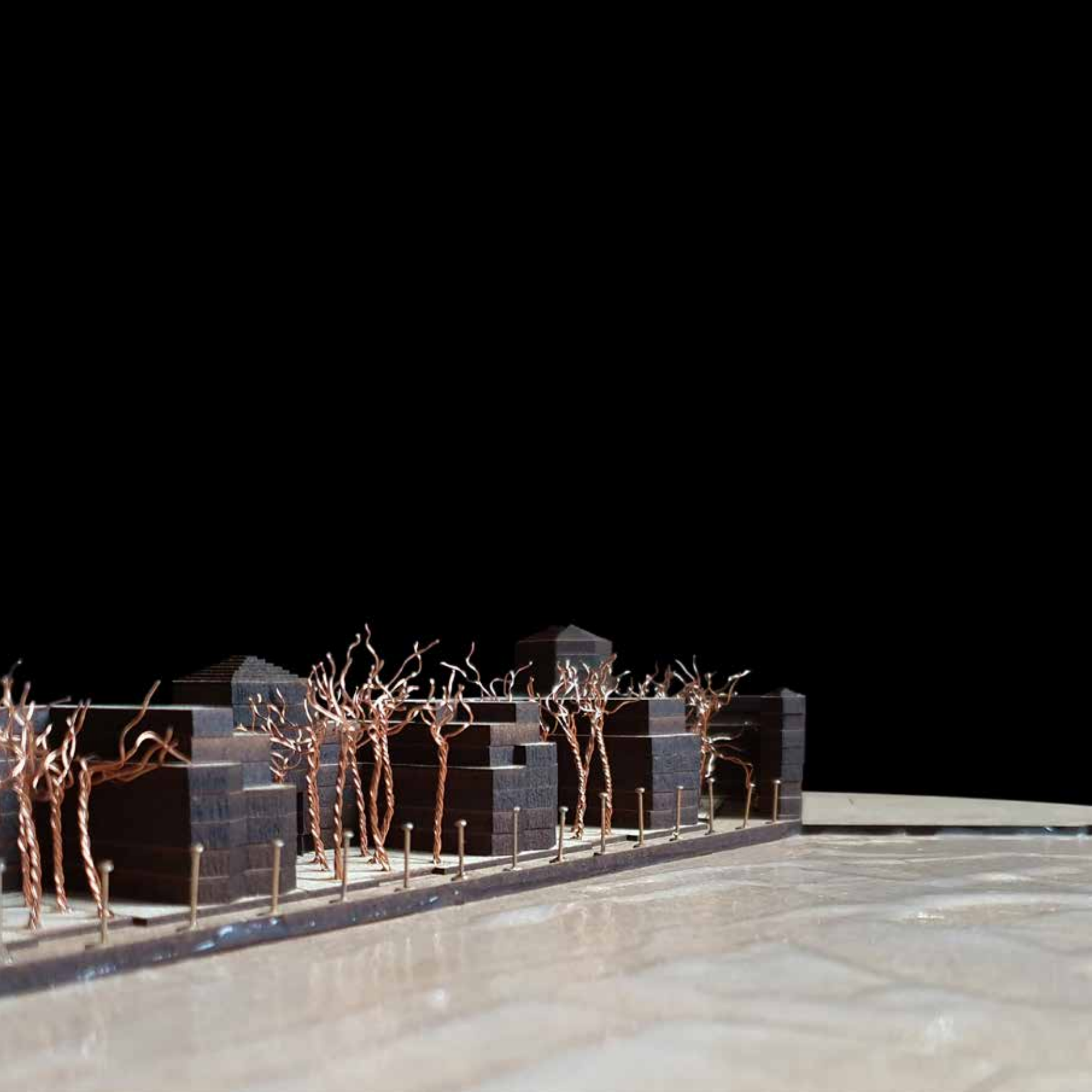
10 m

10 m

Binsey Walk

Binsey Walk

Het ontwerp voor appartementengebouwen aan Southmere Lake in Londen Thamesmead introduceert een serie van palazzi met hoven die zich openen naar het water. Vanuit alle woningen is uitzicht op het meer mogelijk. De kade ligt tussen de hoven en het water en is publiek domein. De poorten naar de voorhoven worden onderdeel van de wandelroutes van de naastgelegen woonwijk naar de kade.

The design for apartment buildings on Southmere Lake in London Thamesmead introduces a series of palazzos with courtyards that open to the water. Lake views are possible from all residences. The quay lies between the courtyards and the water and is public domain. The gates to the front courtyards become part of the pedestrian routes from the neighbouring residential area to the quay.

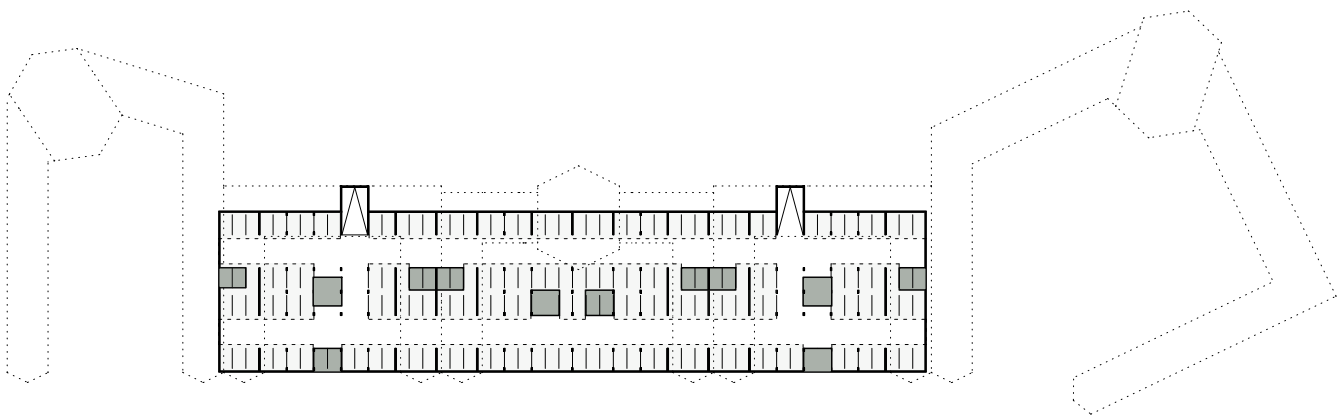
Binsey Walk, Londen Thamesmead
Ontwerp Hans van der Heijden, Michelle Kox, Harmen van der Wilt (HvdHA) met Timoty Smith, Jonathan Taylor (Smith & Taylor, Londen), stedebouwkundige studie 2021

Binsey Walk, London Thamesmead
Design Hans van der Heijden, Michelle Kox, Harmen van der Wilt (HvdHA) with Timoty Smith, Jonathan Taylor (Smith & Taylor, Londen), urban design study 2021

25 m

25 m

10 m

10 m

Weigeliaplein

Weigeiliaplein

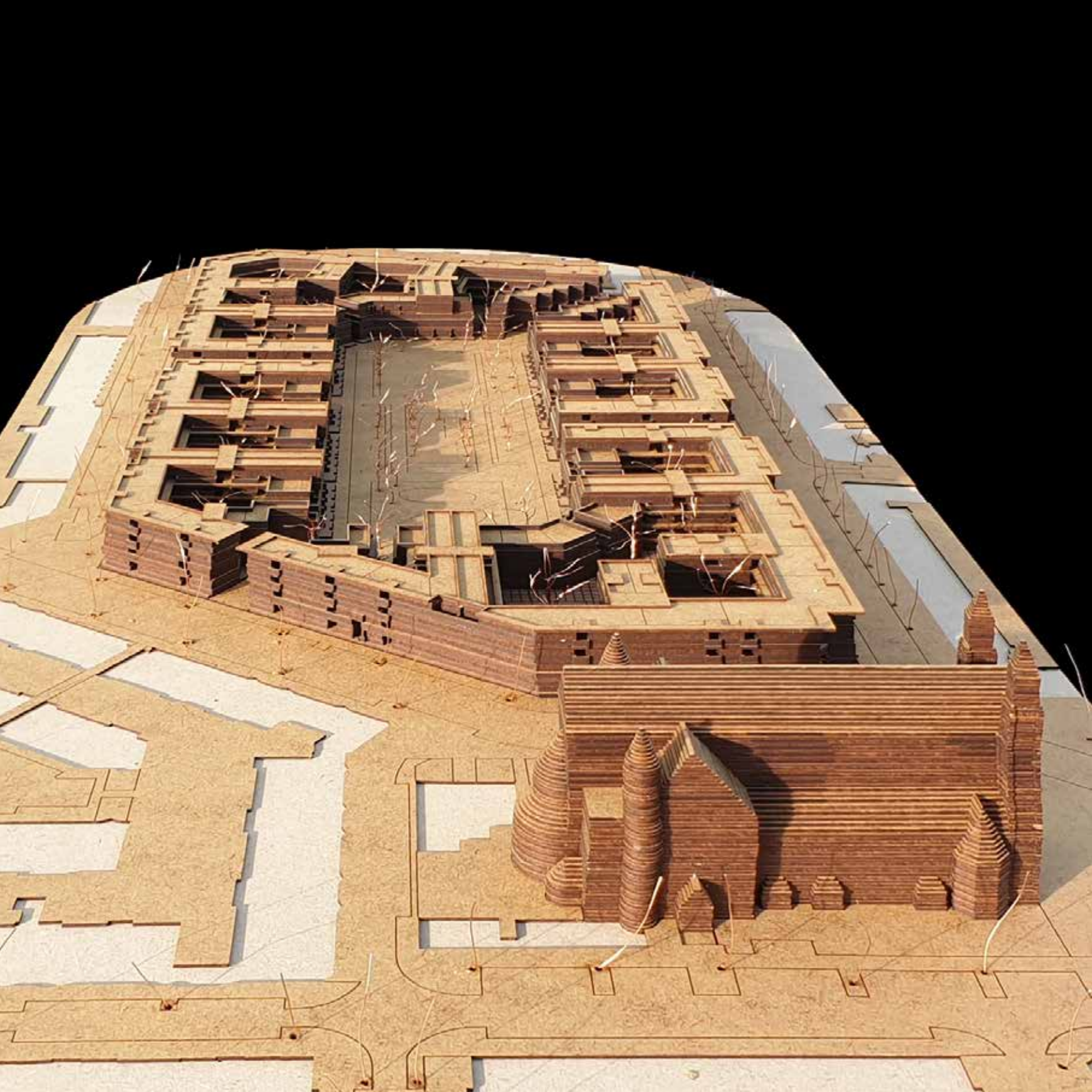
Het ontwerp voor vervangende nieuwbouw van het Weigeliaplein in de Heesterbuurt gaat uit van handhaving van het buurtpark en de rooilijnen van de bouwblokken. Alleen aan de oostzijde wordt een nieuwe doorsteek gemaakt. Het plan is afgestemd op de schaal van de Heesterbuurt en stelt betaalbaarheid centraal. Het palazzo heeft de voordeur (de portone en de androne) aan de buitenrand en een afsluitbare doorsteek aan het park. Via het hof van het palazzo zijn alle woningen op het park georiënteerd.

Weigeliaplein, Den Haag
Ontwerp Hans van der Heijden, Michelle Kox, Harmen van der Wilt (HvdHA), bebouwingsstudie 2019

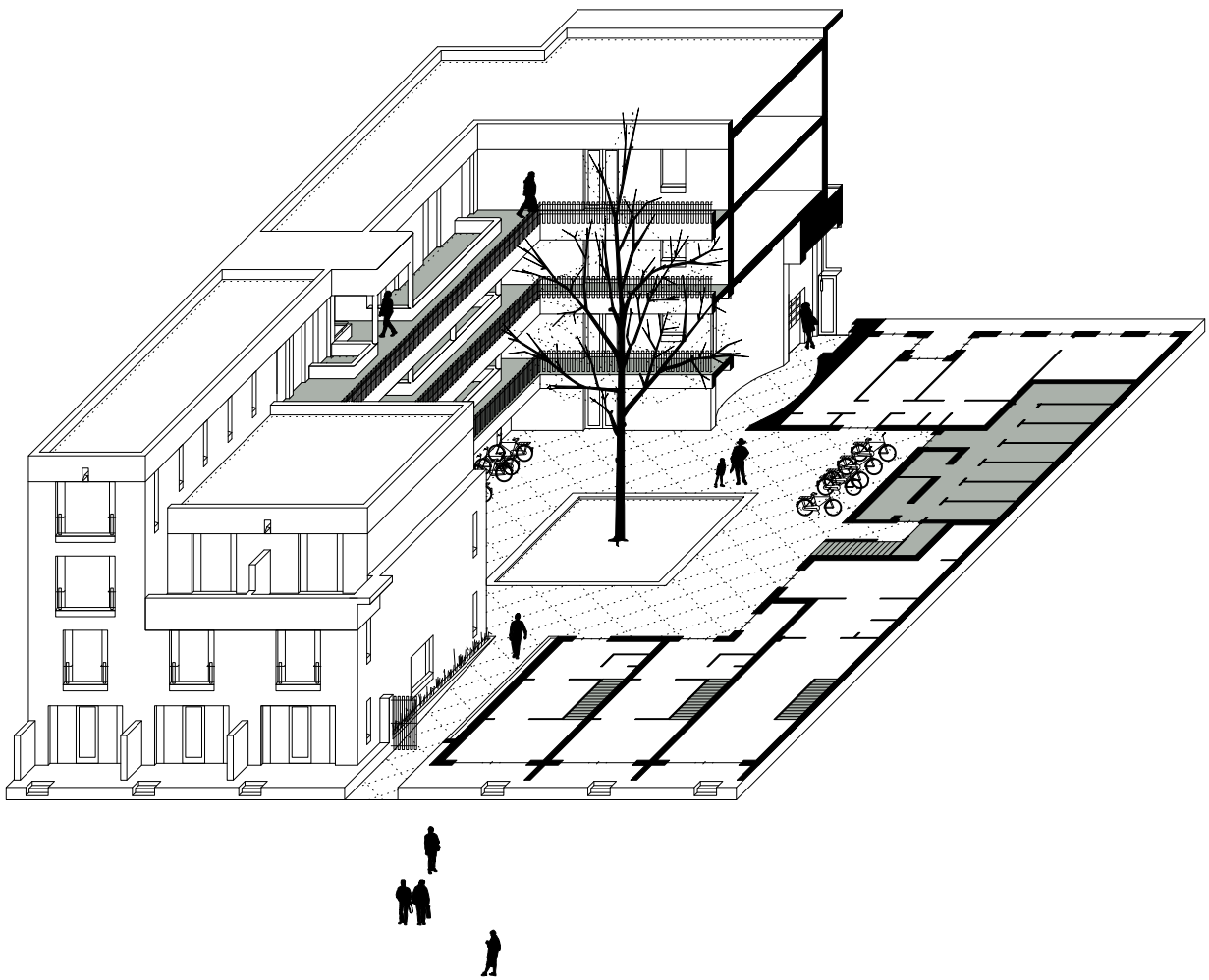
The redesign of the residential blocks at Weigeliaplein in the Heesterbuurt assumes the preservation of the neighbourhood park and the building blocks' building lines. Only on the east side will a new passage be created. The plan is attuned to the scale of the Heesterbuurt and puts affordability at the centre. The palazzo has the main door (the portone and the androne) at the outer perimeter and a lockable passage to the park. Through the palazzo's courtyard, all houses are oriented towards the park.

Weigeliaplein, The Hague
Ontwerp Hans van der Heijden, Michelle Kox, Harmen van der Wilt (HvdHA), urban study 2019

25 m
40 m
1 : 1000

10 m

Lexden Steyn

Lexden Steyn

De verkaveling van een terrein rondom twee woontorens thematiseert het gebruik van een nieuw groen maaiveld. De binnenplaatsen van de gebouwen openen zich naar het woongebied. De hoogte en de massa voegt zich naar de schaal van het omliggende woongebied. Op basis van een herhaalbare blokopzet zouden de gebouwen een variëteit in de architectonische uitwerking mogelijk zijn.

The layout of the site around two residential towers thematises the use of a new green ground level. The courtyards of the buildings open up to the residential area. The height and mass blend into the scale of the surrounding residential area. Based on a repeatable block layout, the buildings would allow for variety in architectural elaboration.

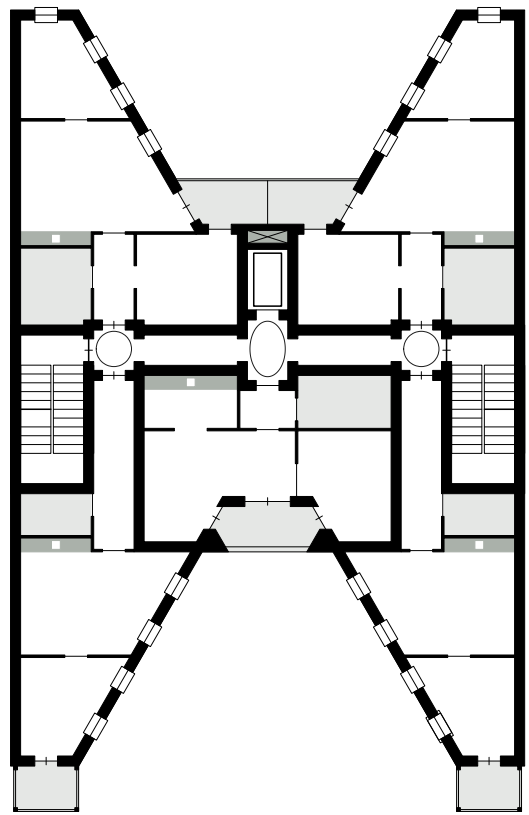
Lexden Road - Steyn Road, Londen Ealing
Ontwerp Hans van der Heijden, Harmen van der Wilt (HvdHA) met Smith & Taylor Architects, meervoudige opdracht 2020

Lexden Road - Steyn Road, London Ealing
Design Hans van der Heijden, Harmen van der Wilt (HvdHA) with Smith & Taylor Architects, limited competition 2020

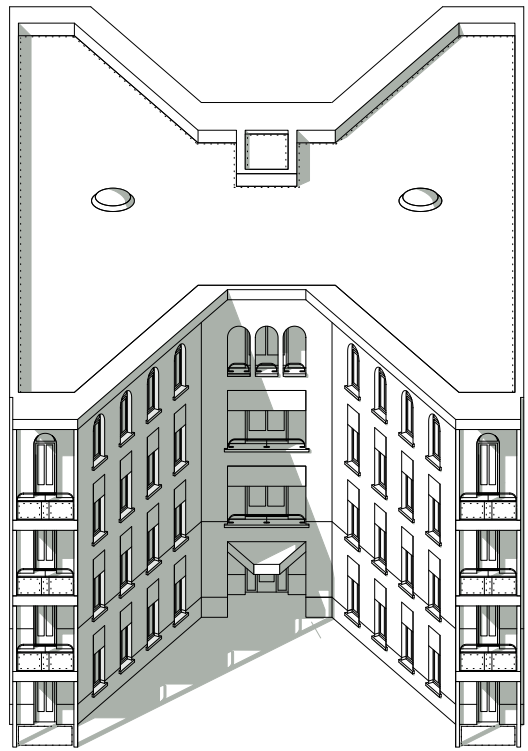

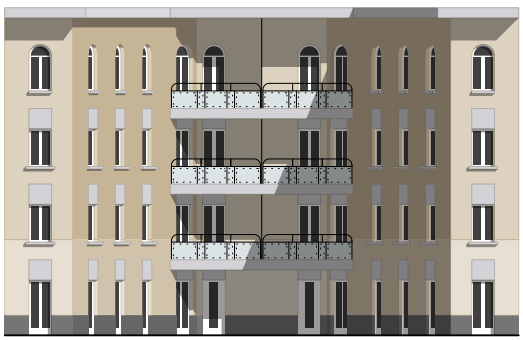

10 m

10 m

Strandeiland

Beach Island

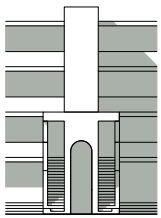
De palazzotypologie biedt mogelijkheden voor de hoogwaardige bebouwing in hoge dichtheden voor een nieuwe woonbuurt. Schetsmatig is een aantal kavels verkend. De woningplattegronden in de palazzi hebben ruime woonhallen die beantwoorden aan de semi-private status van de binnenplaats. De architectonische mogelijkheden van een gecombineerd trappen- en lifthuis zijn bestudeerd.

The palazzotypology offers opportunities for high-end high density development for a new residential neighbourhood. A number of plots have been sketchily explored. The residential plots in the palazzi have spacious living halls that respond to the semi-private status of the courtyard. The architectural possibilities of a combined stairwell and lift house were studied.

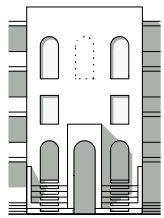
Strandeiland, Amsterdam
Ontwerp Hans van der Heijden, Jeffrey Reule (HvdHA), typologische studie 2024

Beach Island, Amsterdam
Design Hans van der Heijden, Jeffrey Reule (HvdHA), typological study 2024

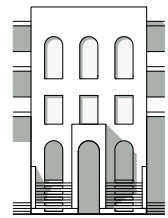

100 m

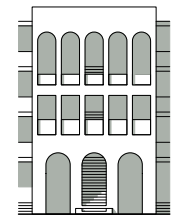
aanzicht

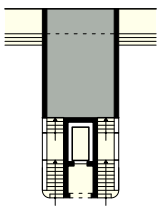
aanzicht

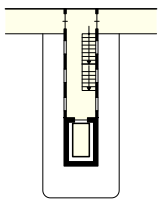
aanzicht

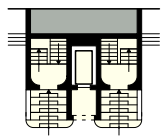
aanzicht

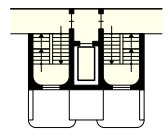
b.g.

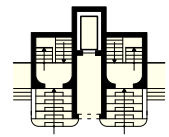
verd.

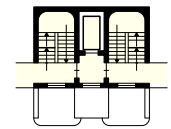
b.g.

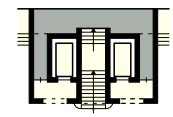
verd.

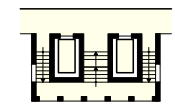
b.g.

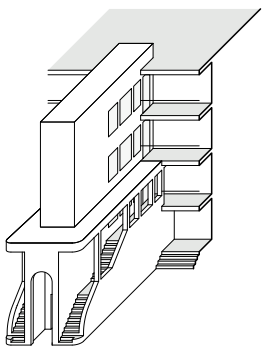
verd.

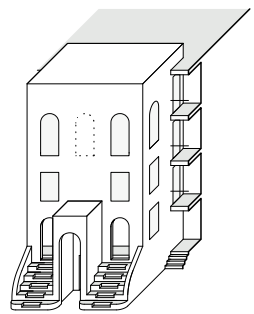
b.g.

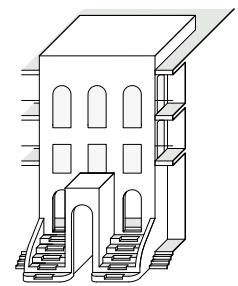
verd.

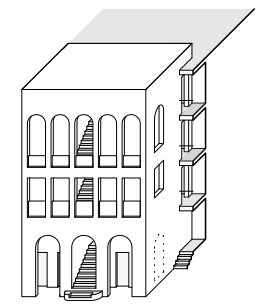
Enkele lift, enkele trap - uitbouw

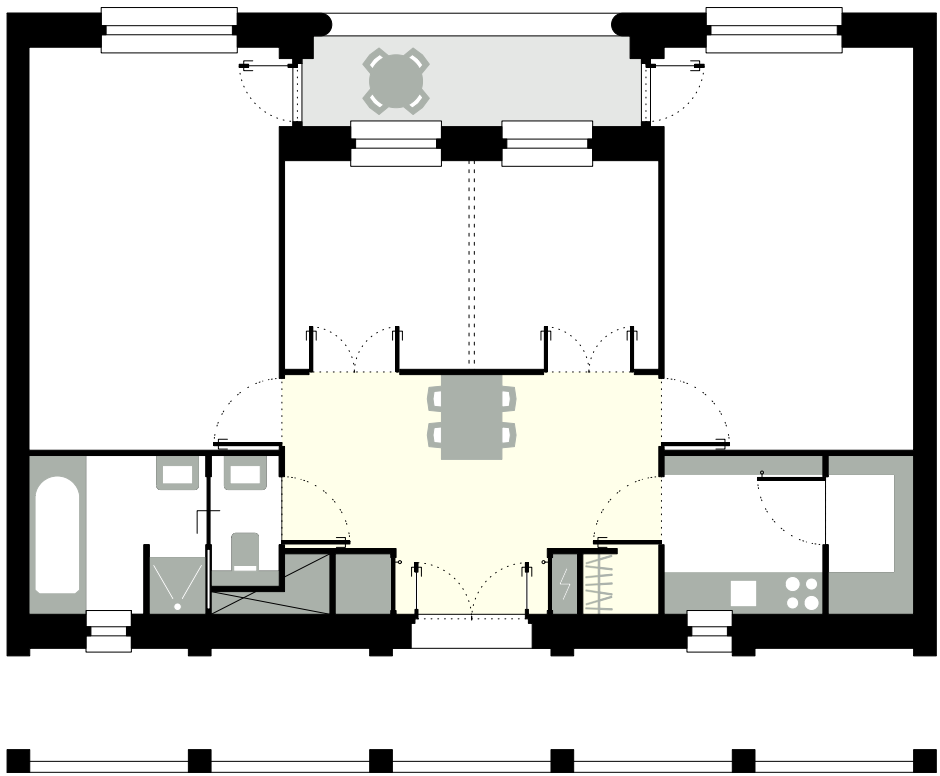
Enkele lift, dubbele trap - uitbouw

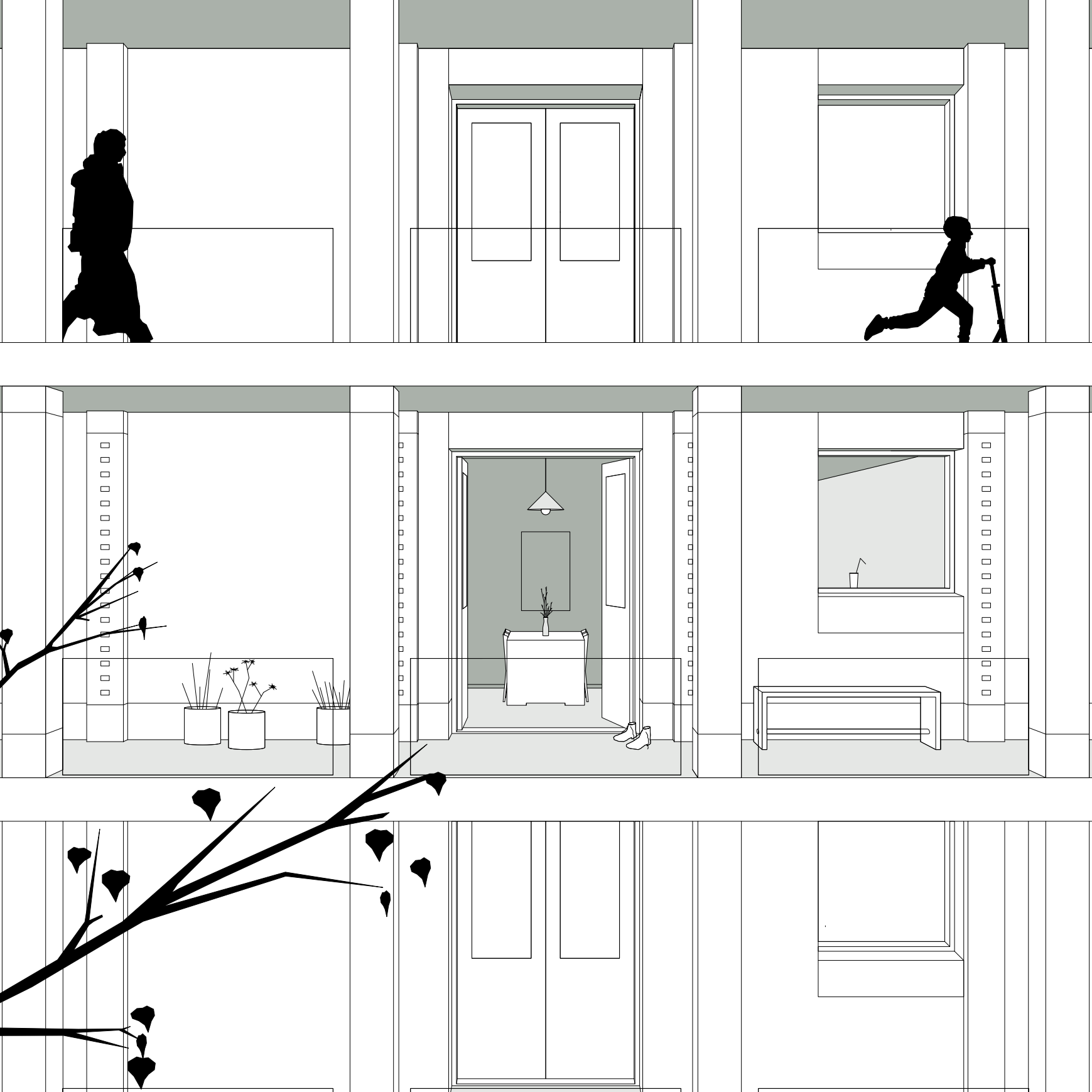
Enkele lift, enkele trap - inbouw

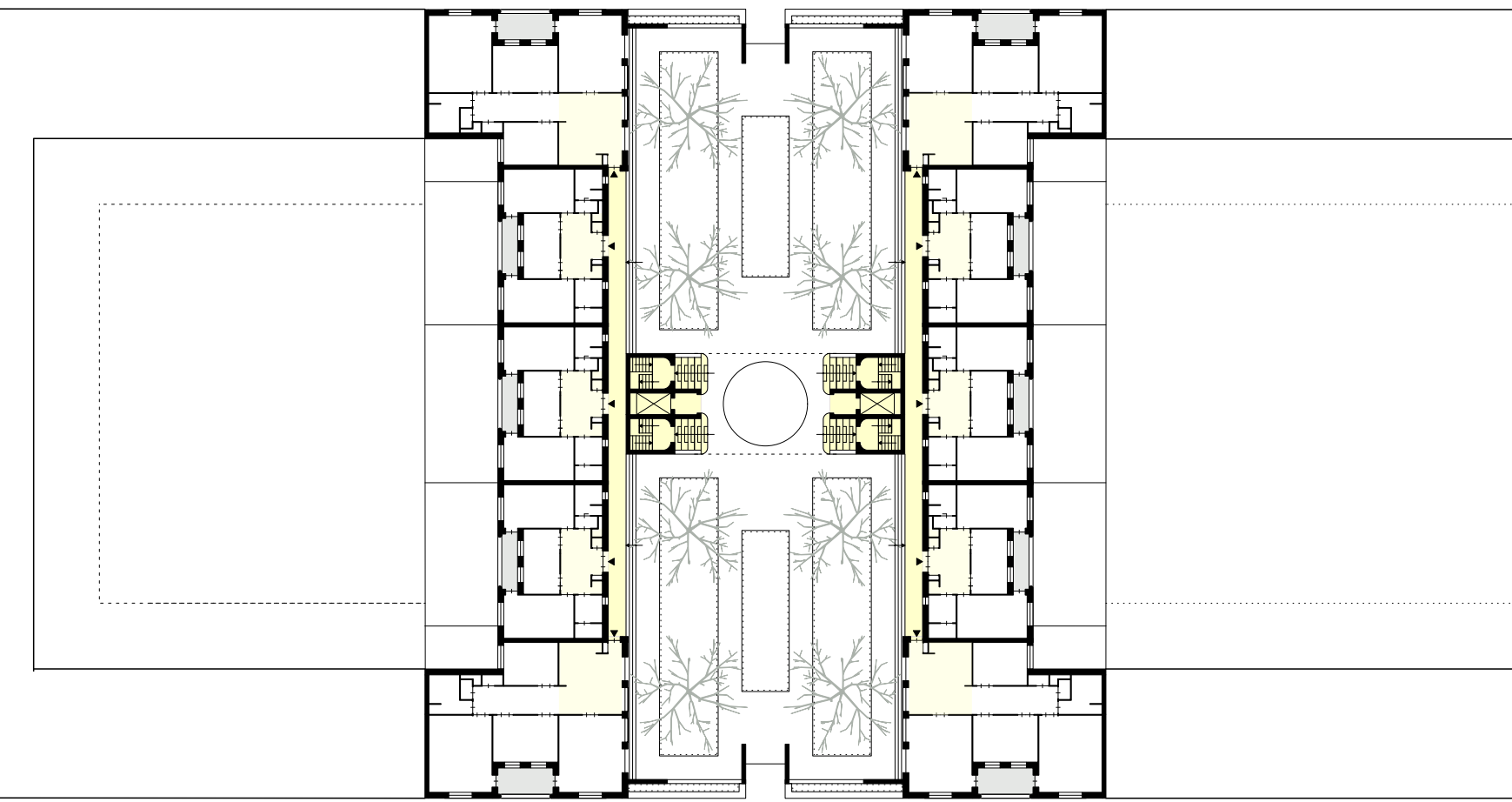
Dubbele lift, enkele trap - uitbouw

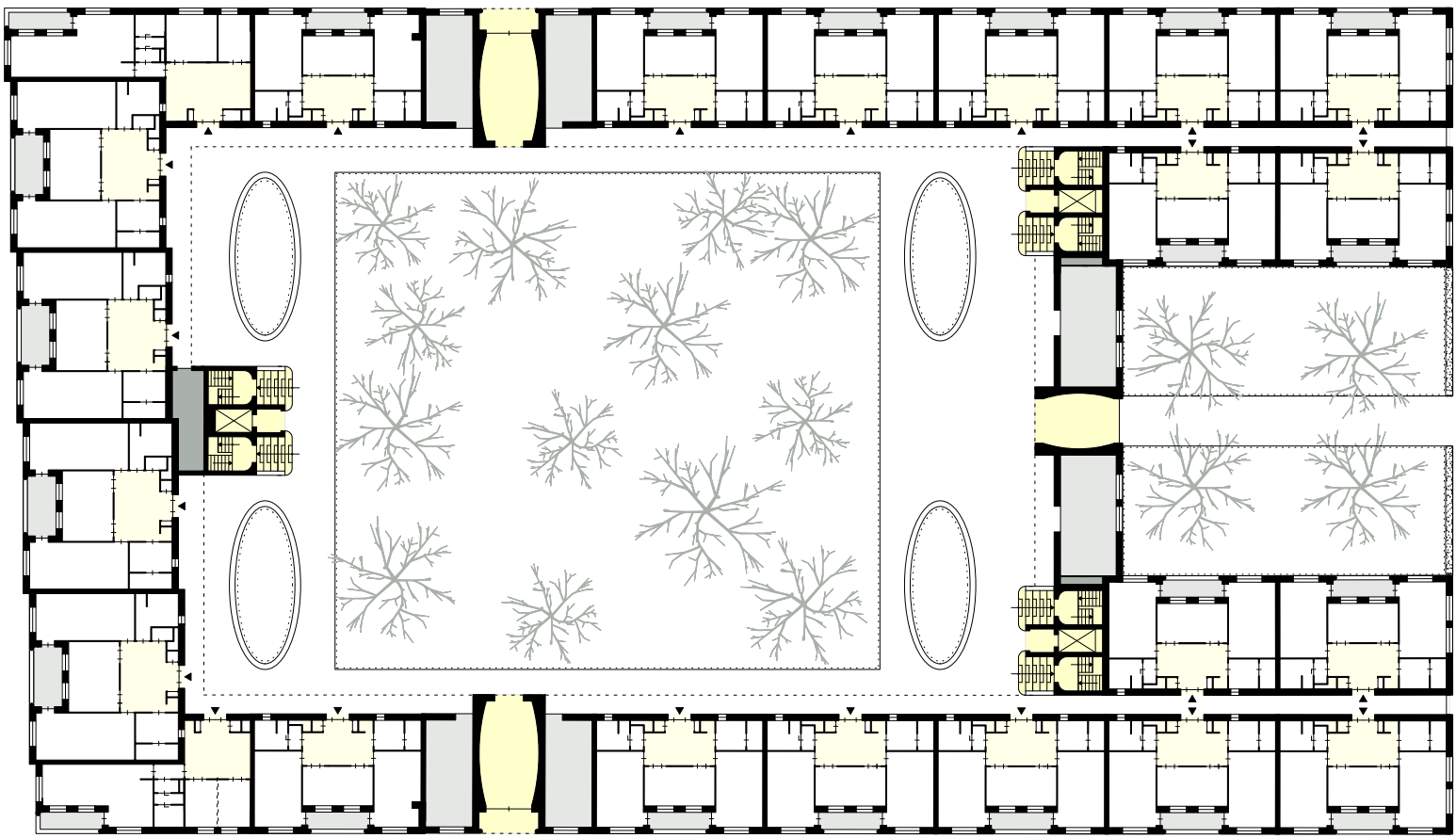
2 m

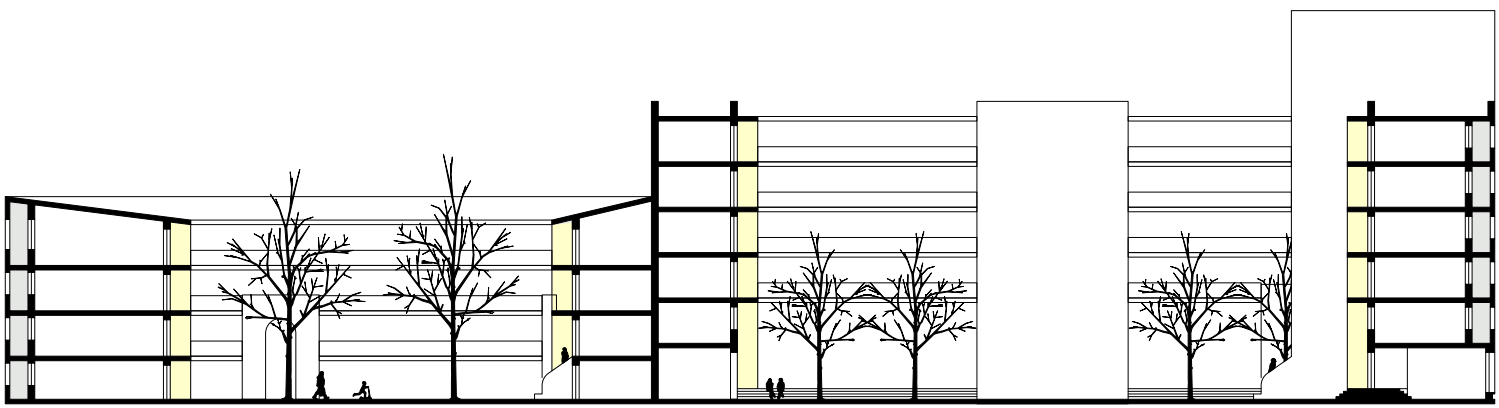

10 m

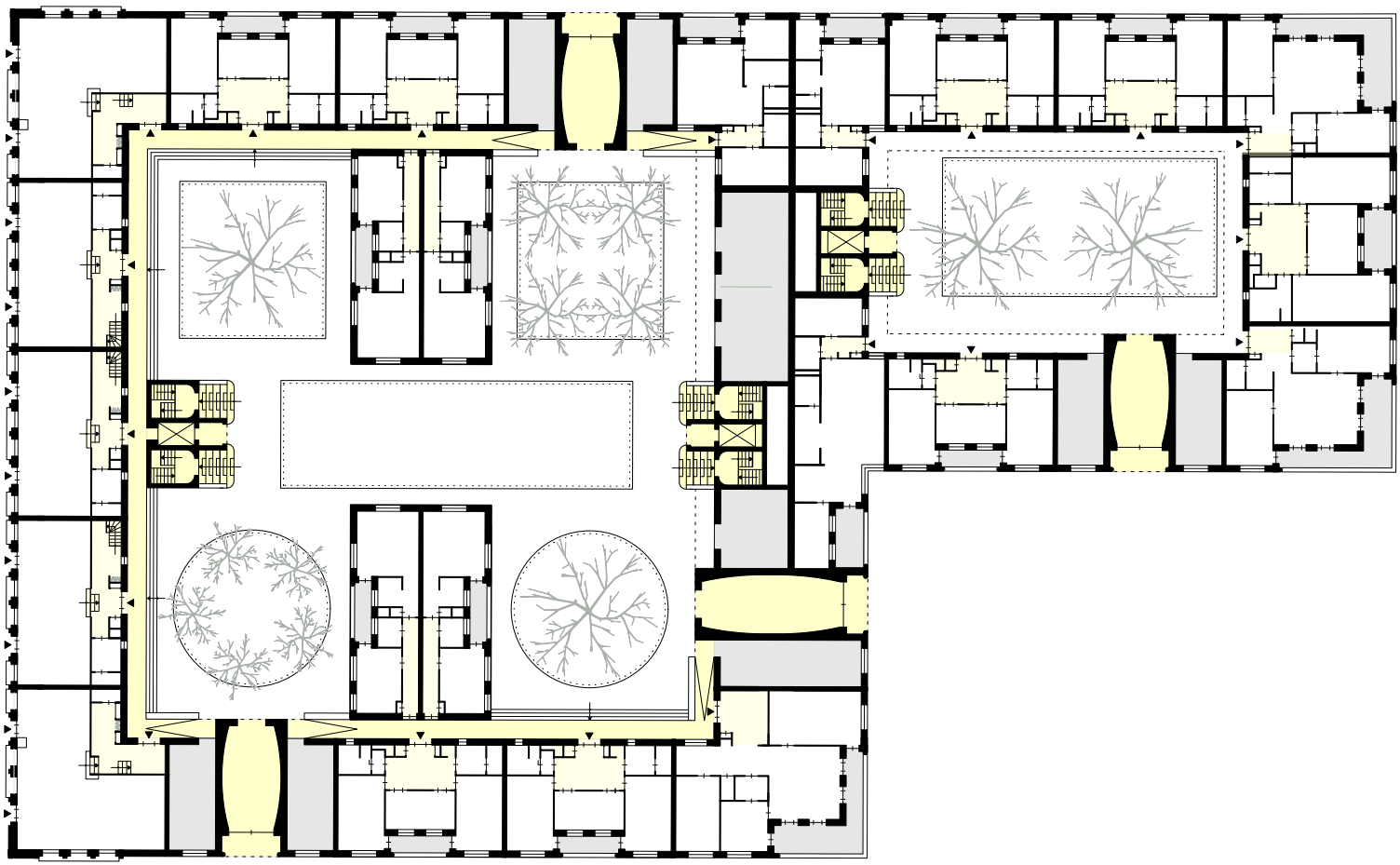

10 m

10 m

10 m

Terwijde E

Terwijde E

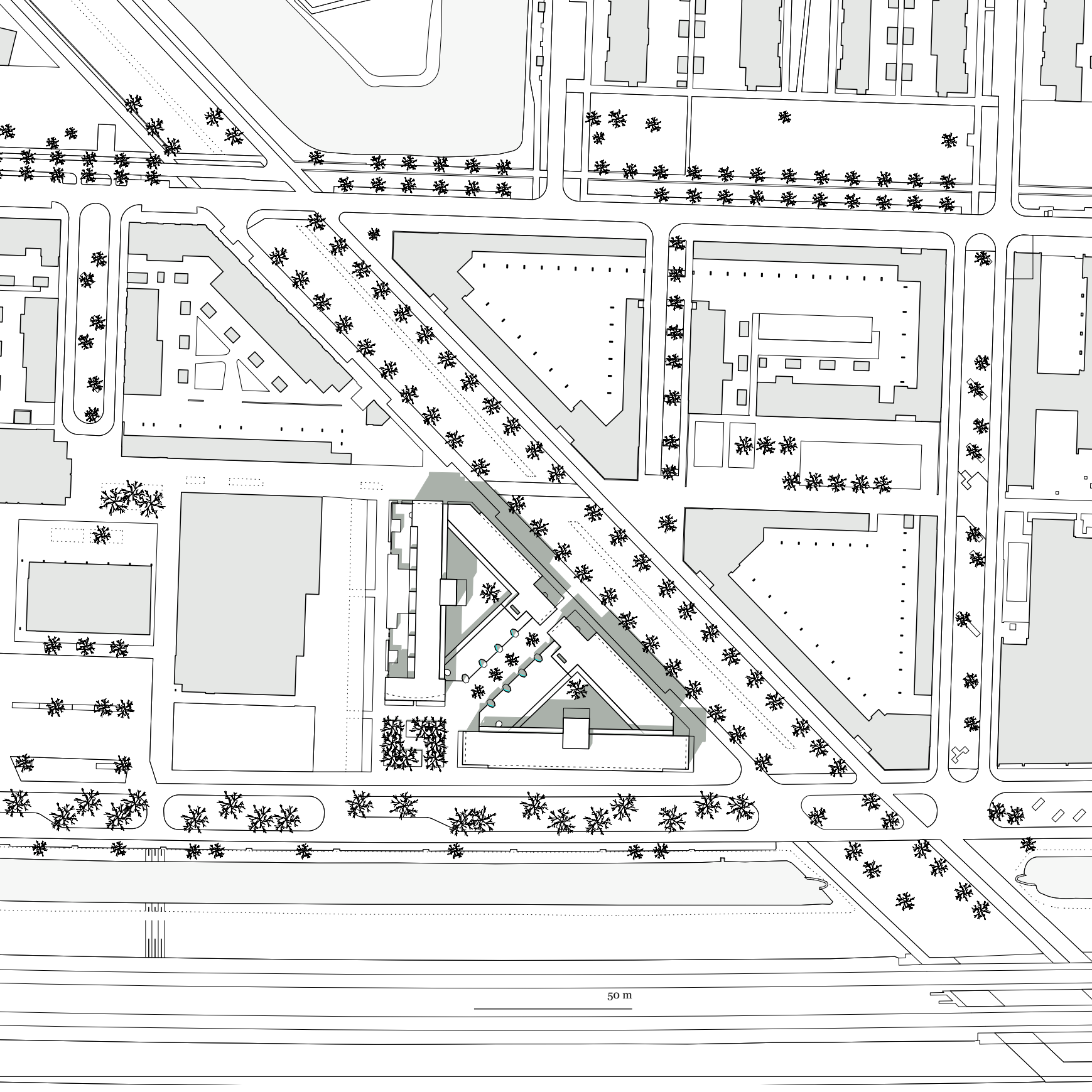
Twee palazzi liggen aan weerszijden van een voetgangersstraat. De driehoekige plattegrond van de gebouwen ordent het amorfe kavel aan de rand van een winkelcentrum. De entrees en de androns liggen tegenover elkaar aan de voetgangersstraat. De binnenplaatsen hebben prominente trappen- en lifthuizen en zijn als verblijfsruimten ingericht. Aan de binnenplaats van het zuidelijke blok ligt een gemeenschappelijke ruimte voor de bewoners.

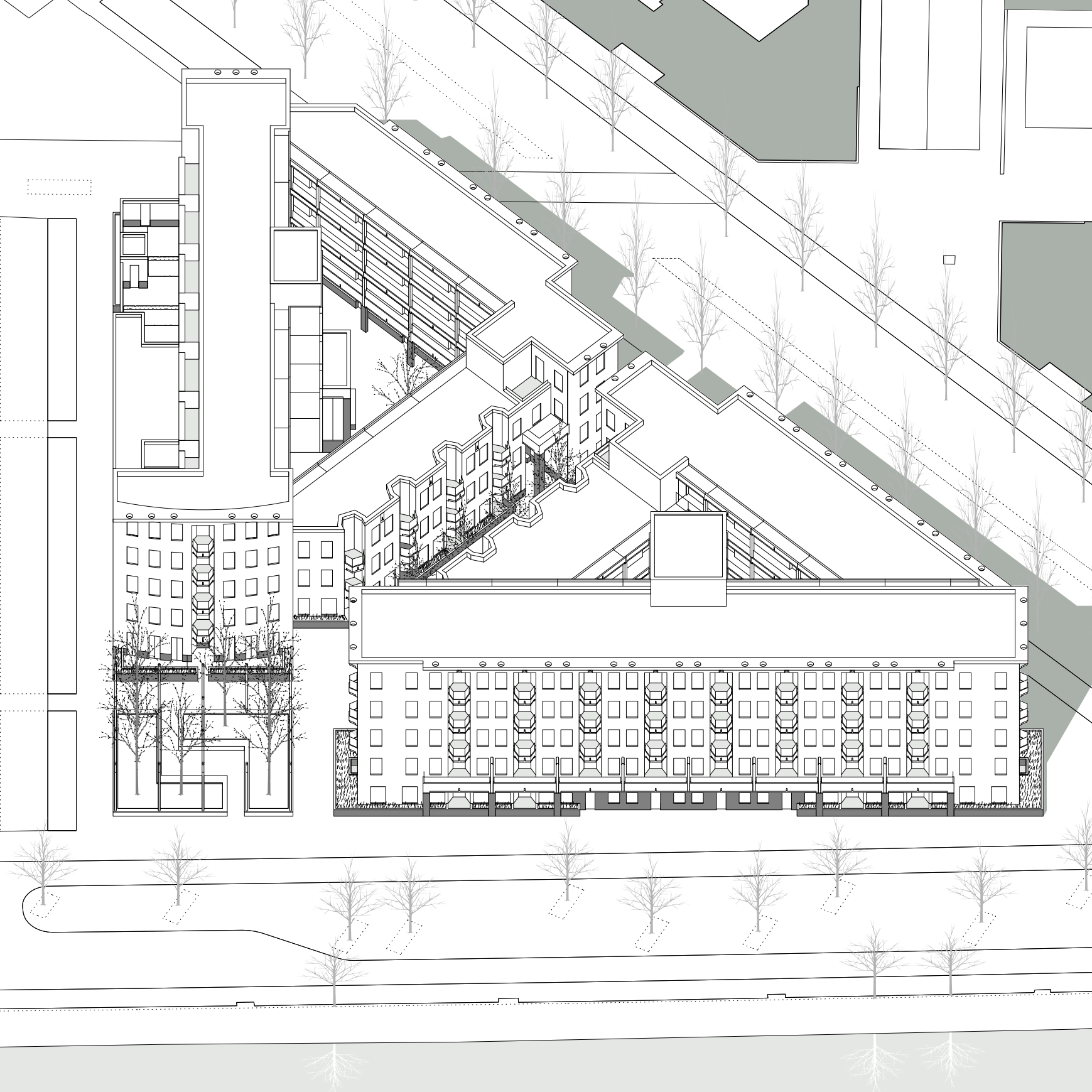
Two palazzi are set on either side of a pedestrian street. The triangular plan of the buildings orders the amorphous plot on the edge of a shopping centre. The entrances and androns sit opposite each other at the pedestrian street. The courtyards have prominent staircases and lift houses and are arranged as residential spaces. The courtyard of the southern block has a communal space for residents.

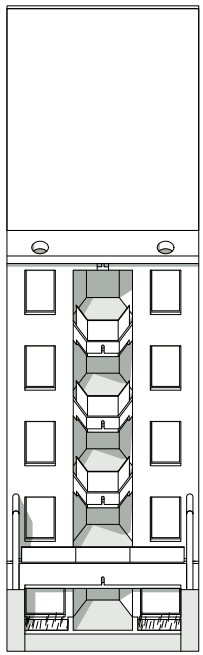
Louis Armstrongdreef, Utrecht
Ontwerp Hans van der Heijden, Jeffrey Reule, Harmen van der Wilt (HvdHA), oplevering 2026

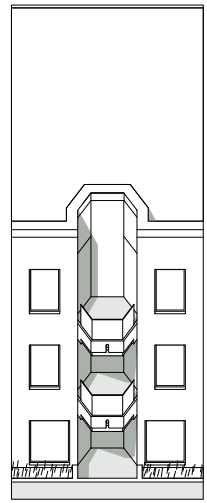
Louis Armstrongdreef, Utrecht
Design Hans van der Heijden, Jeffrey Reule, Harmen van der Wilt (HvdHA), completion 2026

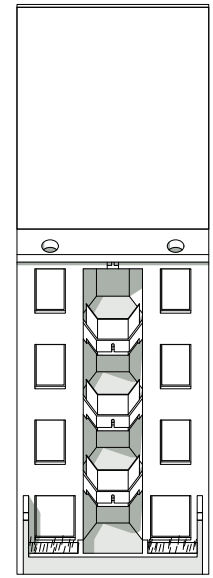

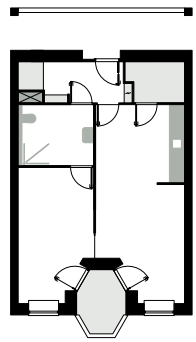

50 m

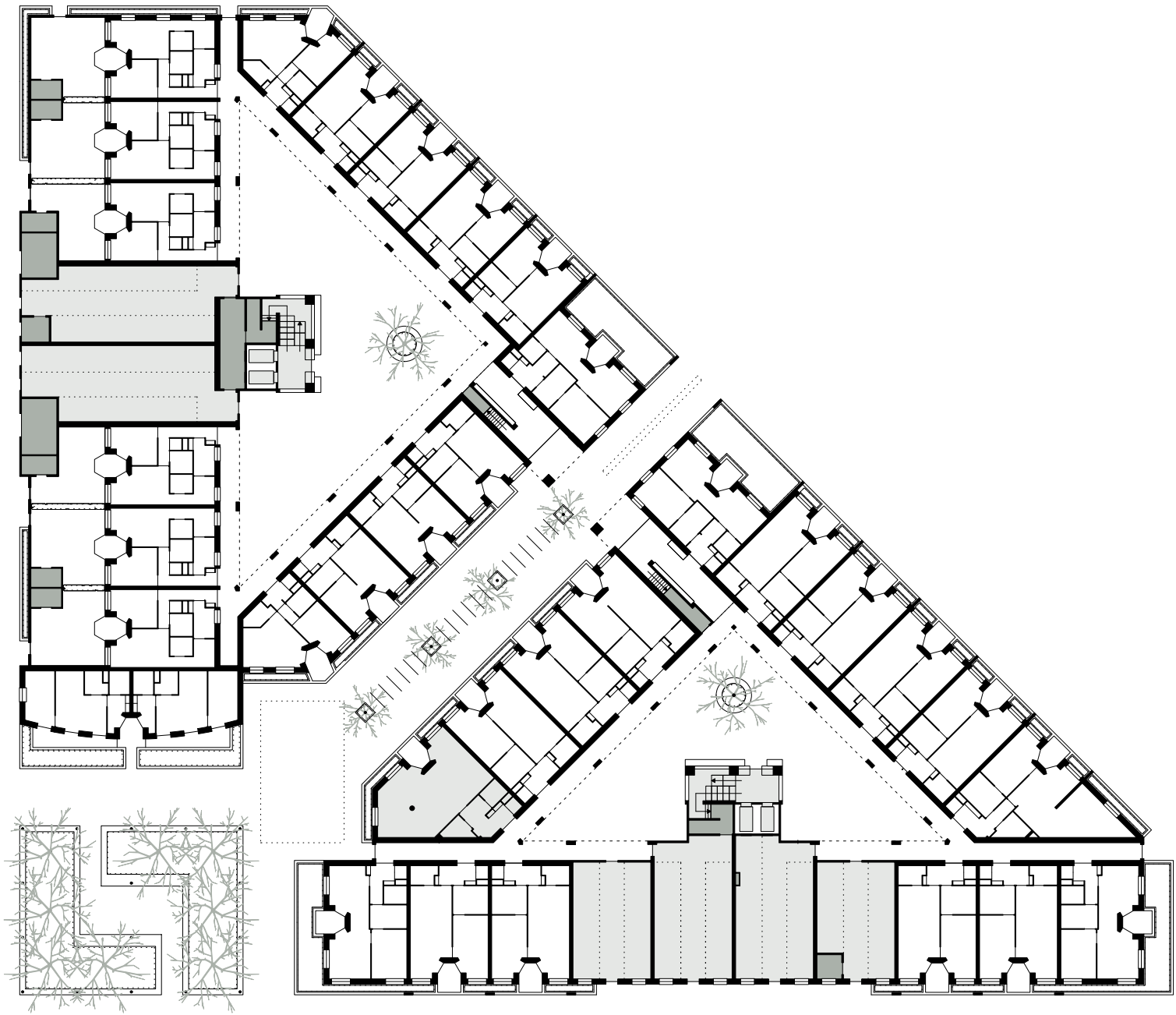

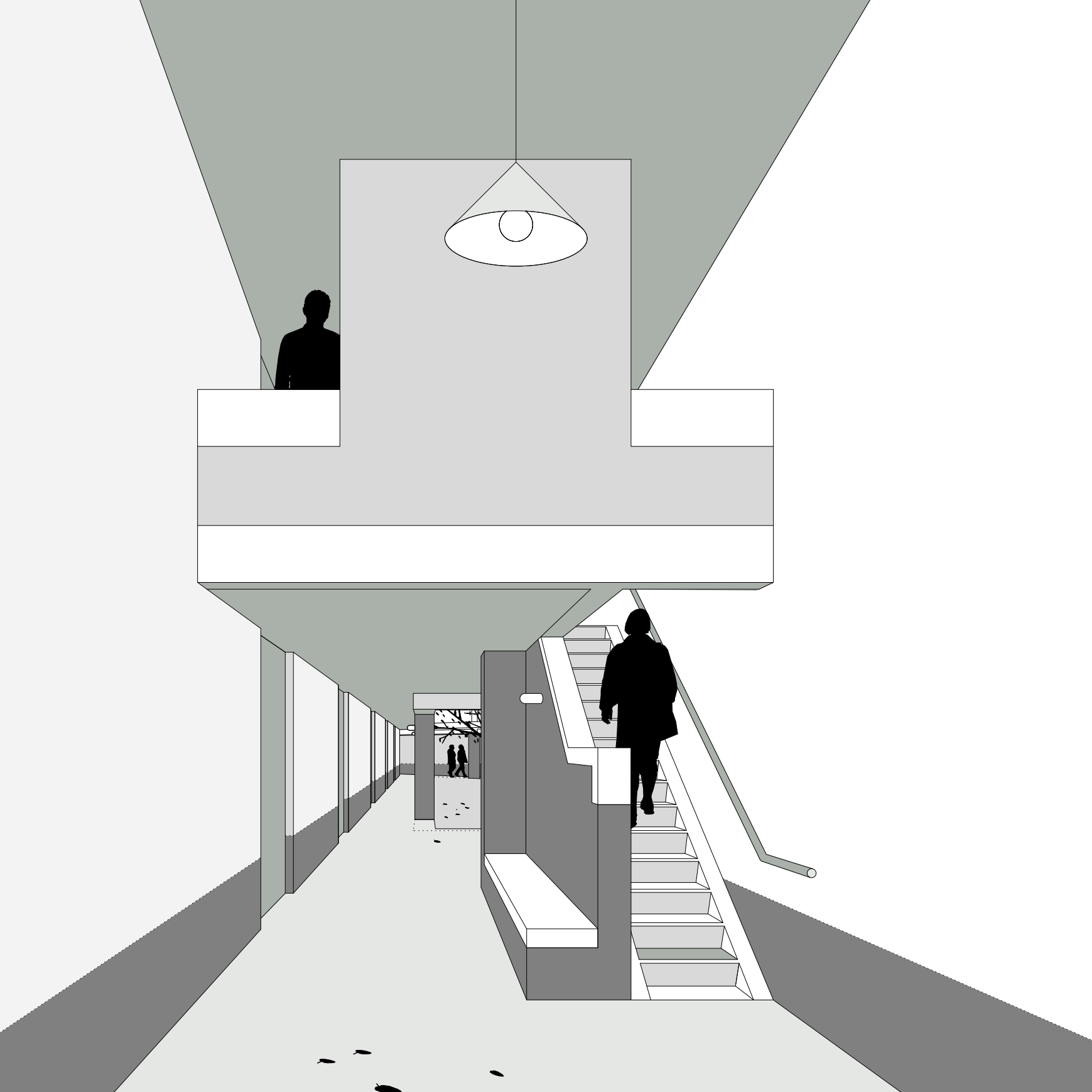

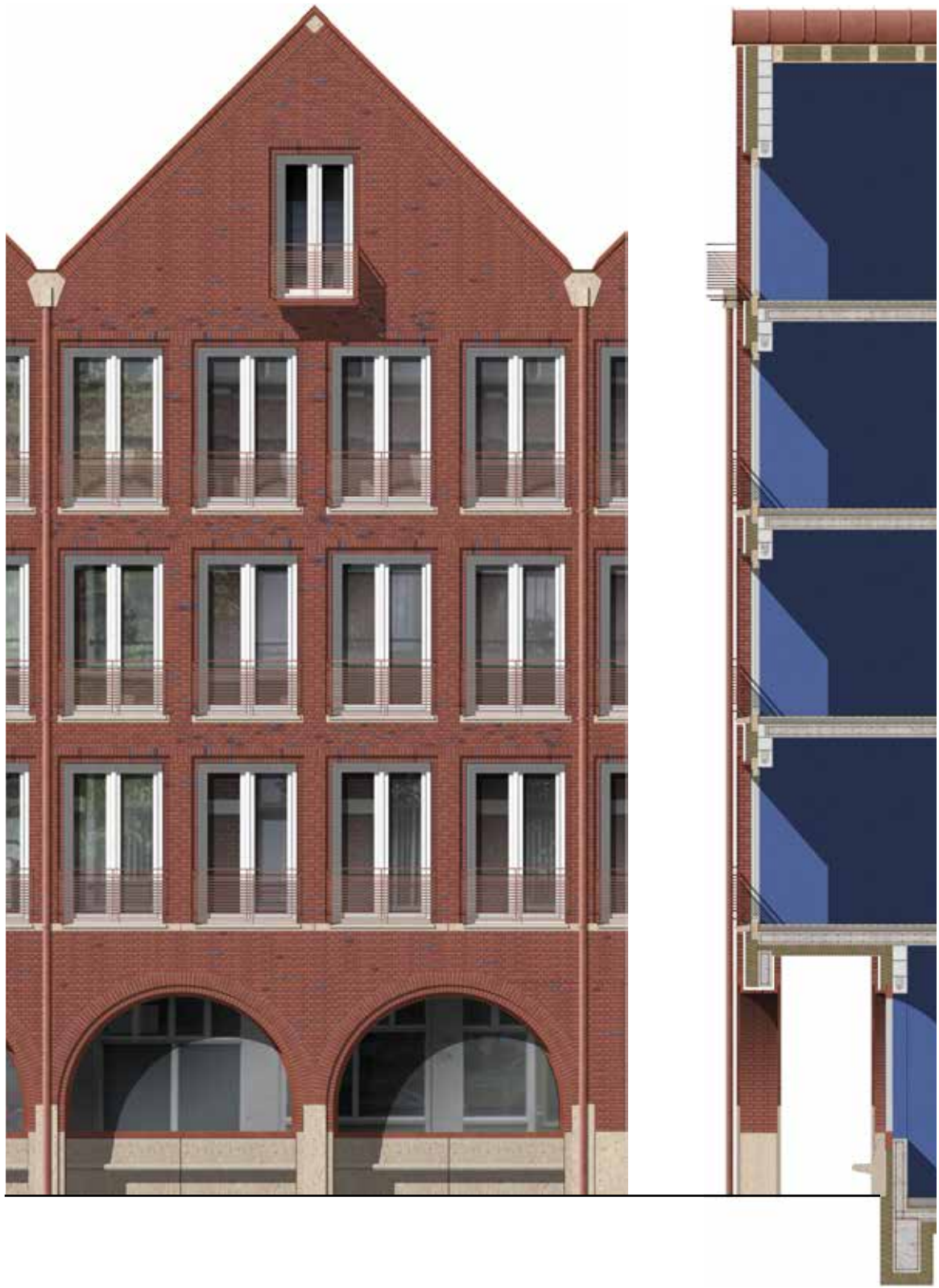

5 m

10 m

Palazzi per Rotterdam

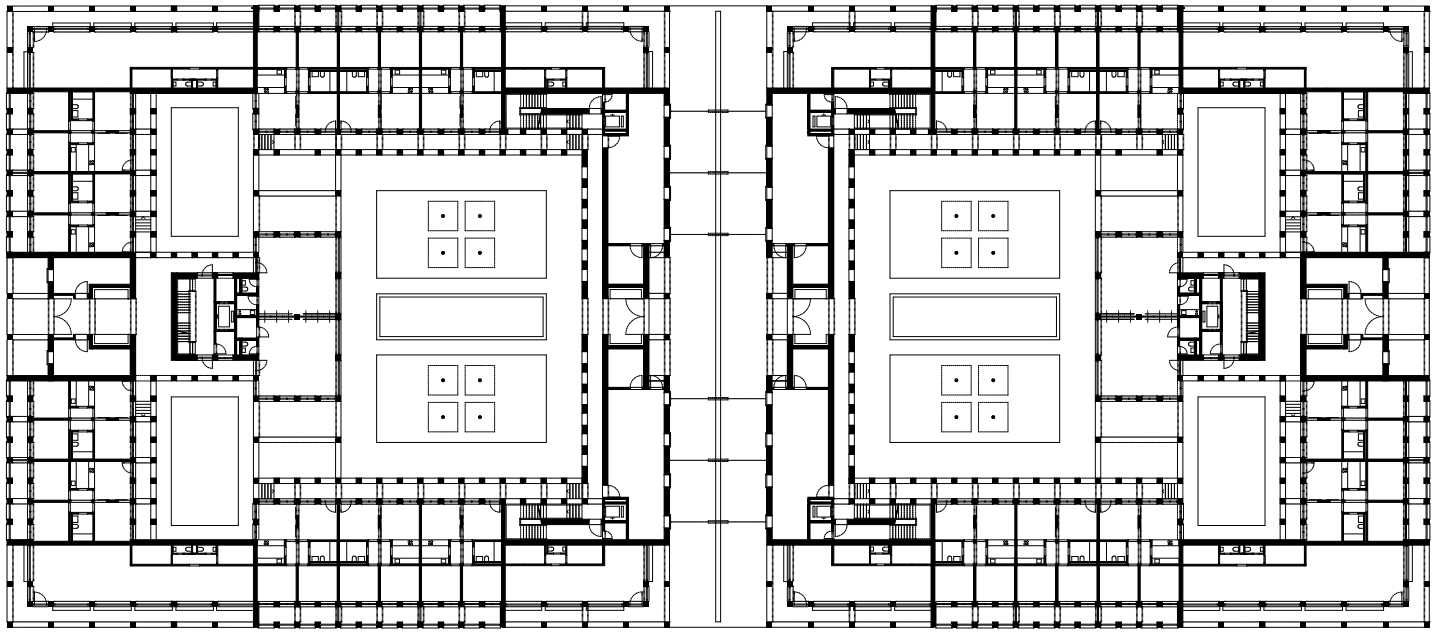
Palazzi per Rotterdam

Het ontwerp voor twee woonblokken combineert het palazzotype met het woontorentype. De entrees en de androns van de palazzi liggen aan een voetgangersstraat tussen de blokken, die van de woontorens aan de koppen van het kavel. Het ontwerp gaat uit van een strikt vierkantraster dat de plattegronden ordent.

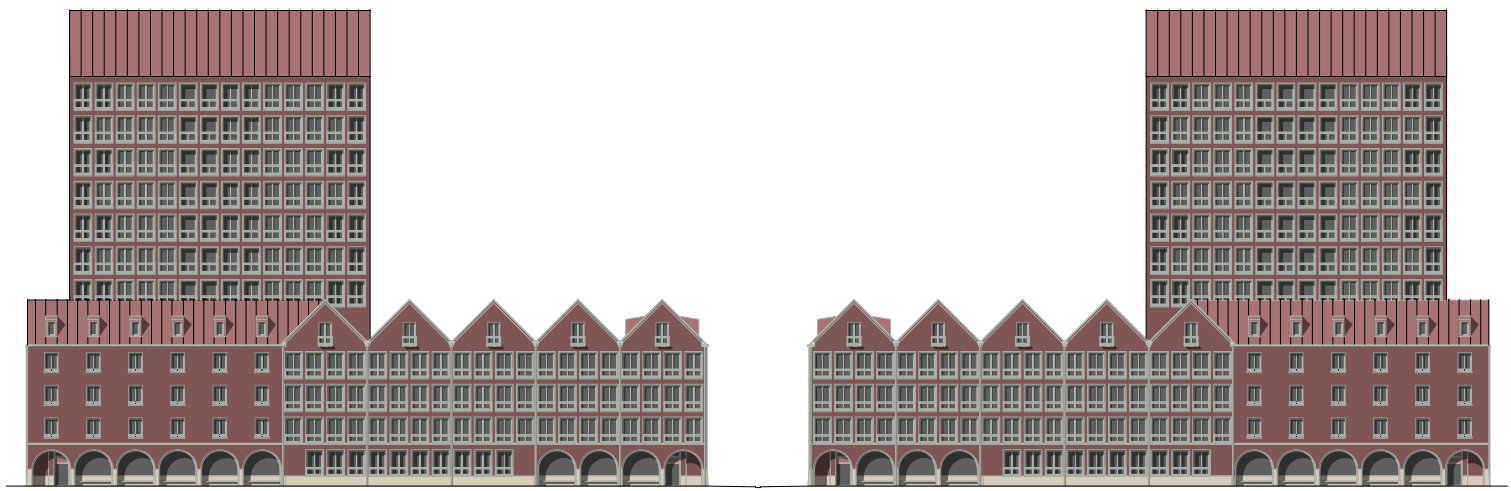
The design for two residential blocks employs a hybrid of palazzo and residential tower types. The entrances and androns of the palazzi are located on a pedestrian street between the blocks, those of the residential towers at the heads of the plot. The design assumes a strict square grid ordering the floor plans.

Oranjeboomstraat - Rozestraat, Rotterdam
Ontwerp Johannes Büge 2021, ontwerpstudio Technische Universität München 2021

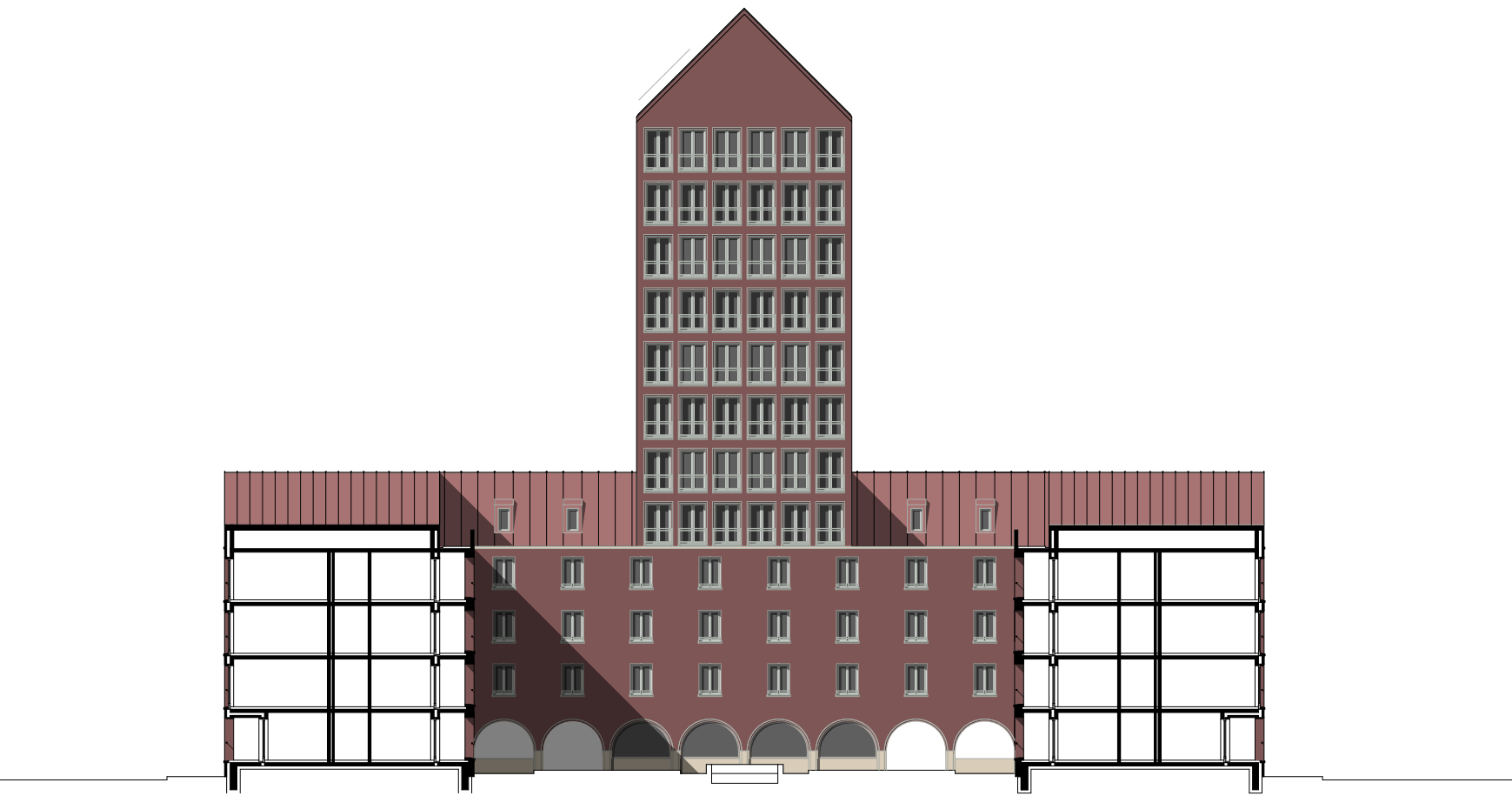
Oranjeboomstraat - Rozestraat, Rotterdam
Design Johannes Büge 2021, studio Technical University Munich 2021

10 m

10 m

10 m

Ca’ Tronchetto

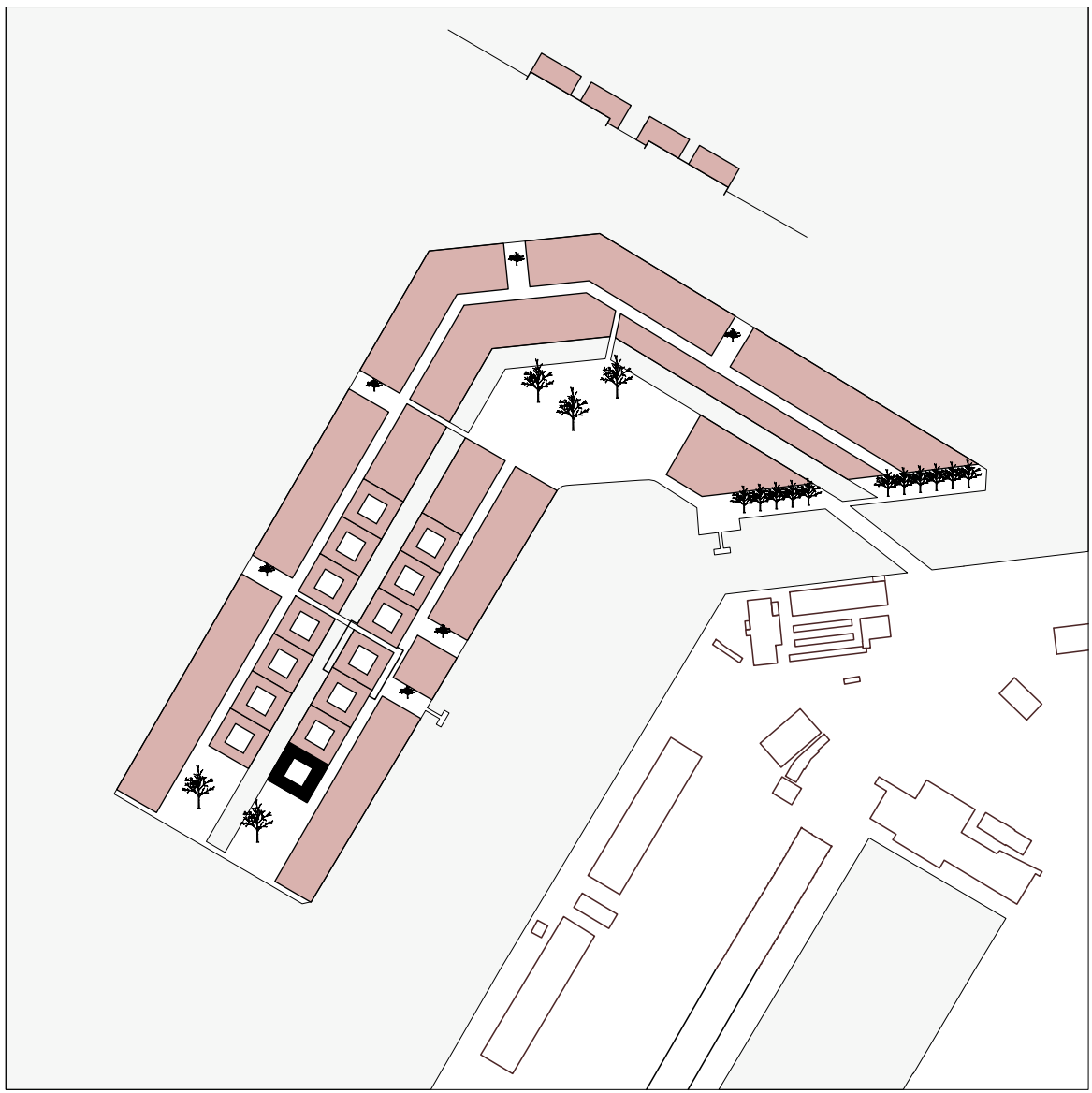
Ca’ Tronchetto

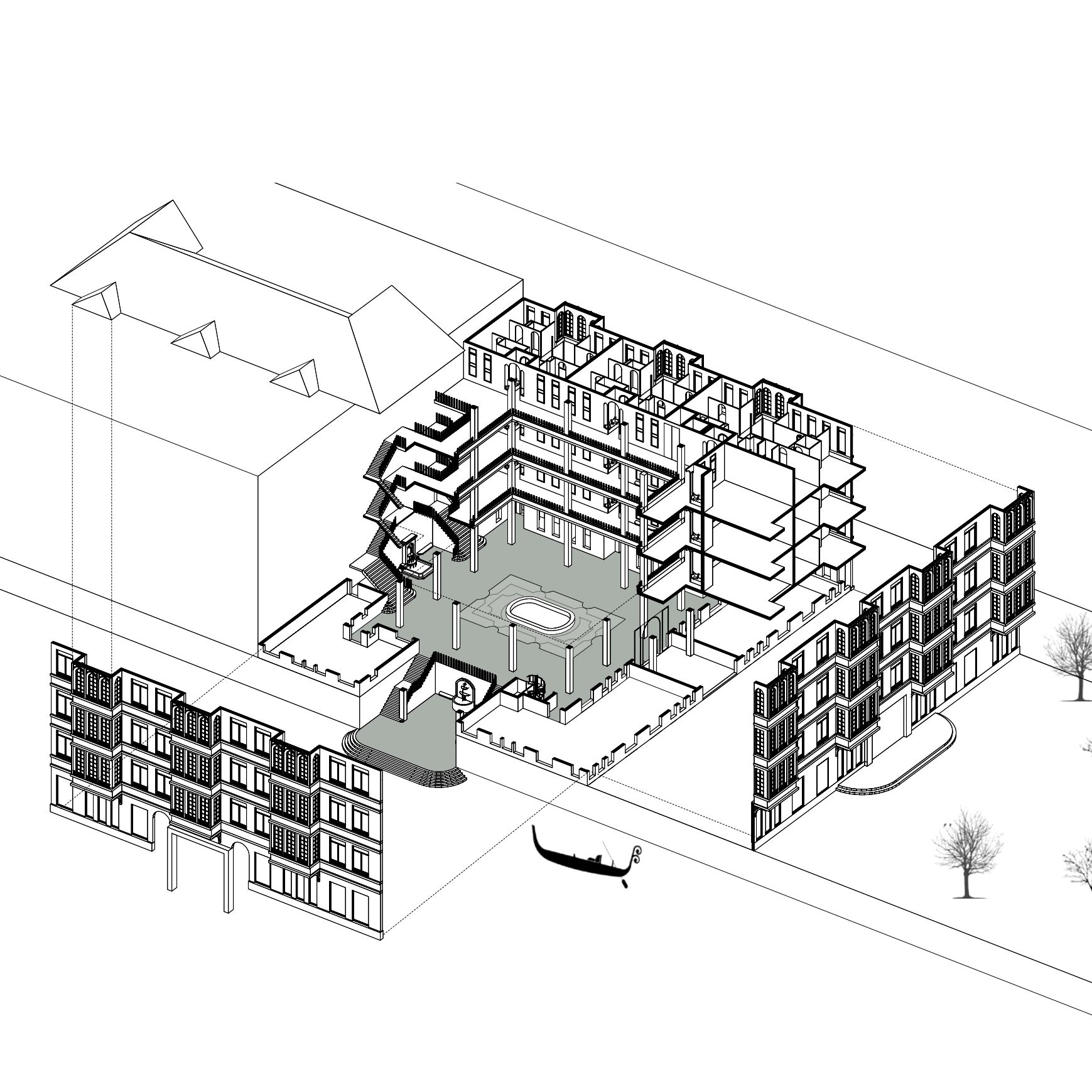
Na de bestudering van het Ca’ Rezzonico in Venetië is op basis van een schetsmatig stedebouwkundig plan een ontwerp gemaakt voor een woonpalazzo op Tronchetto in dezelfde stad. De binnenplaats heeft een open trappen- en lifthuis op de hoofdas. Op de dwarsas ligt een karakteristiek Venetiaanse fondaco die waterverkeer mogelijk maakt. De organisatie van de woningen is ontleend aan de Turkse woningtypologie en zorgt voor een informele wisselwerking tussen woning en binnenplaats.

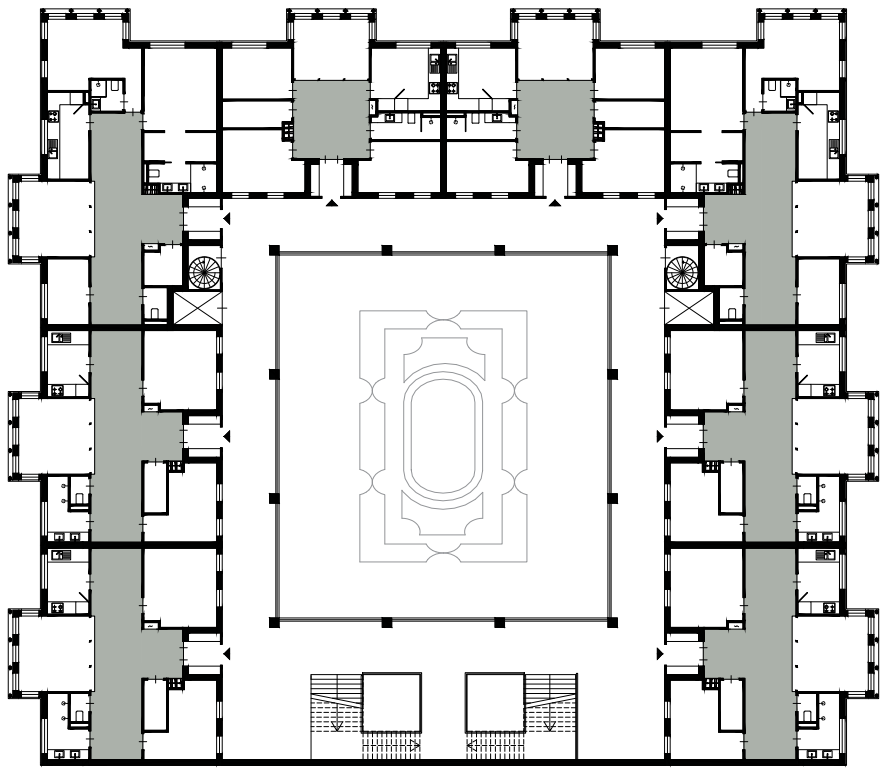
After examining the Ca’ Rezzonico in Venice, a design was made for a residential palazzo on Tronchetto in the same city, based on a sketched urban plan. The courtyard has an open staircase and lift house on the main axis. On the cross axis is a characteristic Venetian fondaco that allows water traffic. The organisation of the dwellings is borrowed from Turkish housing typology and provides an informal interaction between dwelling and courtyard.

Tronchetto, Venetië
Reconstructie Ca’ Rezzonico & ontwerp Ceylan Kılıç, ontwerpstudio Academie van Bouwkunst Rotterdam 2024

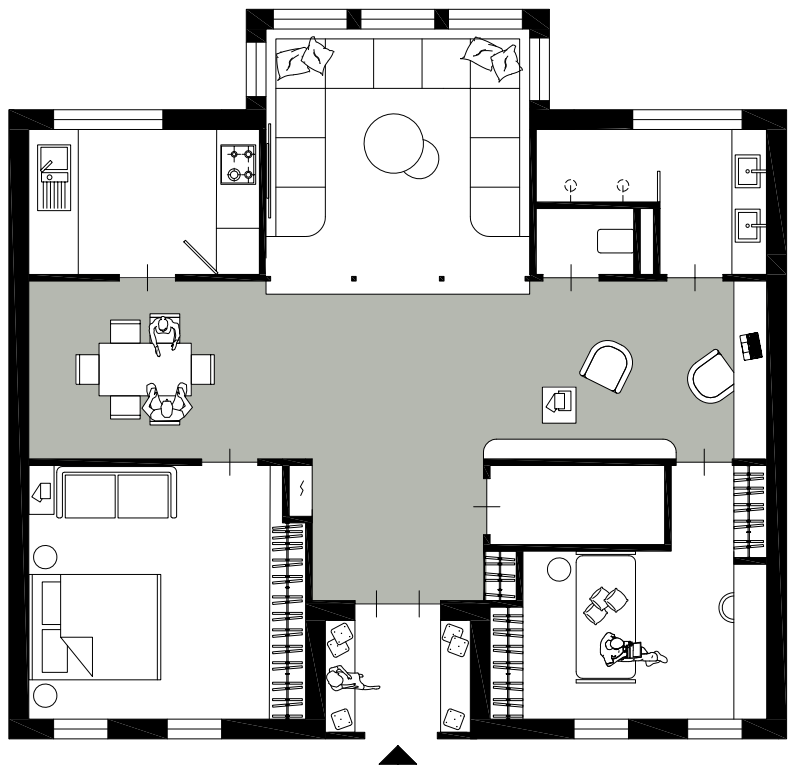
Tronchetto, Venice
Reconstruction Ca’ Rezzonico & design Ceylan Kılıç, studio Rotterdam Architecture Academy 2024

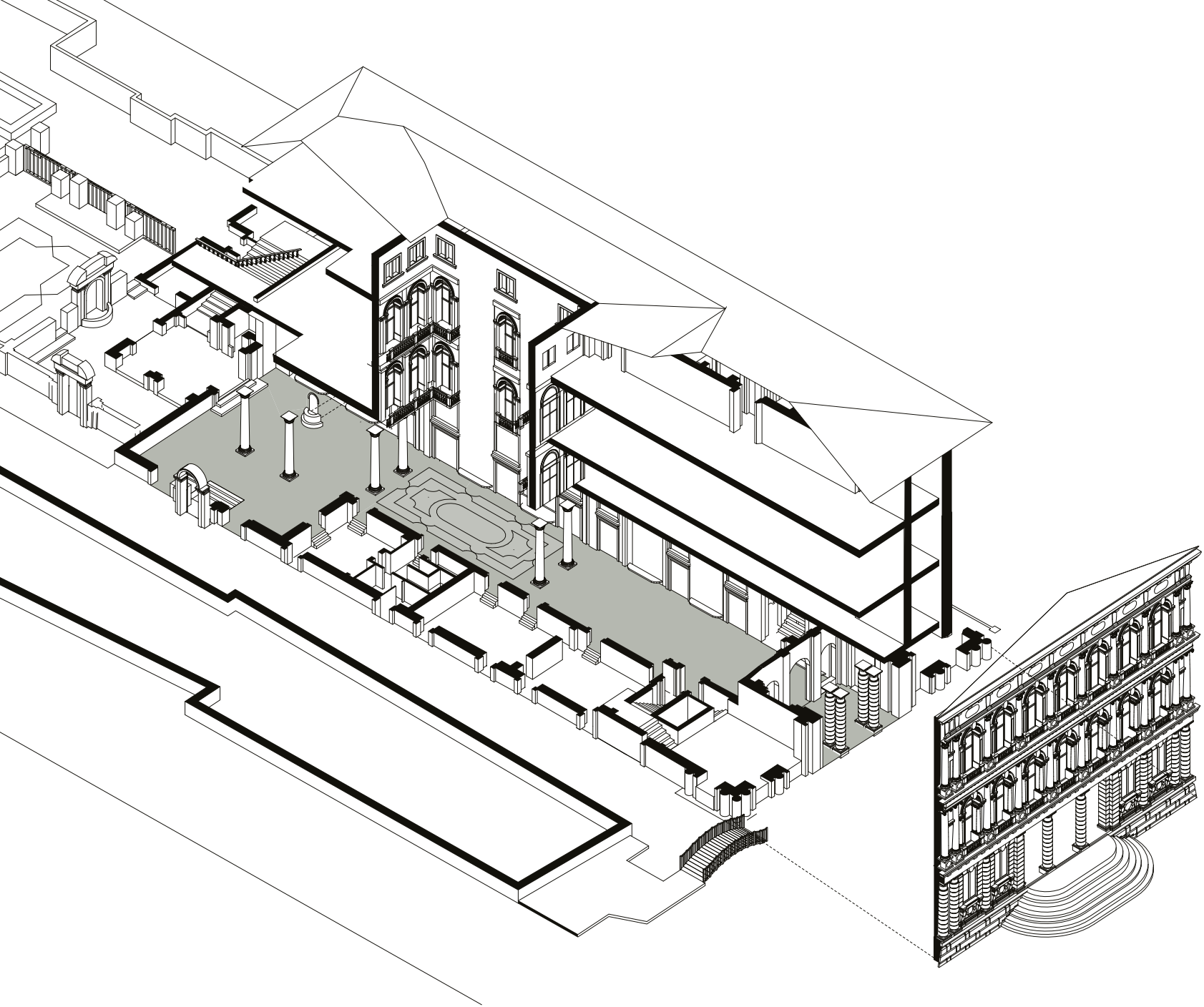

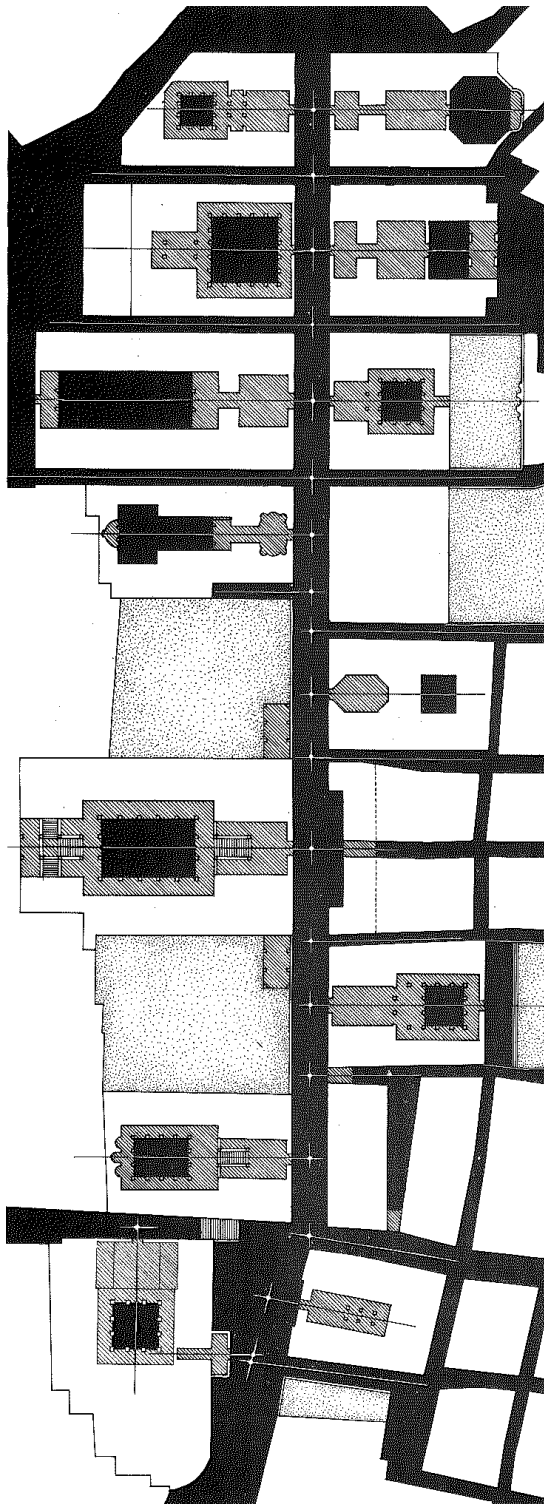
10 m

2 m

De aanwezigheid van het verleden[1]

The Presence of the Past[1]

De ontwerpoefening van het programma Architectuur en Constructie 2022-2023 in het vijfde Bachelorsemester van de architectuurfaculteit van de universiteit Antwerpen, situeerde Prof. Hans van der Heijden op een locatie binnen ons project De Groene Loper.[2] Hij vroeg mij of ik zijn studenten ter plaatste uitleg wilde geven over het masterplan. Onverwacht vroeg hij of ik tevens een groep van twintig studenten wilde begeleiden in de oefening die het tweede deel van het project vormde. Of beter gezegd: het ontwerpend onderzoek dat voortbouwt op de casus uit het eerste deel, waarin de laat zestiende en vroeg zeventiende-eeuwse renaissance-palazzi aan de voormalige Strada Nuova (tegenwoordig Via Garibaldi, Via Balbi en Via Cairoli) te Genua uitgebreid onderzocht zijn

180 (r)

Prof. Hans van der Heijden situated the design exercise of the Architecture and Construction 2022-2023 Studio in the fifth bachelor semester of the architecture faculty of the University of Antwerp, at a location within our project De Groene Loper.[2] He asked me to explain the masterplan to his students on site. Unexpectedly, he asked if I would also supervise a group of twenty students in that exercise, which formed the second part of the project. Or rather: the design research that builds on the case study from the first part, in which the late sixteenth- and early seventeenth-century Renaissance palazzi on the former Strada Nuova (now Via Garibaldi, Via Balbi and Via Cairoli) in Genoa were extensively researched by using 35 drawings by Pieter Paul Rubens from 1622.

180 (r)

183

aan de hand van 35 tekeningen van Pieter Paul Ru-
183 bens uit 1622.

In de studiobeschrijving ‘Het palazzo als model voor de woningbouw’ beschrijft Van der Heijden het palazzo als ‘een stabiel en vanzelfsprekend type dat bijdraagt aan de Italiaanse stad en duurzaam binnen de architectonische discipline verankerd is’. Je zou het een universeel basistype binnen de Europese architectuur kunnen noemen. Ook buiten Italië heeft deze gebouwopzet in latere perioden een rijke typologische ontwikkeling doorgemaakt - ook voor andere, meestal representatieve publieke bestemmingen. In de studieopgave wordt de vraag gesteld of dit beproefde gebouwtype een bijdrage kan leveren aan hedendaagse woonvormen in een actuele stedelijke context.

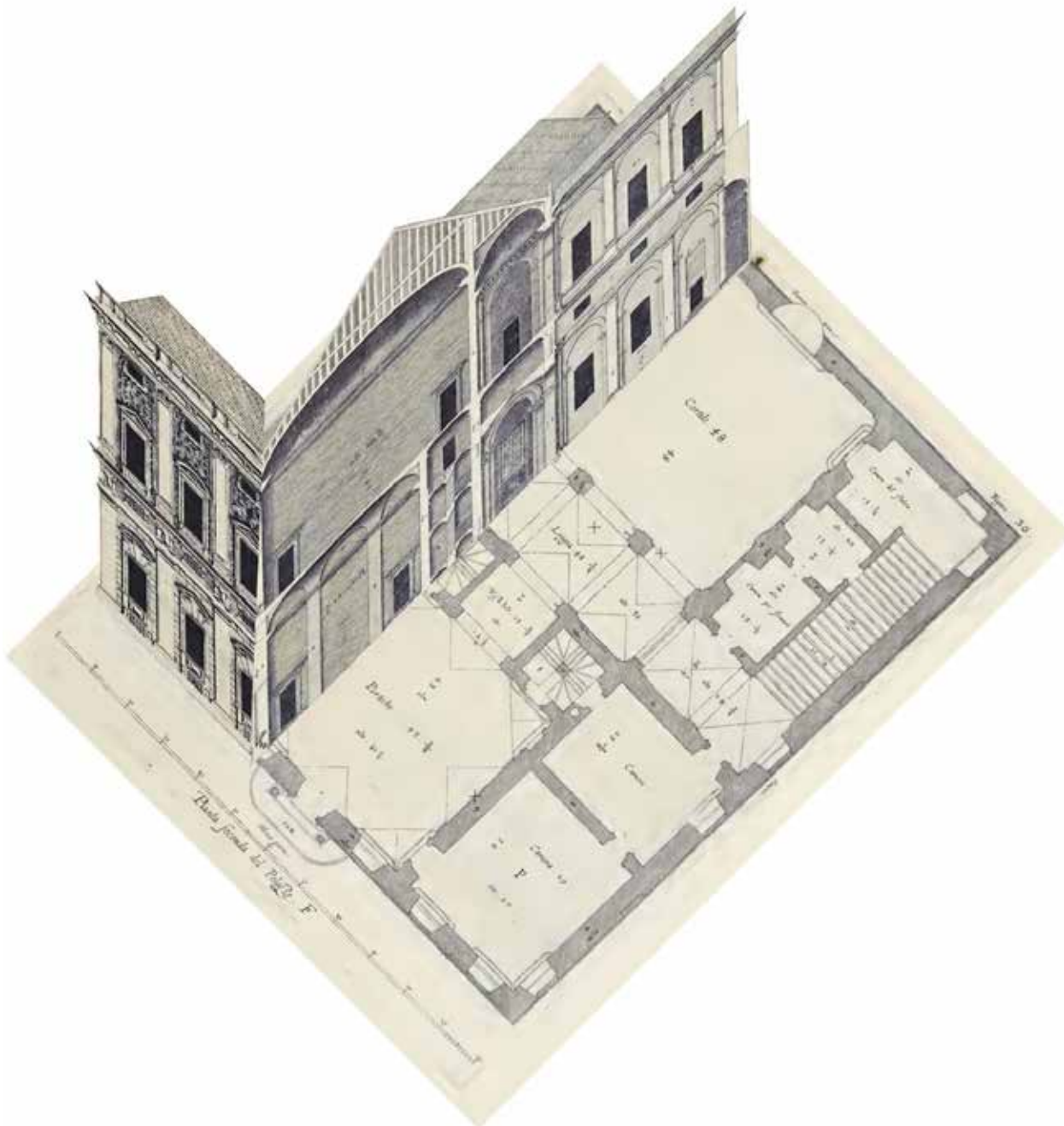
Alle aspecten die inwerken op een ontwerpproces komen op relatief onervaren studenten nog als hypercomplex over en voor hun gevoel dienen ze zich zeker niet in een logische volgorde aan. Een focus - in dit geval op het palazzotype - voor zowel het onderzoek als voor de ontwerpoefening, trekt een duidelijk kader rond de opgave. Dat is in deze studiefase beslist noodzakelijk.

De plaats van de Strada Nuova in de geschiedenis van de renaissance wordt in colleges uitgelegd, maar staat niet centraal. Het onderwerp wordt vooralsnog gefixeerd in de tijd ter wille van de concentratie op het ruimtelijke gegeven en het onderzoeken ervan in tekeningen. Deze omgang met de ruimtelijke substantie uit de geschiedenis is mijns inziens de beste manier om de belangstelling voor het verleden als inspiratiebron voor het ontwerpen in het heden aan te wakkeren. ‘Architectuur’ en ‘constructie’ zijn hier gelijkwaardige thema’s, naast andere aspecten die bij het ontwerpen van woongebouwen relevant zijn. Niet enkel het dragen en gedragen worden moet tot een oplossing gebracht worden, het karakter van het gebouw zal er eveneens door geïnspireerd worden. De te kiezen con-

In his brief The Palazzo as a Model for Housing, Van der Heijden describes the palazzo as ‘a stable and self-evident type that contributes to the Italian city and is sustainably anchored within the architectural discipline’. One might call it a universal basic type within European architecture. Also outside Italy, in later periods, this building layout went through a rich typological development also for other, mostly representative public uses. This brief asks whether this tried-and-tested building type could make a meaningful contribution to the development of contemporary housing in a contemporary urban context.

All the aspects that impact on a design process still come across as hypercomplex to relatively inexperienced students, and to their minds they certainly do not present themselves in a logical order. A focus - which in this case is the palazzo type - for both the research and the design exercise draws a clear framework around the task. That is imperative at this stage of study.

The place of the Strada Nuova in the history of the Renaissance is explained in the lectures, but is not put at the centre. For the time being, the subject is fixed in time for the sake of concentrating on spatial substance and examining the same in drawings. This handling of spatial substance from history is, in my opinion, the best way to foster interest in the past as a source of inspiration for design in the present. ‘Architecture’ and ‘construction’ are treated as equal themes in this assignment, among other aspects relevant in designing residential buildings. Not only the notions of load-bearing and beared loads must be brought to a solution, the character of the building will also be inspired by it. The construction to be chosen is an extension of the chosen housing typology and will mostly be space-shaping. There will be a touch of mechanical engineering with superimposed pipe shafts and meter boxes. The geometrical diagram, in which

structie ligt in het verlengde van de typologie en zal veelal ruimtevormend zijn. Er komt een vleug installatietechniek bij met boven elkaar liggende leidingschachten en meterkasten. Het geometrische schema, waarin de plattegrond en het gevelritme gereguleerd worden, hangt nauw samen met de constructie en dat is als zodanig een belangrijk leermoment.

Daarbij komt een ander fenomeen aan de orde: de decoraties en hoe die van dichtbij anders waargenomen worden dan van veraf. Daarvoor wordt een natuurgetrouwe weergave van de materialisering gevraagd. De strikte ontkoppeling van draagconstructie en buitenhuid, waar we in onze tijd uit energetisch oogpunt niet aan kunnen ontkomen, was voor veel studenten een eyeopener en een sleutel waarmee ze de hedendaagse mogelijkheden van de tektoniek van de gevels gingen ontdekken. Het tektoniekbegrip kreeg een noodzakelijke uitleg in de colleges. De constructie in samenhang met de ruimtelijke structuur is de les van dit studiemoment. Voor het constructieve ontwerpen van grotere overspanningen later in de studie moet je dat eerst onder de knie hebben.

Onalledaagse ruimtetyperingen komen aan de orde: atrium, loggia, androne, portone en sala, maar ook architectonische elementen als basement, pilaster, kapiteel en kroonlijst - alles in een alomvattende proportionele samenhang van deel en geheel. En dan is er nog de alom aanwezige symmetrie die niet altijd twee gespiegelde helften hoeft te betekenen, maar - in navolging van Vitruvius - eerder als een evenwicht tussen de verschillende elementen opgevat moet worden. Ook tegenspraken worden ontdekt, zoals constructief ogende elementen die slechts decorum blijken te zijn en marmer dat een geschilderde nabootsing is, die destijds mooier gevonden werd dan het echte materiaal.

Het spel met deze oude speelgoedkist is voor de hedendaagse student niet altijd evident. Alles

the floor plan and façade rhythm are regulated, is closely related to the construction and as such is an important didactic moment.

This involves another phenomenon: the decorations and how those are perceived differently up close than from afar. This requires the naturally drawn of the materialisation. The strict disconnection of load-bearing structure and outer skin, which we cannot avoid in our time from an energy point of view, was an eye-opener for many students and a key with which they started to further explore the contemporary possibilities of facade tectonics. The concept of tectonics received a necessary explanation in the lectures. Construction in conjunction with spatial structure is the lesson of this moment of study. For structural design of larger spans later in the study course, one needs to master that first.

Unusual space typologies come into play: atrium, loggia, androne, portone and sala, as well as architectural elements such as base, pilaster, capital and cornice - all in an all-encompassing proportional coherence of part and whole. And then there is the ubiquitous symmetry that need not always mean two mirrored halves, but - following Vitruvius - should rather be understood as a balance between the different elements. Contradictions are also discovered, such as constructive-looking elements that turn out to be mere decorum and marble that is a painted imitation, which at the time was considered more beautiful than the real material.

Playing with this old toy chest is not always obvious to the contemporary student. Everything has to be interpreted before it can be translated into a contemporary context, residential programme and the production of buildings.

Further to systematic analysis and research, students need techniques to record them. For architects, this is still the drawing. Students work simultaneously on a large façade fragment on a

moet eerst geïnterpreteerd worden alvorens het vertaald kan worden naar de hedendaagse context, woonprogramma en bouwproductie.

Naast de systematische analyse en onderzoek hebben de studenten technieken nodig om deze te noteren. Voor architecten is dat nog altijd de tekening. Studenten werken tegelijkertijd aan een groot gevelfragment op schaal 1 : 20 met aanzicht en geveldoorsnedes (de tektoniek en de materialiteit) en een opengewerkte isometrie (de ruimtelijke samenhang). Het blijkt een stimulerende werkmethode te zijn. De ervaring uit de casus van het eerste deel kon in het eigen ontwerp in het tweede deel van de opgave opnieuw ingezet worden.

Studenten vroegen mij tijdens de begeleidingen naar de vrijheden die ze zich *mochten*, in plaats van *konden*, permitteren. Zij dachten dat de opdracht volgens een protocol moest verlopen. Niets was minder waar. De begeleiding stuurde juist op de persoonlijke omgang met de opdracht. Er waren studenten die begonnen met het idee dat het palazzo bij voorbaat gedeconstrueerd moest worden. Anderen vreesden een beperking van de ontwerpvrijheid. Sommigen dachten dat het oude palazzo een letterlijk recept voor de nieuwe kon zijn. Steevast werden ze gestimuleerd om te blijven werken vanuit de gestelde opgave en dat we over onze overtuigingen en vooral onze eigenwijsheden heen moeten stappen om te ervaren hoe we met referenties vanuit de bestaande architectuur ons eigen denken en tekenen kunnen stimuleren. Het refereren aan de Genovese palazzi levert geen absolute waarheden op en laat de neutrale beschrijvingen uit de handboeken al snel achter zich. Immers, bij de reconstructie van de historische panden moest door de studenten vaak gegist worden naar hoe de oorspronkelijk ruimte is geweest en was het de vraag in hoeverre de tekeningen van Rubens een idealisering van de werkelijkheid waren. De referentie vormt de

scale of 1:20 with façades and sections (the tectonics and materiality) and an exploded isometric projection (the spatial coherence). It proves to be a stimulating working method. The experience from the case study of the first part could be reused in the own design in the second part of the task.

Students asked me during supervisions about the freedoms they were *permitted*, rather than *allowed*, to take. They thought the assignment had to follow a protocol. Nothing was less true. On the contrary, the tutoring steered towards the personal handling of the assignment. There were students who began with the idea that the palazzo had to be deconstructed in advance. Others feared a restriction of design freedom. Some thought the old palazzo could be a literal recipe for the new one. Steadfastly, they were encouraged to keep working from the set task and that we need to get over our beliefs and especially our idiosyncrasies to experience how references from existing architecture can stimulate our own thinking and drawing. Referring to the Genovese palazzi does not provide absolute truths and quickly leaves behind the neutral descriptions from textbooks. After all, when reconstructing historical buildings, students often had to guess at what the original space was like and the question was to what extent Rubens' drawings were an idealisation of reality. The reference provides the working material to first make a reconstruction and then selectively consider it as inspiration for contemporary design. Returning to the aforementioned geometric diagram, in which the floor plan and façade rhythm are directed, it was observed in the discussions during the adjudication that the irregularities in the scheme, often arising from outside influences and constraints, produce frictions that give rise to specific architectural solutions. Personally interpreted themes scored higher than literal imitations. Unlike the Pinterest picture that is almost always

werkstof om eerst een reconstructie te maken en die vervolgens selectief te beschouwen als inspiratie voor het hedendaagse ontwerp.

Terugkomend op het eerdergenoemde geometrische schema, waarin de plattegrond en het gevelritme gereguleerd worden, werd in de discussies tijdens de jurering waargenomen dat de onregelmatigheden in het schema, vaak voortkomende uit invloeden en beperkingen van buitenaf, wrijvingen opleveren die aanleidingen geven tot specifieke architectonische oplossingen. De persoonlijk geïnterpreteerde thema's scoorden hoger dan de letterlijke imitaties.

Anders dan de Pinterestfoto die bijna altijd letterlijk nagemaakt wordt, moeten we andere, hogere eisen stellen aan het refereren. Vaak vraag ik aan studenten: 'Wie is jouw favoriete architect?' of: 'Is het misschien een stroming of een bepaald gebouw?' Zelden krijg ik een resoluut antwoord. Is het hebben van voorbeelden uit de tijd geraakt? Referenties lijken te wijzen naar informatie of naar beelden. Natuurlijk kunnen zij tijdelijk als kapstok dienen totdat een vermoeden of bewering voldoende onderbouwd is. De referentie maakt niet alleen een vergelijking, het is tegelijkertijd een maatstaf. Het geeft een richting aan en zet een toon. Het gaat niet om het tonen van *een toepasselijk referentiebeeld* voor een toevallig ontwerpprobleem, maar om het opbouwen van *een persoonlijk referentiekader*.

In de legitimatie van het ontwerp kunnen de sociale cohesie en de ecologische footprint, waar de studenten van vandaag graag op sturen, geïncorporeerd worden. De architectonische criteria worden echter niet gereduceerd tot figuranten in het ontwerpspel.

De palazzo-opgave is dus een oefening in het verder bouwen op de schouders van onze voorgangers. Dat kan zover gaan dat de volgende stap de transcriptie van de referentie is. Het transcriberen is een omzetting van het gegeven in iets

copied literally, we need different, higher standards of referencing. I often ask students, 'Who is your favourite architect?' or, 'Is it perhaps a movement or a particular building?' Rarely do I get a resolute answer. Has having examples gone out of date? References seem to point at information or images. Of course, they can serve temporarily as a capstone until a conjecture or assertion is sufficiently substantiated. The reference not only makes a comparison, it is at the same time a yardstick. It provides a direction and sets a tone. It is not about showing an appropriate reference image for an accidental design problem, but about building a personal frame of reference.

In the legitimisation of design, social cohesion and the ecological footprint, which today's students like to steer towards, can be incorporated. However, in so doing, architectural criteria should not be reduced to extras in the design game.

So, the palazzo assignment is an exercise in building further on the shoulders of our predecessors. This can go as far as the next step is the transcription of the reference. Transcribing is a conversion of a fact into something else. In language, this can be about whether the dictated letter is written down literally, exactly as it was voiced, or converted verbatim into proper sentences. Our concern here, of course, is the latter. In music, converting a piece to another form or scoring is very common. Similarly, transcribing a piece of music from an illustrious predecessor is a learning experience. In jazz music, transcription takes on another special meaning that is inspiring for architecture, namely the conversion of an improvised recording into a lead sheet as a guide on the basis of which the piece can be played again. There will be improvisation in that once again. But that is something for the advanced. You don't start with that. The classical canon of the discipline does not have to be broken down first in order to build on it. The reference,

anders. In de taal kan dit gaan over de vraag of de gedicteerde brief letterlijk wordt opgeschreven, precies zoals het uitgesproken is, of woordelijk wordt omgezet in goede zinnen. Het gaat ons hier uiteraard om het laatste. In de muziek is het omzetten van een stuk naar een andere vorm of bezetting heel gebruikelijk. Zo is ook het bewerken van een muziekstuk van een illustere voorganger een leerervaring. In de jazzmuziek krijgt de transcriptie er nog een bijzondere betekenis bij die voor de architectuur inspirerend is, namelijk het omzetten van een geïmproviseerde opname in een leadsheet als leidraad op basis waarvan het stuk opnieuw gespeeld kan worden. Daar zal opnieuw in geïmproviseerd worden. Maar dat is iets voor gevorderden. Daar begin je niet mee.
De klassieke canon van het vakgebied hoeft niet eerst afgebroken te worden om erop verder te kunnen bouwen. De verwijzing, de referentie, hoort in de gereedschapskist van het architectonische handwerk. Uiteindelijk moet de referentie geheel verwerkt en verdwenen zijn.

Fred Humblé, 21 november 2024

1 - De titel verwijst naar de installatie Strada Novissima'die werd gebouwd op de eerste Architectuur Biënnale van Venetië in 1980, die als thema The Presence of the Past had.
2 - De Groene Loper in Maastricht is de bovengrondse ontwikkeling nadat 2,5 km snelweg ondertunneld is, ontwerp West 8 i.s.m Martens Willems & Humblé.

belongs in the toolbox of architectural design craft. At the end, the reference should be completely processed and should even have gone.

Fred Humblé, 21st November 2024

1 - The title refers to the installation Strada Novissima' built at the first Venice Architecture Biennale in 1980, which was themed The Presence of the Past.
2 - The Groene Loper (literally: The Green Carpet) in Maastricht is the above-ground development after 2.5 km of motorway has been tunnelled, design West 8 i.c.w. Martens Willems & Humblé.

Fred Humblé (1954) is architect in Maastricht. Hij was van 2004-09 en 2013-18 acting professor aan de RWTH Aachen University in het Lehrgebiet Bauplanung und Baurealisierung, waar hij nog ieder semester lesopdrachten vervult.

Fred Humblé (1954) is an architect in Maastricht. He has been acting professor at RWTH Aachen University from 2004-09 and 2013-18 in the Lehrgebiet Bauplanung und Baurealisierung, where he still fulfils teaching assignments every semester.

Biografie

Biography

Hans van der Heijden (Den Haag, 1963) studeerde architectuur en stedebouwkunde aan de TH Delft. Hij heeft hij een portfolio van woningbouw-, stedebouw-, hergebruik-, cultuur- en onderzoeksprojecten opgebouwd. Zijn ontwerpen voor de stedelijke vernieuwing in Eindhoven Lakerlopen en Nijmegen Hessenberg en de restauratie van Bluecoat Arts Centre in Liverpool werden genomineerd voor de Mies van der Rohe Award. Hij publiceerde kritieken in binnen- en buitenland en het boek Architectuur in de kapotte stad (2008) en nam het initiatief voor de manifestatie Post Piraeus (2017). Als gasthoogleraar doceerde hij in Cambridge, München, Liechtenstein, Bologna, Antwerpen en Liverpool. Hij doceert aan de Academie van Bouwkunst Rotterdam.

Hans van der Heijden (The Hague, 1963) studied architecture and urban planning at TH Delft. He has built up a portfolio of housing, urban planning, reuse, cultural and research projects. His designs for urban renewal in Eindhoven Lakerlopen and Nijmegen Hessenberg and the restoration of Bluecoat Arts Centre in Liverpool were nominated for the Mies van der Rohe Award. He published architectural criticism at home and abroad and the book Architecture in the Broken City (2008), and initiated the event Post Piraeus (2017). He taught as a visiting professor in Cambridge, Munich, Liechtenstein, Bologna, Antwerp and Liverpool. He teaches at the Rotterdam Architecture Academy.

De architect Hans van der Heijden is gefascineerd door het woonpalazzo. De belangstelling voor dit architectonische type begon in 2014 aan de universiteit van Cambridge en ontwikkelde zich via het onderwijs, onderzoek, ontwerpstudies en bouwplannen. Dit boek presenteert resultaten van dat werk. Het gaat in op de typologische kenmerken van het palazzo en geeft voorbeelden van een woningtype dat in NW-Europa niet in zwang is, maar goed van pas komt in het bouwen in hoge dichtheden.

The architect Hans van der Heijden is fascinated with the residential palazzo. The interest in this architectural type began in 2014 at Cambridge University and developed through teaching, research, design studies and building commissions. This book present results of that work. It examines the typological characteristics of the palazzo and provides examples of a housing type that is not in vogue in NW Europe, but is useful in high-density building.

2e digitale editie 2026 2nd digital edition 2026